

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ БЮДЖЕТТИҢ АТҚАРЫЛУЫН БАҚЫЛАУ
ЖӨНІНДЕГІ ЕСЕП КОМИТЕТІ

«ЗЕРТТЕУЛЕР, ТАЛДАУ ЖӘНЕ ТИІМДІЛІКТІ БАҒАЛАУ ОРТАЛЫҒЫ»
ЖШС

ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫ

**«ҰСЫНЫМДАР ӘЗІРЛЕЙ ОТЫРЫП, АГРОӨНЕРКӘСІПТІК
КЕШЕНДІ ДАМУҒА БАҒЫТТАЛҒАН БЮДЖЕТ ҚАРАЖАТЫН
ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІНЕ АУДИТ ЖҮРГІЗУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ
ТӘСІЛДЕРІН ЗЕРТТЕУ»**

(4-кезең «АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізудің әдіснамалық тәсілдерін зерттеу негізінде ұсынымдар әзірлей отырып, түпкілікті есепті қалыптастыру»)

БЕКІТІЛГЕН ТҰЛҒАЛАРДЫҢ ТІЗІМІ

Бөлімінің басшысы	қолы, күні	Д.М. Кушербаева
Бөлімінің басшысы	қолы, күні	А.А. Ибраев
Бөлімінің басшысы	қолы, күні	А.А. Курманова
Бөлімінің басшысы	қолы, күні	Д.А. Тулеубеков

ОРЫНДАУШЫЛАР ТІЗІМІ

Директор	қолы, күні	С.К. Кенжебулат
Директордың орынбасары – тақырып жетекшісі	қолы, күні	А.Р. Ускенбаева
Бөлім меңгерушісі – тақырып жетекшісі	қолы, күні	А.А-К. Карыбаев
Бас сарапшы – жауапты орындаушы	қолы, күні	Э.Б. Карабаев
Аға сарапшы – жауапты орындаушы	қолы, күні	О.Ж. Рушанов

Төртінші кезең бойынша есеп
«АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізудің әдіснамалық тәсілдерін зерттеу негізінде ұсынымдар әзірлей отырып, түпкілікті есепті қалыптастыру»

Жұмыс жоспары

	Анықтамалар, белгілер және қысқартулар	4
	Кіріспе	6
	1 КЕЗЕҢ	
1.	АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізудің халықаралық тәжірибесі	9
1.1	Шет елдерде АӨК дамытудың ерекшеліктері және оны қаржыландыру тетігі	9
1.2	АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудитін құру және жүргізу жүйесін талдау	29
	2 КЕЗЕҢ	
2.	АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдаланудың ағымдағы жағдайын және құқықтық негізін талдау, сондай-ақ тиімділік аудитін жүргізу саласын реттейтін НҚА шолу	57
2.1	Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені дамуының қазіргі жай-күйін талдау	59
2.2	Тиімділік аудитін жүргізу мақсатында АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдаланудың құқықтық негізі мен әдіснамалық базасына шолу	76
	3 КЕЗЕҢ	
3.	Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің 3 жыл ішіндегі АӨК-ні дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалануға қатысты аудиторлық іс-шараларының нәтижелерін талдау	120
4.	АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізудің әдіснамалық тәсілдерін зерттеу негізінде ұсынымдар әзірлеу	132
	Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	134
	Қосымшалар	139

Анықтамалар, белгілер және қысқартулар
Осы есепте мынадай қысқартулар қолданылады:

ЭДЫҰ	Экономикалық даму және ынтымақтастық ұйымдары
БҰҰ	Біріккен Ұлттар Ұйымы
Total Support Estimate (TSE)	секторды жиынтық қолдау
Producer Support Estimate (PSE)	Өндірушілерді қолдау
General Services Support Estimate (GSSE)	Аграрлық секторға көрсетілетін жалпы қызметтерді қолдау
Consumer Support Estimate (CSE)	Қолдау тұтынушының
ҒЗТКЖ	Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар
ЕО	Еуропалық Одақ
EAFRD	Ауылдық жерлерді дамытудың еуропалық ауыл шаруашылығы қоры
EAGF	Еуропалық ауылшаруашылық кепілдіктері қоры
CAP	ЕО-ның жалпы ауылшаруашылық саясаты
Mavi	Финляндияның ауылдық аудандар істері жөніндегі агенттігі
МФП	Нарықты дамытуға жәрдемдесу бағдарламасы
ФПДП	Азық-түлікті сатып алу және бөлу бағдарламасы
СПС	Ауыл шаруашылығы өнімдерінің саудасына жәрдемдесу бағдарламасы.
Agriculture Risk Coverage (ARC)	Ауыл шаруашылығы тәуекелдерін жабу және бағаларды төмендету бағдарламасы
Price Loss Coverage (PLC)	Баға ысырабын жабу бағдарламасы
AgriStability	Тәуекелдерді басқару бағдарламасы
AgriRecovery	Канаданың Федералды және провинциялық деңгейлеріндегі апаттарға Көмек бағдарламасы
AgriRisk	Ауыл шаруашылығы секторындағы тәуекелдерді басқарудың жаңа құралдарының бағдарламасы
DDPP	Сүт өнімдері үшін тікелей төлемдер бағдарламасы
RIC	Аймақтық инвестициялық корпорация
AgriStarter	Өңірлік инвестициялық корпорацияның қағидалары
AgBiz Dushow loan	Құрғақшылықтан шағын бизнеске несиелер
Ресей ауыл-шаруашылығы	РФ Ауыл шаруашылығы министрлігі
ЖАО	Жоғары аудит органдары
INTOSAI	Жоғары қаржылық бақылау органдарының халықаралық ұйымы
EUROSAI	Еуропалық жоғары аудит органдарының ұйымы
АҚШ	Америка Құрама Штаты
The Government Accountability Office (GAO)	АҚШ Есеп палатасы
Office of the Auditor	Канада бас аудитору басқармасы

General	
The Australian National Audit Office (ANAO)	Австралияның Ұлттық аудиторлық басқармасы
General National Audit Office of Finland (NAOF)	Финляндияның мемлекеттік бақылауы
Riksrevisjonen	Норвегия бас аудиторының басқармасы
SSB	Норвегияның статистикалық басқармасы
BFJ	Ауыл шаруашылығы жөніндегі бюджет комитеті
NILF	Норвегиялық ауылшаруашылық экономикалық зерттеулер институты
Government Auditing Standards	Аудиттің Мемлекеттік Стандарттары
ASAE 3500	Австралия тиімділік аудитінің стандарты

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі. Бүгінгі таңда кез-келген мемлекеттің экономикасын бәсекеге қабілетті дамытудың негізгі проблемасы Ұлттық басқару жүйесінің өзін-өзі қамтамасыз етуін қамтамасыз ету болып табылады, оған оның өзара үйлесімді өзара әрекеттесетін негізгі элементтерін прогрессивті жүйелеуді қамтамасыз ету арқылы қол жеткізіледі.

Негізгі элементтер салалар болып табылады, олардың арасында күрделі, көп салалы өндірістік - экономикалық жүйені білдіретін және елдің экономикалық қауіпсіздігін, оның ішінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің маңызды элементтерінің бірі болып табылатын агроөнеркәсіптік кешен (бұдан әрі-АӨК) стратегиялық және ел экономикасының тұтастығын қамтамасыз етуге бағытталған салалар болып табылады.

Тиісінше, елдің агроөнеркәсіптік кешенінде шоғырланған экономикалық әлеует мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігінің жағдайына және қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жағдайға тікелей әсер етеді.

Сонымен бірге, АӨК рөлі мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етумен ғана шектелмейді, өйткені оның жай-күйі мен даму деңгейі халықтың жұмыспен қамтылуына, ұлттық өндірістің тиімділігіне, ЖІӨ көлемінің өсуіне және т. б. айтарлықтай әсер етеді.

Демек, агроөнеркәсіптік кешен өз рөлін орындау мақсатында бөлінген бюджет қаражатының едәуір көлемін одан әрі дамыту үшін пайдаланады.

Осыған байланысты агроөнеркәсіптік кешеннің оның дамуын қамтамасыз ететін іс-шараларды қаржыландыруға арналған бөлінетін бюджет қаражатын тиімді және нәтижелі пайдалану шеңберінде өзінің функционалдық мақсатын орындау дәрежесін айқындау, сондай-ақ оларды елдің заңнамасына сәйкес пайдалану қажеттігі туындайды, оны Есеп комитеті «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасы Заңының (2015 жылғы 12 қарашадағы №392-V ҚРЗ) 12-бабының 2,4,5-тармақтарында жазылған өкілеттіктер шеңберінде жүзеге асырады.

Осыны негізге ала отырып, агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу әдіснамасын жақсарту мақсатында АӨК ерекшеліктерін ескеретін аудиторлық іс-шаралардың аудит тақырыбын, мәнін, өлшемшарттарын және қаралатын мәселелерін қалыптастыру жөніндегі ұсынымдарды әзірлеу үшін әдіснамалық тәсілдерді зерттеуді жүзеге асыру талап етіледі.

Зерттеу тақырыбының зерттелу және әзірлену дәрежесі.

Шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері мемлекеттік аудитті дамыту проблемаларына арналған. Мемлекеттік аудиттің теориясы мен практикасын дамытуға Адамс, Д. Кармайкл, М. Бенис, Г. Дженик, В. О' Рейли, М. Хирш, Дж. Робертсон, А.Н. Сауниин, Ю.В Гнездова., Е.Е. Матвеева және т. б.

Отандық өнім арасында О.Н.Өксікбаева, А.Б. Зейнелғабдина, З.П. Загоскина, А.А. Нұрымова және басқаларды атап өтуге болады.

Зерттеу нысанына тікелей қатысты, АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізуге байланысты жекелеген мәселелер Интосаи - ға мүше шет елдердің жоғары мемлекеттік аудит органдарының Талдамалық шолулары мен сараптамалық бағалауларында көрініс тапты.

Зерттеу жүргізудің мақсаты АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу жөніндегі ұсынымдардың әдіснамалық тәсілдерін зерделеу және қолдану негізінде әзірлеу болып табылады.

Зерттеудің қойылған мақсатына қол жеткізу мынадай міндеттерді шешуді көздейді:

1. Шет елдерде АӨК-нің даму ерекшеліктерін және оны қаржыландыру тетігін зерделеу

2. АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізудің халықаралық тәжірибесін зерделеу

3. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені дамуының қазіргі жай-күйін талдау

4. Тиімділік аудитін жүргізу мақсатында АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдаланудың құқықтық негізі мен әдіснамалық базасына шолу

5. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің АӨК-ні дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалануға қатысты аудиторлық іс-шараларының нәтижелерін талдау

6. АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізудің әдіснамалық тәсілдерін зерттеу негізінде ұсынымдар әзірлеу

Зерттеу объектісі елдің АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу тетігі болып табылады.

Зерттеу пәні агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудитін жүзеге асыруға қатысты ұйымдастырушылық және экономикалық қатынастардың жиынтығы болып табылады.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін мемлекеттік аудит институтының даму заңдылықтарын, АӨК дамытуға, сондай-ақ АӨК саласын дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу ерекшеліктерін ашатын жетекші шетелдік және отандық ғалымдардың, экономистердің еңбектері құрады.

Зерттеудің ақпараттық базасы Қазақстан Республикасының заңнамалық актілері, есеп комитетінің нормативтік құжаттары, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің, Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросының деректері, INTOSAI стандарттары, шет елдердің,

БҰҰ, Дүниежүзілік банктің жоғары аудит органдарының материалдары және жаһандық Интернет желісінің ресурстары болды. Жұмыста ғылыми – практикалық конференциялардың, семинарлардың материалдары мен мерзімді басылымдардың жарияланымдары пайдаланылды. Зерттеу барысында жалпы және арнайы әдебиеттердің материалдары, Төтенше жағдайлар кезінде көмек аудиті бойынша халықаралық ұйымдардың әзірлемелері мен ұсынымдары зерделенді және жинақталды.

Жұмыста жалпы ғылыми әдістер, талдау және синтездеу, топтастыру және салыстыру әдістері қолданылды.

Зерттеу барысында келесі нәтижелер жоспарланады:

1. Тікелей нәтиже – ұсынымдар әзірлей отырып, агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудитін жүргізудің әдіснамалық тәсілдерін зерттеу жөніндегі есеп.

2. Түпкі нәтиже-агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу және әдістемені әзірлеуде пайдалану үшін арнайы көрсеткіштер мен аудиторлық мәселелерді айқындау жөніндегі ұсынымдар.

Жұмыстың құрылымы кіріспеден, төрт бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен қосымшалардан тұрады.

1. АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізудің халықаралық тәжірибесі

1.1 шет елдерде АӨК-ні дамыту ерекшеліктері және оны қаржыландыру тетігі

Көптеген дамыған елдерде агроөнеркәсіптік кешен ұлттық басымдық және елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін мемлекеттік саясаттың стратегиялық маңызды бағыты болып табылады.

Мақсатты аграрлық саясат мемлекеттік қолдаудың тиімді тетігімен үйлесе отырып, осы саланың өнімділігі мен өнімділігінің жоғары көрсеткіштеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді. Тиісінше, АӨК-ні мемлекеттік қолдау тетігі салаға әсер етудің әртүрлі нысандары мен әдістерін, сондай-ақ АӨК-нің даму ерекшелігі мен деңгейіне, сондай-ақ әрбір елдің жалпыұлттық басымдықтарына байланысты өзіндік ерекшеліктері бар қолдау құралдары мен түрлерін қамтиды. Бұл ретте, аталған ерекшеліктерге елде жер ресурстарының болуынан бастап АӨК-нің халықаралық аренадағы жағдайына дейінгі түрлі факторлар тікелей әсер етеді.

Аграрлық экономикасы дамыған елдерде Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдауға бірінші кезекте мән беріледі, бұл елдің азық-түлікпен қамтамасыз етілу жағдайына, сондай-ақ өзінің ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттау мүмкіндіктеріне әсер етеді. Бұл ретте, аталған елдерде мемлекеттік қолдау бүгінгі күні елеулі назар аударылатын табиғи ортаны, ландшафтты және экологияны сақтауды ескере отырып жүзеге асырылады.

Әлемдік тәжірибеде мемлекеттік қолдауды экономикалық әдістердің екі тобы жүзеге асырады - тікелей және жанама.

Тікелей мемлекеттік қолдау құралдарына мыналар жатады: тікелей субсидиялар, оның ішінде ауылдың өндірістік инфрақұрылымын және әлеуметтік саласын дамыту, суару жобаларын жүзеге асыру, жерді қалпына келтіру, фермерлік бірлестіктер құру, мемлекеттік өтемақы төлемдері, табиғи апаттардан келтірілген залал төлемдері, өндірісті қайта ұйымдастыруға байланысты шығындар төлемдері (*егіс алқаптарын қысқарту, малды мәжбүрлі сою және т.б.*), ғылыми-зерттеу жұмыстарын қаржыландыру, ауылдық жерлерде білім беру және біліктілікті арттыру.

Мемлекеттік реттеу жанама шаралар құралдарының негізінде де жүзеге асырылады: баға саясаты (*ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлеріне кепілдік берілген сатып алу бағалары, Мемлекеттік сатып алу*), салық саясаты (*преференциялар*), қаржы-несие саясаты (*жеңілдікті кредит беру, тыңайтқыштар, улы химикаттар мен жемшөп сатып алуға субсидиялар, алынған кредиттер бойынша проценттер төлеу, мүлікті сақтандыру бойынша төлемдер, жаңа үлгідегі ауылдық қаржы мекемелерін дамыту*), сыртқы сауда саясаты (*импорттық тарифтер, баждар*) [1].

Аграрлық секторды мемлекеттік қолдауды бағалау үшін дәстүрлі түрде экономикалық даму және ынтымақтастық ұйымының (бұдан әрі - ЭЫДҰ) әдістемесі пайдаланылады. Ауыл шаруашылығын қолдау мақсаты мен

экономикалық салдарына қарамастан саланы қолдайтын мемлекеттік саясаттың нәтижесінде тұтынушылар мен салық төлеушілерден ауыл шаруашылығына жалпы трансферттердің жылдық ақшалай құны ретінде анықталады (1 – кесте), яғни секторды жиынтық қолдау (TSE – Total Support Estimate) үш элементтің сомасын білдіреді: өндірушілерді қолдау (PSE – Producer Support Estimate); аграрлық секторға жалпы қызметтерді қолдау (gsse-General Services Support Estimate); тұтынушыларға субсидиялар [2].

1-кесте-Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдауды бағалау кезінде ЭЫДҰ ескеретін аграрлық саясат шаралары

Көрсеткіш	Мемлекеттік қолдау шарасы
PSE (өндірушіні қолдау)	Нарықтық бағаны қолдау
	Өндіріске негізделген төлемдер
	Аграрлық алаңдардың немесе мал басының мөлшеріне негізделген төлемдер
	Тарихи қалыптасқан дәстүрлерге негізделген төлемдер
	Ресурстарға негізделген төлемдер
	Өндірістің шектеулі ресурстарына негізделген төлемдер
	Жиынтық фермерлік табысқа негізделетін төлемдер
	Аралас төлемдер
GSSE (жалпы қызметтерді қолдау)	Ғылым және даму
	Аграрлық мектептер.
	Инспекциялық қызметтер.
	Инфрақұрылым.
	Маркетинг және жылжыту.
	Мемлекеттік акционерлеу.
CSE (тұтынушыларды қолдау)	Тұтынушылардан өндірушілерге трансферттер.
	Тұтынушылардан түсетін басқа да трансферттер.
	Салық төлеушілерден тұтынушыларға трансферттер.
	Азық құнына қосымша ақылар
TSE (жиынтық қолдау)	Тұтынушылардан түсетін трансферттер.
	Салық төлеушілерден түсетін трансферттер.
	Бюджет кірістері

ЭЫДҰ әдістемесіне сәйкес мемлекеттік қолдау мынадай негізгі көрсеткіштерді пайдалануды көздейді:

жалпы ауыл шаруашылығын қолдау (TSE) ЖІӨ пайызы ретінде өлшенеді;

ауыл шаруашылығының жалпы кірісінің пайызы ретінде өлшенетін өндірушілерді қолдауды бағалау (PSE);

ауылшаруашылық тұтыну пайызы ретінде өлшенетін тұтынушыларды қолдауды бағалау (CSE);

жалпы қолдауды бағалау (GSSE), жалпы қолдаудың пайызы ретінде өлшенеді.

Ауылшаруашылық секторына жалпы қолдау, өндірушілерді қолдау (PSE), тұтынушыларды қолдау (CSE) және жалпы қызметтерді қолдау (GSSE) - бұл TSE трансферттері.

Ауылшаруашылық тауар өндірушілеріне берілетін трансферттер (PSE) шаруашылық деңгейінде өлшенеді және нарықтық бағаны қолдауды, бюджеттік төлемдерді және жоғалған кірістердің құнын қамтиды.

Ауылшаруашылық өнімдерін (CSE) тұтынушылардан түсетін трансферттер ферма деңгейінде өлшенеді.

Теріс нәтиже болған жағдайда CSE нарықтық бағаларды (жоғары бағалар) қолдау арқылы тұтынушыларға жүктемені (жасырын салық) өлшейді, бұл тұтынушылар үшін бағаны төмендететін тұтынушылық субсидиялардың орнын толтырады.

GSSE трансферттері жеке немесе Мемлекеттік қызметтерді, институттарды және инфрақұрылымды дамыту арқылы бастапқы ауылшаруашылық секторына қолайлы жағдай жасау шараларымен байланысты. GSSE бастапқы ауыл шаруашылығы негізгі бенефициар болып табылатын саясатты қамтиды, бірақ жеке өндірушілерге ешқандай төлемдерді қамтымайды [3].

Осыған сүйене отырып, елдің экономикалық даму ерекшеліктерін ескере отырып, тәжірибесі Қазақстан үшін практикалық қызығушылық тудыратын Ресей Федерациясы, Финляндия, Норвегия, АҚШ, Канада, Австралия сияқты елдердің АӨК көрсететін мемлекеттік қолдауды зерделеу қызықты болып көрінеді.

Ресей Федерациясы

Ресей Федерациясы әлемдегі ең үлкен жер учаскесіне ие және ауылшаруашылық жерлерімен мол қамтамасыз етілген. Табиғи, экономикалық және әлеуметтік жағдайлар бүкіл аумақта өте алуан түрлі.

Елде ауыл шаруашылығына ЖІӨ-нің 3% - ы және жұмыспен қамтудың 6% - ы тиесілі, бұл екі үлес 1990 жылдардың ортасынан бастап айтарлықтай төмендеді.

2019 жылы ел арпа, қара бидай, күнбағыс тұқымы және күнбағыс майы өндірісі бойынша әлемде екінші және бидай өндірісі бойынша төртінші орынды иеленді. Ол сондай-ақ сүт өнімдерін, шошқа еті мен құс етін өндіретін әлемдегі ең ірі он өндірушінің қатарына кіреді.

Экономиканың құрылымы дуалистік, мұнда әртүрлі мөлшердегі коммерциялық операциялар экономикалық бөлімшелермен қатар жүреді.

Коммерциялық бірліктер ауылшаруашылық өнімдерінің 70% - ын (барлық дерлік астық, майлы дақылдар және қант қызылшасы), союға арналған жануарлардың 82% - ын және сүттің 61% - ын өндіреді.

Үй шаруашылықтары негізінен жеке тұтыну үшін егіншілікпен айналысады және өнімнің жалпы құнының үштен бір бөлігінен азын өндіреді. Картоптың үштен екісі және елде өндірілген көкөністердің 52% өсіріледі.

Ауыл тұрғындары құрайды 36,9 млн. адам (1 қаңтар 2021 жыл), немесе 25% барлық халық саны [4].

Ресей Федерациясында 2017-2019 жылдары агроөнеркәсіптік секторды жалпы қолдау 0,8%-дан (2000-2002 жылдар) ЖІӨ-нің 0,7% - на дейін төмендеді, бұл 1990 жылдардың ортасынан бастап осы көрсеткіштің төмендеуін көрсетеді. Бұл ЖІӨ-нің өсуін және ЖІӨ-дегі ауылшаруашылық секторының үлесінің төмендеуін көрсетеді [5].

Сол жылдары ауыл шаруашылығына жалпы қолдаудың шамамен 78% - ы өндірушілерге жеке-жеке берілді, ал қалған бөлігі ауыл шаруашылығына арналған жалпы қызметтерге (20%) және ауылшаруашылық өнімдерін сатып алушыларды қолдауға (2%) бағытталды.

2014 жылдан бастап өндірушілерді қолдау фермерлік шаруашылықтардың жалпы кірісінің 9% - дан 13% - ға дейінгі деңгейін құрады. Өндірушілерге берілетін трансферттердің көп бөлігі (73%) ауыспалы шығындарды шығаруға және пайдалануға негізделген субсидиялар, сондай-ақ нарықтық бағаларды қолдау сияқты қолдау нысандарынан келеді.

Нарықтық бағаларды жиынтық қолдау барлық шикізат тауарлары бойынша қолдаудың қатты ауытқуын бүркемелейді: ол импортталатын мал шаруашылығы өнімдері, қант үшін шекараны қорғау және экспортталатын дәнді және майлы дақылдарға жасырын және айқын салық салу арасындағы қоспаны білдіреді.

Жалпы қызметтерді қолдау шеңберінде мемлекеттік қаржыландырудың ең көп үлесін ауыл шаруашылығы білімі жүйесі, инфрақұрылымды дамыту және қолдау, сондай-ақ инспекция және бақылау жүйесі алады.

Қазіргі уақытта Ресей Федерациясында Ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламасы жұмыс істейді, ол 2018 жылдан бастап 2025 жылға дейін іске асырудың екінші кезеңінде тұр. Аграрлық саясаттың негізгі мақсаты импортты алмастыру негізінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып қала береді.

Қосымша мақсаттар ретінде экспортты дамыту және ауылдық үй шаруашылықтары кірістерінің өсуі бөлінеді. 2025 жылға қарай Мемлекеттік

Бағдарламаның бірінші кезеңін аяқтайтын 2017 жылмен салыстырғанда номиналды түрде өсудің келесі мақсатты көрсеткіштеріне қол жеткізу керек: ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің 16,3% - ға артуы; ауыл шаруашылығының қосылған құнының 2 079,6 млрд рубльге артуы (Ресей Орталық банкінің 2019 жылғы орташа ресми бағамы бойынша 32 млрд АҚШ доллары) жалпы алғанда 5 774 млрд рубльге (89 млрд АҚШ доллары) жету.); экспорттың екі еседен астам ұлғаюы; ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестицияларды 21,8% - ға ұлғайту (ЖӨӨ, 2019 ж.) [6].

Бұл мемлекеттік бағдарламада отбасылық фермерлік пен ауылдық ынтымақтастыққа көп көңіл бөлінеді. 2020 жылы өндірістің өсуін жеделдету мақсатында тікелей азық-түлік субсидияларын беру тетігі бойынша өзгерістер енгізілді. Бұдан басқа, 2020 жылдың басында кадрлық әлеуетті, ауылдық инфрақұрылымды және ауылдық жерлерде көрсетілетін қызметтерді дамытуға инвестицияларды ынталандыруға бағытталған ауылдық аумақтарды кешенді дамытудың дербес мемлекеттік бағдарламасы іске қосылды.

Ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламасы ауыл шаруашылығы өндірісін ынталандыруға және агроазық-түлік тауарларының импортын алмастыруға бағытталған. Саясаттың бағыты кеңейтілді және оған ауыл шаруашылығының экспорттық әлеуетін дамыту және аграрлық азық-түлік тауарларының ірі импорттаушыларының нарықтарына шығу кірді.

Егіс және себезгі төлемдеріне қатысты кейбір өзгерістерге қарамастан, импортты алмастырудың және экспортты дамытудың мәлімделген мақсаттарына қол жеткізу үшін көрсетілетін қолдауда неғұрлым бұрмалаушы субсидиялар мен импортты қорғау үстемдік етуді жалғастыруда.

Зерттеулер мен әзірлемелер (ҒЗТКЖ) және білім беру АӨК-нің бәсекеге қабілеттілігін арттыру және ұзақ мерзімді өсуін қолдау үшін тағы бір маңызды сала болып табылады. Бұл сала жаңа сұраныс сигналдары мен сыртқы нарықтың мүмкіндіктерін алу үшін білім мен дағдыларды қажет ететін экспортты дамытудың соңғы мақсатына жетудің кілті болып табылады. Жаңа әдістер мен технологияларды әзірлеумен қатар, оларды ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері мен агробизнестің игеруіне ықпал ету де маңызды. Бұл міндет ауыл шаруашылығы саясатының шеңберінен шығып, инвестициялар мен бизнесті жүргізудің жалпы жағдайларын жақсартуды талап етеді.

Ресей Федерациясында агроөнеркәсіптік секторды қолдау үшін бірқатар құралдар қолданылады. Өндірушілерді қолдаудың негізгі бөлігін қысқа мерзімді несиелер мен инвестициялық несиелер бойынша пайыздарды субсидиялау, инвестициялық гранттар, жеңілдетілген шарттармен Машиналар, жабдықтар мен мал лизингі, аймақтық төлем және бірыңғай төлем түріндегі өндірістік субсидиялар құрайды.

Бірыңғай төлем Мемлекеттік бағдарламаның түрлі компоненттері бойынша алдыңғы 27 жеке субсидияны біріктіре отырып, 2017 жылы енгізілді. Бұған өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығына бірқатар

субсидиялар, сақтандыру субсидиялары және қысқа мерзімді несиелер бойынша пайыздар, ұсақ фермерлерді қолдау және экономикалық маңызы бар аймақтық бағдарламалар аясында көрсетілген көмек кіреді.

Бірыңғай төлемнің мақсаты бюджетті жеңілдету және федералды орталықтан аймақтарға қаражат беру болды. Өңірлер бұл төлемді толықтыруда және оны бірыңғай төлемге енгізілген жеке жәрдемақылар бойынша бөлуді жалғастыруда, ал өндірушілер бұрынғыдай жеке жәрдемақы түрінде көмек алады.

Жыл сайын өңірлер өңірлік басымдықтарға байланысты бірыңғай төлем шеңберінде жеке қолдаудың нақты түрлерін таңдай алады.

Ауыл шаруашылығын сақтандыруды ұлғайту бойынша күш-жігерді көрсететін бірыңғай төлемді және егістік үшін төлемді жүзеге асыруға кейбір өзгерістер енгізілді.

Сақтандыру 2016 жылы біржылдық және көпжылдық дақылдардың жалпы алаңының 5% және 2018 жылы 1,7% қамтыды [7]. 2019 жылдан бастап егін мен малды сақтандыру аймақтардың осы қолдауды ықтимал пайдалануын қамтамасыз ету үшін бірыңғай төлем және аудандық төлем аясында жеке бюджеттік қаражатқа ие болды.

Бұдан басқа, астық интервенциялары сияқты шаралар қолданылатын ішкі бағаларды реттеу жүзеге асырылады. Егер нарықтық бағалар белгіленген баға диапазонынан жоғары немесе төмен қозғалса, үкімет астықты сатып ала немесе сата алады. Алайда, нарықтық араласу жүргізілетін бағалар баға кепілдіктерінің рөлін атқармайды. Интервенция кезеңінде импортқа немесе экспортқа шектеулер енгізілуі мүмкін.

Сатылатын мал шаруашылығы өнімдері үшін төлемдер аймақтық бюджеттерден жүзеге асырылады, сонымен қатар федералды және аймақтық үкіметтер бірлесіп қаржыландыратын сүт үшін ұлттық төлем бар.

Жеңілдікті несиелер-қолдаудың маңызды құралдарының бірі, ал концессиялар несиелер беруші банктерге қаржылық өтемақымен бірге Үкімет белгілеген төмендетілген пайыздық мөлшерлемелер түрінде болады. 2017 жылға дейін алынған несиелер үшін қарыз алушыларға пайыздық субсидиялар түрінде жеңілдіктер беріледі. Сонымен қатар, ауыспалы шығындарға бірқатар субсидиялар бар.

Қолдау сондай-ақ инвестициялық қоса қаржыландыру және машиналарды, жабдықтарды және асыл тұқымды малды жеңілдікті шарттармен лизингтеу жолымен жүзеге асырылады.

Өсімдік шаруашылығына арналған аймақтық төлемдер 2013 жылдан бастап қолданылып келеді, бұған дейінгі бірнеше жалпыұлттық субсидияларды егіс және егін жинау науқандары үшін қарастырылған ресурстарға ауыстырды.

Ауылшаруашылық тауар өндірушілері сонымен қатар федералды салықтар мен әлеуметтік төлемдер бойынша тарихи қарызды өтеу үшін бірқатар салықтық жеңілдіктер мен жеңілдіктерді пайдаланады.

Жоғарыда аталған қолдау шараларының көп бөлігі еліміздің аграрлық саясатының негізі ауыл шаруашылығын дамытудың көп жылдық мемлекеттік бағдарламасы аясында жүзеге асырылуда.

Мемлекеттік бағдарламаға енгізілген қолдаудан басқа, аймақтар федералды көмекті толықтыратын өз шараларын енгізе алады.

2019 жылы мемлекеттік бағдарламаға федералды бюджеттен 311 миллиард рубль (4,8 миллиард доллар) бөлінді.), бұл өткен жылмен салыстырғанда 6% - ға көп [7,8]. Бұл шығыстардың шамамен 35%-ы банктік несиелер бойынша пайыздарды субсидиялаудан және инвестициялық жобаларды бірлесіп қаржыландырудан тұратын инвестициялық қызметті ынталандыруға, ал 20% - ы негізгі өндірістік субсидияларды қамтитын импортты алмастыратын кіші секторларды дамытуға бағытталған [8]. Бұл федералды шығындар мемлекеттік бағдарламаның барлық компоненттері үшін аймақтардың жарналары есебінен толықтырылды. Бұдан басқа, өңірлер мемлекеттік бағдарлама шеңберінен шығатын өңірлік қолдауды қатаң көрсетті.

Осылайша, Ресей Федерациясында мемлекеттік қолдау тек ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламалары аясында ғана емес, сонымен қатар аймақтық қолдау аясында жүзеге асырылады, онда ауылшаруашылық тауар өндірушілерін қолдаудың негізгі құралдары салықтық ынталандыру, несиелер мен сақтандыру бойынша субсидиялау, сондай-ақ машина лизингін қолдану болып табылады.

Финляндия

Финляндия-әлемдегі ең Солтүстік ауылшаруашылық елдерінің бірі. Оның агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдау жүйесіне одақ ішінара қаржыландыруы мүмкін Еуропалық Одақты (бұдан әрі – ЕО) қолдау құралдары мен схемалары, сондай-ақ ұлттық қолдау тетіктері кіреді.

Ауыл шаруашылығы үшін ЖІӨ 2,45% құрайды. Финляндиядағы ауылшаруашылық жағдайлары ЕО-ның көптеген елдеріндегі жағдайлардан айтарлықтай ерекшеленеді. Фин ауылшаруашылығының ерекше сипаттамаларына байланысты, мысалы, Солтүстік орналасуы және фермалардың аз мөлшері, Финляндиядағы ауылшаруашылық өндірісінің құны ЕО-ның орташа деңгейінен едәуір жоғары. Сонымен, ауылшаруашылық өнімдерін сатудан түскен кіріс өндірістік шығындардың бір бөлігін ғана жабады.

Ауылдық аудандарды дамытудың еуропалық ауыл шаруашылығы қоры (бұдан әрі-EAFRD) мынадай төрт бағыт бойынша ұйымдастырылған материктік Финляндияның ауылдық аудандарды дамыту бағдарламасын ішінара қаржыландырады: жас фермерлерді қолдау бағдарламасы; агроөнеркәсіптік кешенмен байланысты қызметті әртараптандыру және дамыту, ауылдық туризмді және ауылдық жерлердегі негізгі қызметтерді дамыту; қолайлылығы төмен аудандарға төлемдер, агроэкологиялық

төлемдер; жергілікті даму жоспарларына сәйкес бастамашыл топтардың қызметі және өңірлік ынтымақтастық [9].

Қолдау жүйесі бірнеше құралдардан тұрады. Сонымен, қаржыландыру көзіне байланысты қолдаудың әр түрлі формаларын ЕО толық қаржыландыратын, ЕО ішінара қаржыландыратын, ауылдық даму бағдарламасы арқылы төленетін тікелей төлемдерге және мемлекет толық қаржыландыратын қолдауға бөлуге болады.

Бұдан басқа, фермерлерді қолдау жүйесін еуропалық ауыл шаруашылығы кепілдіктері қоры (бұдан әрі - EAGF) қаржыландырады және ол ЕО - ның жалпы ауыл шаруашылығы саясатының (бұдан әрі-САР) шараларына негізделген, оның негізгі мақсаттарын 1956 жылы негізін қалаушы елдер Еуропа мемлекеттері мен оның фермерлері арасындағы өзара іс-қимылды реттейтін маңызды құжат болып табылатын Рим шартын әзірлеу кезінде салған [10].

ЕО бірыңғай аграрлық саясатының негізгі мақсаттары ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігін арттыруға, кірісті ұлғайтуға және ауыл халқының өмір сүру деңгейін қолдауға, нарықты тұрақтандыруға, халықтың азық-түлікпен қамтамасыз етілуін қолдауға, тауарларды барабар бағамен сатуға бағытталған мақсаттар болып табылады [11]

Ауылшаруашылық саясаты ЕО құзыретіне жататынына қарамастан, жеке мүше мемлекеттер өздерінің ұлттық ауылшаруашылық саясатын ЕО ережелері аясында қолдана алады.

Фин Ауыл шаруашылығын қолдау жүйесі ЕО САР қолдау формаларына негізделген, олардың ішіндегі ең маңыздылары-ЕО толық қаржыландыратын қолдау (тікелей қолдау, мысалы, фермерлік шаруашылықтарды қолдау) және ЕО ішінара қаржыландыратын табиғи шектеулер мен қоршаған ортаны қорғау төлемдері түріндегі экологиялық қолдау, сондай-ақ аз қолайлы аудандардағы фермерлерге көмек. Бұдан басқа, аталған шаралар 1994 жылғы қосылу туралы шарт негізінде сүт, мал шаруашылығы және жылыжай шаруашылығын дамыту үшін мемлекеттік қолдаумен толықтырылады.

Аз қолайлы аудандардағы фермерлерге көмек жаңа бастаған жас фермерлерге инвестиция түрінде қолдау, сонымен қатар экологиялық қолдау және т. б.

2015 жылдан бастап Финляндияның ұлттық көмек жүйесі екі негізгі элементтен тұрады: Финляндияның оңтүстігіндегі фермерлерге ұлттық көмек және Солтүстік елдердің көмегі. Ұлттық көмектің кейбір басқа түрлері де бар, бірақ олар шектеулі және мақсатты сипатта болады.

Осылайша, фин фермерлері жануарлардың санына және гектар егістік жерлерге байланысты бірнеше түрлі қолдау нысандарынан пайда көре алады, әр түрлі қолдау нысандары белгілі бір мақсаттар мен жағдайларға ие.

Өндірістің негізгі кірістілігін қамтамасыз ететін қолдау нысандарынан басқа, фермерлер өз шаруашылықтарын жақсарту үшін инвестициялық қолдау алуға құқылы. Төлем деңгейлері инвестициялау мақсатына

байланысты өзгереді. Жас фермерлер фермерлік шаруашылықтарды құруға көмек алады.

Қолдау схемаларын іске асыру және қолдау төлемдерін басқару үшін ауылдық аудандардың істері жөніндегі агенттік (Mavi) жауап береді.

Финляндияда аграрлық саланы мемлекеттік қолдау несиелер бойынша пайыздарды және жер салықтарын мемлекеттік аудару есебінен қалыптасатын ауыл шаруашылығы Қоры арқылы жүзеге асырылады. Қор ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне ғимараттар мен коммуникациялар салуға, ауыл шаруашылығы жабдықтарын сатып алуға, жерді рекультивациялауға, өңірге байланысты жылдық 4-7% мөлшерлемемен өнімді табын қалыптастыруға кредиттер береді [1].

Фермерлерді мемлекеттік қолдау гранттар, кредиттер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау, кредит бойынша Мемлекеттік кепілдік немесе барлық нысандар комбинациясы нысанында жүзеге асырылады.

Финляндияның ауыл және орман шаруашылығы министрлігінің, сондай-ақ Экономикалық даму, көлік және қоршаған орта орталығының соңғы жаңалықтарының бірі биоэкономика саласындағы цифрлық шешімдерді қолдауға шамамен 1 млн. еуро бөлу болып табылатынын атап өткен жөн. Қаржыландыру ауыл шаруашылығы құрылымдарының қатысуымен көрсетілген сегментте технологиялық инновациялар мен цифрлық шешімдерді ілгерілетуге бағытталған [12].

Осылайша, Финляндияда АӨК-ні мемлекеттік реттеу және қолдау шараларының жүйесін әзірлеу және іске асыру оны одан әрі дамытудың аса маңызды шарты болып табылады.

Норвегия

Норвегияның ауыл шаруашылығы ел экономикасының салыстырмалы түрде аз бөлігін құрайды. Норвегияның орталық статистикалық бюросының деректері бойынша Ауыл шаруашылығын жүргізу үшін ең жарамды жерлер (ауыл шаруашылығы алқаптары) - бұл аумақтың шамамен 3,5% - ы (2020 жылғы деректер), әдетте, ең тығыз қоныстанған және тез өсетін өңірлерде орналасқан [13].

Норвегияның жалпы ішкі өніміндегі ауыл шаруашылығының үлесі 1,85% шегінде өзгеріп отырады. Бұл саланың ЖІӨ-ге аз үлес қосқанына және жұмыспен қамтылмағанына қарамастан, Норвегия бұл сектордың азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізу және ауылдық жерлерде халықты қолдау сияқты саяси басымдықтар үшін маңыздылығын үнемі атап өтеді.

Қолайсыз климаттық жағдайларға байланысты ауылшаруашылық секторы тауарлардың өте тар ассортиментін шығарады. Қой өсіруден басқа, негізгі қызмет дәстүрлі түрде мал шаруашылығы (сүт пен ет өндірісі үшін) және дақылдар (негізінен мал азығы ретінде пайдаланылады) болды.

Фермалардың құрылымында салыстырмалы түрде шағын отбасылық фермалар басым, олардың көпшілігі шалғай аудандарда орналасқан.

Норвегияның ауылшаруашылық саясаты төрт негізгі мақсатты көздейді: азық-түлік қауіпсіздігі; ауыл шаруашылығы, бүкіл ел бойынша; қосымша құнның пайда болуын арттыру; шығарындылары төмен тұрақты Ауыл шаруашылығы.

Ауыл шаруашылығы саясаты табиғи ресурстарды тұрақты пайдалануға, ноу-хауды дамытуға және бүкіл ел бойынша ауыл шаруашылығы мен фермерлік өнімдерде жұмыс орындары мен қосылған құнды құруға жәрдемдесуге бағытталған.

Норвегия жыл сайын 3,3 млрд. (Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің құнына 71%).

Норвегия экономикасы аралас және мемлекеттік сектордың үлесі жоғары индустриялық-аграрлық ел болып табылады, ол ЖІӨ-нің жиынтық пайызы бойынша дамыған елдердің ішіндегі ең ірілерінің бірі болып табылады. Мәселен, ауыл және орман шаруашылығы елдің ЖІӨ-нің 6% - ға жуығын қамтамасыз етеді, бұл ретте егін шаруашылығында аумақтың 6,5% - ы (473 мың гектар) пайдаланылады және халықтың жан басына шаққанда барлығы 0,23 га ауыл шаруашылығы алқаптары келеді [14].

Қолдау ретінде норвегиялық фермерлер ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау шараларынан орташа есеппен 59% кіріс алады. Бұл ЭЫДҰ-ның барлық елдеріндегі ең жоғары деңгей және ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштен 3 есе жоғары. Қолдаудың негізгі компоненттері тарифтер мен нарықты реттеуді қолдайтын нарықтық бағаларды қолдау, сондай-ақ ілеспе төлемдер болып қала береді [5].

Ауыл шаруашылығын қолдаудың жалпы бағасы (TSE) соңғы жылдары ЖІӨ-нің 1% - дан азын құрады. Жалпы сектордың жалпы техникалық қызмет көрсету шығындары (жалпы техникалық қызмет көрсетуді бағалау – GSSE) салыстырмалы түрде аз – TSE-нің шамамен 4,7% - ы және сектордың көлемімен салыстырғанда айтарлықтай төмендеді. Жалпы қызметтерді қолдау негізінен ауылшаруашылық білімі мен инновациялар жүйесін қаржыландырады.

Маркетинг және бюджеттік төлемдер туралы Заң негізінде ішкі нарықты реттейтін шаралар ауыл шаруашылығын қолдау саясатының негізгі құралдары болып табылады.

Маркетинг туралы заң кейбір ет түрлеріне қолданылады (сиыр еті, қой еті, шошқа еті және құс еті); сүт, май және ірімшік; жұмыртқа; дәнді және майлы дақылдар; картоп, көкөністер, жемістер мен жидектер; аң терісі.

Мақсатты бағалар сүт, шошқа еті, астық және кейбір жемістер мен көкөністерге арналған. Фермерлерге төленетін мақсатты бағалар мен бюджеттік база жыл сайын Үкімет пен фермерлік ұйымдар арасында келісіледі.

Өндірушілерден профицитке байланысты маркетингтік қызметті қаржыландыру үшін маркетингтік алымдар алынады (2020 жылға дейін мал шаруашылығы өнімдеріне экспорттық субсидияларды қоса алғанда).

Фермерлерге әр түрлі тікелей төлемдер қарастырылған, оның ішінде мал алаңы мен мал басы үшін төлемдер, сондай-ақ өнім (ет) санына негізделген төлемдер. Бұл төлемдердің көпшілігі фермалар мен аймақтардың барлық түрлерінде кірістерді барабар қолдауды қамтамасыз ету үшін аймақтар мен фермалардың мөлшері бойынша сараланады. Сонымен қатар, ауылшаруашылық пестицидтеріне экологиялық төлемдер қолданылады.

Осылайша, Норвегияның Ауыл шаруашылығын қолдау бұрынғысынша ауыл шаруашылығы құрылымдары тұрғысынан статус-квоны қолдауға бағытталған және соңғы жылдары ЭЫДҰ-ның басқа елдерінің саясатымен салыстырғанда іс жүзінде реформалардан өткен жоқ. Сонымен қатар, саясатты қолдау жүйесіндегі өзгерістер көбінесе ішкі факторлардың әсерінен емес, сыртқы қысым кезінде болды.

Салық төлеушілер мен тұтынушылар үшін аз шығынмен мәлімделген мақсаттарға қол жеткізу үшін реформалар қарқынын жеделдету үшін айтарлықтай мүмкіндіктер бар. Атап айтқанда, саясаттың одан әрі шаралары, атап айтқанда, нарықтық сигналдарға бейімділікті арттыру және неғұрлым өнімді және экологиялық тұрақты Ауыл шаруашылығы секторына құрылымдық ауысуларға кедергі келтіретін өндіріспен байланысты шараларды жою үшін ықтимал неғұрлым бұрмалаушы қолдауды азайтуға тиіс.

АҚШ

Америка Құрама Штаттарында бастапқы ауыл шаруашылығының үлесіне экономиканың шағын бөлігі келеді – ЖІӨ-нің шамамен 0,9% - ы және жұмыспен қамтудың 1,6% - ы, бірақ аграрлық азық-түлік экспортының үлесіне экспорттың жалпы көлемінің 10% - дан астамы тиесілі.

АҚШ-тың ауылшаруашылық секторы үлкен ішкі тұтыну нарығынан, сондай-ақ мол егістік және жайылымдық жерлерден және көптеген тауарларды өндіруді қолдайтын әртүрлі климаттық жағдайлардан пайда көреді.

АҚШ-та федералдық деңгейде ауыл шаруашылығы саласына қаржылық қолдау көрсету туралы заң қолданылады, оның шеңберінде мынадай қолдау шаралары көзделген:

1. АҚШ АШМ тәуекелдерді басқару агенттігі жүзеге асыратын өнімді сақтандыру (Ауыл шаруашылығын субсидиялау бағдарламасы). Соңғы бес жыл ішінде бағдарлама шығындары 2000 жылдардың басындағы шамамен 3 миллиард доллармен салыстырғанда жылына орта есеппен 8 миллиард доллардан асты [15].

2. Agriculture risk Coverage (ARC) ауыл шаруашылығы тәуекелдерін сақтандыру фермерге оның кірісі бақылау деңгейінен немесе кепілдік берілген деңгейінен төмендеген кезде субсидия төлеуді көздейді. Бағдарлама бидай мен жүгеріден бастап бұршақ пен қыша дәніне дейін 20-дан астам

дақылдарды қамтиды. ARC дотациялары құбылып тұр, бірақ 2017 жылы олар 3,7 млрд. АҚШ-тың [16].

3. Price loss Coverage (PLC) құнын жоғалтуды сақтандыру, АҚШ Конгресі белгілеген бақылау бағасымен салыстырғанда егіннің орташа бағасы негізінде фермерлерге субсидия төлеуді қарастырады. Бұл бағдарлама 20-дан астам мәдениетті қамтиды, ал 2017 жылы төлемдер АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша 3,2 млрд. АҚШ-тың [15].

4. Фермерлік шаруашылықтарды сақтау бағдарламалары, оның аясында фермерлерге өндірістегі жерлерді жақсарту үшін, ауылшаруашылық өндірісінен басқа жерлерге жер алу үшін қаражат төленеді. Бұл бағдарламалар негізінен ірі шаруашылықтарға бағытталған [17].

5. Фермерлерге егін жинау кезінде олардың өнімін кейіннен жоғары бағамен сату үшін ұстап тұру үшін берілетін маркетингтік несиелер. Осы бағдарламаны іске асыруға арналған шығындар 2017 жылы ең төменгі мәндерге дейін төмендеді және шамамен 160 млн. АҚШ-тың [16].

6. Табиғи апаттар мен апаттардан кейінгі көмек.

7. Американдық ауылшаруашылық өнімдерінің экспортын жылжыту.

8. Зерттеу және басқа қолдау.

АҚШ АШМ шамамен 3 млрд. АҚШ жылына әлемнің 100-ден астам бұрышында ауыл шаруашылығы және тамақ өнімдерін зерттеу үшін. Сонымен қатар, фермерлерге статистика және экономикалық зерттеулер сияқты көптеген басқа қолдау қызметтері ұсынылады.

Бұл шаралар, ең алдымен, агроөнеркәсіптік саланың инвестициялық тартымдылығын арттыруға және оның тұрақты дамуына бағытталған.

АҚШ-та 2017-2019 жылдары Ауыл шаруашылығын жалпы қолдау ЖІӨ-нің 0,5% - ын құрады. Бұл ретте, өндірушілерді мемлекеттік қолдау жалпы түсімдермен салыстырғанда 19,5% - дан (2000-2002 жылдар) 10,7% - ға дейін (2017-2019 жылдар) төмендеді. Трансферттердің үлесі 36% - ды құрады, бұл ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштен төмен және 2000-2002 жылдардағы деңгейден төмен [5].

АҚШ-тағы Ауыл шаруашылығы өндірушілеріне көрсетілетін қолдау деңгейі ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштен төмен болды.

Тұтынушыларға қолдау көрсету АҚШ-тың ішкі азық-түлік бағдарламалары арқылы АҚШ-тың ауыл шаруашылығына жалпы қолдауының жартысына жуығын құрайды.

Сонымен бірге, 2019 жылы АҚШ АШМ жауап тарифтерінен зардап шеккен фермерлерге көмек көрсету үшін сауданы жеңілдету бағдарламаларының екінші пакетін жариялады, бұл дәстүрлі экспорттық нарықтардың жоғалуына әкелді. Бұл пакетке үш бағдарлама кіреді: нарықты дамытуға жәрдемдесу бағдарламасы (МФП), азық-түлікті сатып алу және бөлу бағдарламасы (ФПДП) және ауыл шаруашылығы өнімдерінің саудасына жәрдемдесу бағдарламасы (АЖК).

ХҚК зардап шеккен дәнді дақылдар, шошқа, сүт және кейбір арнайы дақылдарды өндірушілерге үш траншка 14,5 млрд.

FPDD 1,4 миллиард долларға дейін сатып алуды қарастырады. Жауап тарифтері қолданылатын басқа тауарлар бойынша АҚШ.

АЖҚ 100 млн.АҚШ американдық ауылшаруашылық өнімдерінің сыртқы нарықтарын дамыту үшін тиісті американдық ұйымдарға қаржылық көмек түрінде.

Табиғи апаттарға көмек көрсетуге қосымша қаражат бөлу туралы Заңның негізінде дауыл, су тасқыны, торнадо, Тайфун, жанартаулық белсенділік, қарлы боран және орман өрттері салдарынан егіннің жоғалуына байланысты қажетті шығындарды жабу үшін 3 миллиард доллардан астам табиғи апаттар жағдайында көмек көрсетілді.

АҚШ АШМ бұл көмекті үш бағдарлама шеңберінде көрсетеді: орман өрттері мен дауылдардан болған залалды өтеу бағдарламасы Плюс (WHIP+) тиісті дақылдарды, ағаштарды, бұталарды және жүзім жүзімдерін жоғалтқаны үшін; фермаларда сақтау кезіндегі шығындарды жиналған шикізат (соның ішінде пішен) бойынша залал шеккен өндірушілерді өтеуді көздейтін бағдарлама; ауа райы құбылыстарына байланысты сүт бойынша залалды өтеу бағдарламасы [5].

Сонымен қатар, АҚШ-тың салық туралы заңдары фермерлерге мал өсіруге, жер мен су ресурстарын қорғауға байланысты шығындарды салық мөлшерінен шегеруге құқық береді. Салықтық жеңілдік мал немесе жем сату нәтижесінде фермерлердің табыстары мен шығындары есебінен жүзеге асырылады. Сондай-ақ фермерлер ауыл шаруашылығы техникасын жаңғырту мақсатында оларды жедел амортизациялау әдістерін қолданады.

АҚШ – тың бюджет шығыстарының шамамен 60% – ы фермердің кірістерін тұрақтандыру бағдарламаларын, сондай-ақ әлеуметтік қолдау шығыстарын іске асыруға бағытталған; 10% - ға жуығы мемлекеттік және өңірлік деңгейде ауылдың дамуына байланысты бағдарламаларға; 5% - ға жуығы ғылыми зерттеулерге; 25% - ы әлеуметтік мақсаттарға және ұлттық қауіпсіздікке байланысты бағдарламаларға бөлінген.

Бюджет шығындарының 3/4 бөлігі АҚШ – тың агроөнеркәсіптік секторын дамытуға және 1/4 бөлігі әлеуметтік қажеттіліктерге жұмсалады. Федералды бюджетті бөлудің бұл жүйесі фермерлердің жұмысын бағалар, несиелер, несиелер және субсидиялар арқылы реттеуге мүмкіндік береді [5].

Осылайша, АҚШ-та мемлекеттік қолдау бекітілген Мемлекеттік бағдарламалар аясында жүзеге асырылады. Бұл ретте, мақсатты бағдарламалардан басқа, АҚШ АШМ Ауыл шаруашылығын қолдаудың стратегиялық жоспарын бекітеді, онда мемлекеттік қолдаудың негізгі мақсаттары белгіленген: ішкі және сыртқы нарықтарда ауыл шаруашылығы өнімінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру; ауыл шаруашылығының рентабельділігін арттыру; ауылдық жерлерде азаматтардың өмір сүру әлауқатының деңгейін арттыру; ұлттық табиғи ресурстар мен қоршаған ортаны қорғау.

Осы мақсаттарға қол жеткізу АҚШ экономикасының салалық құрылымында агроөнеркәсіптік сектордың жетекші орнына, экспорттың

өсуіне және сәйкесінше американдық ауылшаруашылық өнімдеріне сұраныстың артуына, сондай-ақ Жұмыспен қамтудың өсуіне және өмір сүрудің жоғары деңгейіне қол жеткізуге кепілдік береді.

Канада

Канаданың тәжірибесі отандық ауылшаруашылық өндірісі үшін де қызықты, мұнда Канаданың ЖІӨ-дегі агроөнеркәсіптік кешеннің үлесі көптеген дамыған елдердегідей басқа салалар (негізінен энергетика) үлесінің өсуіне байланысты үнемі азайып келеді. Алайда бұл үрдіс аграрлық сектордың ел экономикасы үшін маңызын кемітпейді [18].

Ауыл шаруашылығының елдің ЖІӨ жалпы көлеміне пропорционалды салымының төмендеуіне қарамастан-1,8% (2017 жылғы деректер), аграрлық сектор 2 миллионнан астам адамды жұмыспен қамтамасыз етеді және жыл сайын 100 млрд. АҚШ ЖІӨ - де [19].

Ауыл шаруашылығының жұмысын реттейтін және елдің аграрлық саясатын анықтайтын заңнама федералды үкімет пен провинциялық әкімшіліктер арасында мемлекеттік қолдауды бөледі. Бұл ретте соңғылардың үлесіне мемлекеттік субсидиялардың 50% - ы тиесілі.

Канада Конституциясына сәйкес федералды және провинциялық үкіметтер ауыл шаруашылығына жалпы жауапкершілік алады.

Канадалық ауылшаруашылық серіктестігінің қазіргі құрылымы (the Partnership) 2018-2023 жылдарға арналған [20] провинциялар мен аумақтарға аймақтық басымдықтарға сәйкес келетін бағдарламаларды әзірлеуге және іске асыруға икемділік береді. Сонымен қатар, провинциялар мен аумақтар осы шеңберден тыс өздерінің ауылшаруашылық бағдарламаларын әзірлеп, қаржыландыра алады.

Серіктестік ауыл шаруашылығы мен аграрлық азық-түлік секторындағы стратегиялық бастамаларды қаржыландыруға 3 млрд канадалық доллар (2,3 млрд АҚШ доллары), оның ішінде федералдық бағдарламалар мен іс-шараларға 1 млрд канадалық доллар (0,8 млрд АҚШ доллары), федералдық, провинциялық және аумақтық билік органдарының бірлескен бағдарламалары мен іс-шараларына 2 млрд канадалық доллар (1,5 млрд АҚШ доллары) бөлуді көздейтін бесжылдық келісім болып табылады.

Осы стратегиялық бастамалардан басқа, фермерлер жылына 1,5 млрд канадалық доллар (1,1 млрд АҚШ доллары) бюджеті бар бизнес-тәуекелдерді басқару (BRM) бағдарламаларының жиынтығына қол жеткізе алады [5].

BRM-дің бес бағдарламасы бар, олардың шығындары федералды және провинциялық үкіметтер арасында бөлінеді:

AgriStability-бұл табыстың айтарлықтай төмендеуі жылдарында қолдау көрсететін бүкіл фермаға арналған маржа бағдарламасы.

АгроИнвест-бұл кірістердің қалыпты төмендеуін жеңуге немесе тәуекелді азайту үшін ауылшаруашылық жұмыстарына инвестиция салуға көмектесу үшін жинақ шоттарына қаражат салатын өндірушілерге тиісті жарналар беретін бағдарлама.

Агросақтандыру-табиғи апаттардың салдары болып табылатын өндірістің немесе активтердің қаржылық шығындарын азайту үшін шығындарды бірлесіп сақтандыруды қамтамасыз ететін бағдарлама.

AgriRecovery-апаттардан кейін қалпына келтіру үшін қажетті іс-шаралар шығындарын жабуға көмектесетін табиғи апаттарды өндірушілерге көмек көрсету жүйесі.

AgriRisk бағдарламасы Жеке сектордың тәуекелдерді басқарудың жаңа құралдарын әзірлеуін қолдайды.

Канаданың ауыл шаруашылығын қолдау саясаты жоғары кедендік тарифтермен қорғалған және ішкі нарыққа бағытталған жеткізілімдерге негізделген секторлар мен ашық нарықта жұмыс істейтін және экспортқа бағытталған басқа да шикізат секторларын ажыратады. Жеткізуді басқару жүйесі сүт, құс және жұмыртқа секторларындағы бағаларды нарықтық қолдауды тек провинцияларда жүзеге асырылатын тарифтер мен өндірістік квоталар арқылы, өндірістік шығындарға сәйкес ішкі баға жүйесімен бірге қамтамасыз етеді.

Өсіп келе жатқан сауда және нарықтарды кеңейту жағдайларында АгриМаркетинг ішкі және халықаралық мүмкіндіктерді анықтау мен пайдалануда секторға көмек көрсетуге бағытталған нарықты дамыту жөніндегі салалық қызметті қолдайды, ал аграрлық бәсекеге қабілеттілік секторға өзгермелі коммерциялық және нормативтік жағдайларға бейімделуге, озық тәжірибемен алмасуға және тәлімгерлік мүмкіндіктерін ұсынуға көмектеседі.

Инновациялық және тұрақты өсу саласы шеңберінде AgriScience алдын ала нөмірлеу қызметін және ауыл шаруашылығы және агрозық-түлік секторы мүддесінде озық зерттеулерге инвестицияларды қоса алғанда, салалық зерттеулердің басымдықтарына негізделген инновацияларды қолдайды.

AgriInnovate сектордың бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығын арттыратын инновациялық өнімдерді, технологияларды, процестерді немесе қызметтерді көрсетуді, коммерцияландыруды немесе енгізуді жеделдетуге бағытталған жобаларды қолдайды.

Әртүрлілікті және қарқынды дамып келе жатқан секторды қолдау аясында AgriAssurance жануарлар мен өсімдіктер базасына қауіп-қатердің алдын алу және бақылау, қауіпсіз тамақ өнімдерін қамтамасыз ету және нарықтың жаңа қажеттіліктерін қанағаттандыру, кепілдіктерге бағытталған.

AgriDiversity аграрлық секторға қатысу үшін жастардың, әйелдердің, байырғы халықтардың және мүмкіндігі шектеулі адамдардың әлеуетін арттыруға бағытталған. Ол дағдыларды, көшбасшылықты және кәсіпкерлікті дамытуды қолдайды, білім алмасуға және басқарудың озық тәжірибелеріне ықпал етеді.

Бұдан басқа, ауыл шаруашылығы өндірісінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жобасы үш мемлекеттік бағдарламаны іске асыруды көздейді: өнімді

сақтандыру; фермерлердің кірістерін тұрақтандыруды қамтамасыз ететін каражатты резервтеу; фермерлердің кірістерін қорғау.

2017-2019 жылдар кезеңінде Канадада өндірушілерді қолдаудың біртіндеп төмендеуі байқалды, бұл фермерлік шаруашылықтардың жалпы кірісінің 8% - ын құрады, бұл ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштің жартысына жуығы.

Өндірушілерді қолдаудың ең көп үлесі сүт, құс және жұмыртқа секторларындағы нарықтық бағаларды қолдау есебінен жүзеге асырылады. 2018 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде қолдау деңгейі неғұрлым жоғары нарықтық бағалар есебінен де, бюджеттік төлемдер есебінен де 23% - ға өсті.

2017-2019 жылдары Ауыл шаруашылығын жалпы қолдау уақыт өте келе айтарлықтай қысқарды және ЭЫДҰ бойынша орташа көрсеткіштің жартысын құрады. Қолдаудың жалпы көлемінің 70% - ы жеке фермерлерге көрсетілді [5].

2019 жылдың маусымында Канада үкіметі 2019 жылға арналған бюджетте қарастырылған осы азық-түлік саясатын қолдау үшін 134 миллион канадалық доллардан (101 миллион АҚШ доллары) астам қаржыландырумен Канада үшін алғашқы азық-түлік саясатын іске қосты.

Азық-түлік саясаты қысқа мерзімді іс-әрекеттің төрт бағытын белгілейді, оның ішінде: 1) канадалық қауымдастықтарға пайдалы тағамға қол жеткізуге көмектесу; 2) канадалық азық-түлік өнімдерін ел ішінде және шетелде жақсы таңдау жасау; 3) Солтүстік және жергілікті қауымдастықтарда азық-түлік қауіпсіздігін сақтау; 4) тамақ қалдықтарын азайту.

Қысқа мерзімді іс-шаралар дұрыс тамақтануға қол жетімділікті жақсартуға, канадалық тағамдарды жылжытуға, Солтүстік және жергілікті қауымдастықтардағы азық-түлік қауіпсіздігін қолдауға және тамақ қалдықтарын азайтуға бағытталған. Сонымен қатар, 2019 жылдың басында канадалықтар үшін қауіпсіз тамақтанудың жаңа ережелері енгізілді.

Бұдан басқа, 2007 жылдан бастап алғаш рет ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге ақшалай аванстар арқылы кредиттерге жеңіл қолжетімділік беретін аванстық төлемдер бағдарламасы (АЕК) бойынша кредиттік лимит арттырылды.

2019 жылдың сәуірінен 2020 жылдың наурызына дейінгі қаржы жылы ішінде сүт өнімдеріне тікелей төлемдер бағдарламасы (DDPP) жақында халықаралық сауда келісімдеріне сәйкес қабылданған нарыққа кіру міндеттемелерінен зардап шеккен сүт өндірушілеріне квоталар негізінде біржолғы төлемдерді қарастырды.

Осылайша, бүгінгі күні Канаданың агроөнеркәсіптік кешенге көмек көрсетуге арналған мемлекеттік шығыстарының төмендеуі үрдісі байқалады. Төмендегеніне қарамастан, федералды және провинциялық үкіметтердің шығындарының едәуір бөлігі фермерлердің кірістерін қолдау бағдарламаларын жүзеге асыруға бағытталған. Қолдаудың бұл түрі-

өндірушілерді қолдау (PSE) қазіргі уақытта АҚШ-ты қоспағанда, ЭЫДҰ елдерінің көбіндегідей Канаданың агроөнеркәсіптік секторын жиынтық қолдаудың жетпіс және одан да көп пайызына жететін неғұрлым басым компонент болып табылады.

Өндірушілерді қолдаудың едәуір бөлігі баға трансферттері есебінен, негізінен, ұсынысты реттеу жүйесіне жататын салаларда жүзеге асырылады. Бюджеттік трансферттер негізінен өндірушілердің кірістерін сақтандыру және тұрақтандыру жөніндегі бағдарламаларды іске асыруға бағытталады. Канадалық фермерлерді қолдаудың жалпы көлемінде іс жүзінде 80% - ға дейін өнімнің нақты түрлеріне, атап айтқанда, сүт өнімдеріне байланысты трансферттер үлесіне келеді. Сондай-ақ басым түрде ауыл шаруашылығы білімі мен инспекциялық жұмыстар жүйесін дамытуға бағытталатын секторды жиынтық қолдау құрылымында жалпы қызметтерді қолдау үлесінің (GSSE) ұлғаюы байқалады.

Австралия

Австралия ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттайтын 10 елдің қатарына кіреді. Мәселен, осы саланың үлесі ЖІӨ - нің 3,6% - ын құрайды (2017 жылғы деректер), ал осы саладағы жалпы қосылған құнның көлемі \$155 млрд-тан асады, ел жүн жеткізушілер арасында көш бастап тұр-бүкіл әлемдік өндірістің 9% - ы [21]. Сонымен қатар, Австралия – астық, қант, сүт өнімдері мен жемістердің негізгі өндірушілерінің бірі.

Австралия ауылшаруашылық саласын қолдаудың төмен деңгейіне ие және күш-жігер негізінен осы сектордың өнімді және тұрақты жұмыс істеу қабілетін арттыруға бағытталған.

Аталған елдегі ауыл шаруашылығы өндірушілеріне қолдау көрсету ЭЫДҰ-дағы ең төмен көрсеткіштердің бірі болып табылады. Осылайша, бағалау бойынша, 2017-2019 жылдар кезеңінде жалпы түсімдер ауыл шаруашылығының шамамен 2% - ын құрады, бұл ретте ауыл шаруашылығын жалпы қолдау (TSE) - ЖІӨ-нің шамамен 0,1% - ын құрады [5].

Ауыл шаруашылығын қолдау тікелей бюджет шығыстарын, жеңілдікті кредиттер мен салық жеңілдіктерін ұштастыру арқылы жүзеге асырылады.

Табиғи ресурстарды пайдалануды және табиғатты ұтымды пайдалануды жақсартуға бағытталған ішкі шаруашылық инфрақұрылымын жаңғырту үшін тікелей қолдау көрсетіледі.

Жеңілдетілген несие схемалары ауа-райы мен нарықтық тәуекелдерге дайындықты қамтамасыз ету үшін инвестицияларды ынталандыру үшін қолданылады.

2018 жылдан бастап Аймақтық инвестициялық корпорация (RIC) фермерлік несиелерді басқарады, су инфрақұрылымы жобалары үшін Штаттар мен аумақтарды қолдайды.

Фермерлік шаруашылықтардың дайындығы фермерлік шаруашылықтарды басқаруға арналған депозиттер жүйесі және табыс салығын орташалаңдыру тетіктері сияқты табыстарды тұрақтандыру құралдарының көмегімен одан әрі нығаюда. Сонымен қатар, кейде соңғы уақытта төлемдер түрінде фермерлік үй шаруашылықтарының кірістерін қолдау жүзеге асырылуда.

Фермерлерді тікелей мемлекеттік қолдаудың төмен деңгейімен ғылыми-зерттеу және дамыту бағдарламалары (ҒЗТҚЖ) Австралияның ауыл шаруашылығын қолдаудың негізгі құрамдас бөлігі болып табылады, ал мемлекеттік шығындардың аз бөлігі ірі инфрақұрылымдар мен инспекциялық қызметтерді, соның ішінде зиянкестер мен ауруларды бақылау шараларын дамытуға және техникалық қызмет көрсетуге жұмсалады.

2000 жылдан бастап нарықтық бағалар саласындағы өндірушілерге қолдау көрсету жөніндегі саяси шаралар тоқтатылды, содан бері Австралияның негізгі ауылшаруашылық тауарларының ішкі бағасы әлемдік бағамен тең деңгейде болды. 2017-2019 жылдар кезеңінде өндірушілерге көрсетілген қолдаудың шамамен 45% - ы ресурстарды пайдалануға субсидиялар нысанында болды. Бұл субсидиялардың көп бөлігі шаруашылық ішілік су инфрақұрылымын жаңғыртуға және құрғақшылық пен басқа да қолайсыз құбылыстарға байланысты жеңілдетілген несиелерге бағытталды.

Өндірушілерді қолдаудың шамамен 40% - ы кірістерді тегістеу бағдарламаларына бағытталған, олар ақша ағындарының ауытқуын ескереді, мысалы, фермалардың депозиттерін басқару схемалары және табыс салығын орташа есеппен тетіктері.

2019 жылы саясаттағы негізгі өзгерістер құрғақшылыққа, соның ішінде жеңілдетілген несиелер, тікелей төлемдер және салық жеңілдіктеріне жауап беру шараларымен байланысты болды. Сондай-ақ фермерлердің қаржылық ақпарат пен консультацияларға қол жеткізуін жақсарту мақсатында фермерлік шаруашылықтардың қаржылық консультанттар желісі нығайтылды.

Салық жеңілдіктері кеңейтілді және фермалар үшін табыс алу құқығы кеңейтілді, төлемдер сомасы ұлғайтылды және өтінім беру процесі оңайлатылды, сондай-ақ бюджет ұлғайтылды. Нақты аудандарда құрғақшылық үшін қосымша төлемдер болды, ал суға қолжетімділік жеңілдікті тарифтермен және фермалардағы су инфрақұрылымына инвестицияларды қолдаумен қолдау тапты, сондай-ақ су инфрақұрылымын кең ауқымды дамытуды қаржыландыру қамтамасыз етілді.

Басқа өзгерістерге фермерлік шаруашылықтарды беруді несиелеу және фермерлік шаруашылықтарды экологиялық тұрғыдан тұрақты басқарудың тиімділігін арттыруға арналған жаңа қорлар кірді.

2020 жылы жеңілдетілген кредит берудің екі жаңа бағдарламасы іске қосылды, олар Өңірлік инвестициялық корпорация (РИК) арқылы жүзеге асырылатын болады.

AgriStarter несиесі бақылау пакетін сатып алған немесе фермерлік бизнесті мұрагерлікке алу шараларын қабылдаған фермерлерге 10 жыл ішінде 2 миллион австралиялық доллардың (1,4 миллион АҚШ доллары) максималды мөлшерін ұсынады.

Құрғақшылықтан шағын бизнеске несиелер (AgBiz Dushow loan) белгілі бір географиялық аудандарда 10 жыл ішінде 500 000 австралиялық доллардың (350 000 АҚШ доллары) максималды сомасына бастапқы өндіріспен байланысты ауылшаруашылық кәсіпорындарына тікелей тауарлар мен қызметтерді ұсынатын шағын бизнеске беріледі.

2019-2023 жылдар кезеңінде жер күтімі жөніндегі ұлттық бағдарламаның екінші кезеңі басталды, оны қаржыландырудың жалпы көлемі 2017-2023 жылдар кезеңіне 1 миллиард австралиялық долларды (700 миллион АҚШ доллары) құрайды, оның ішінде 134 миллион австралиялық доллар (93 миллион АҚШ доллары) «ақылды фермалар» бағдарламасы (Ауыл шаруашылығы) шеңберінде басқарудың озық практикаларын дамытуға және енгізуге, ал 450 миллион австралиялық доллар (312 миллион АҚШ доллары) - Өңірлік жер әріптестіктеріне бағытталған [5].

Ауыл шаруашылығын басқару пакеті ауылшаруашылық Биоәртүрлілікті қолдау үшін жер күтімі бағдарламасына төрт жыл ішінде тағы 34 миллион австралиялық доллар (24 миллион АҚШ доллары) қосады.

2019 жылы жалғасқан құрғақшылық Ауыл шаруашылығын жүргізу жағдайларын қиындатты және осының салдарынан ұлттық және жергілікті деңгейлерде қолда бар қолдау шараларының портфеліне зардап шеккен фермерлерге көмек көрсетуге бағытталған бірқатар шаралар қосылды.

2019 жылғы қарашада жарияланған қуаңшылыққа ден қою, оның тұрақтылығы мен оған әзірлігі жоспарында Үкіметтің ден қою шаралары баяндалады.

Үкімет үй шаруашылықтарына жәрдемақы алу құқығын жеңілдетті және қол жетімді соманы 365 миллион австралиялық долларға (254 миллион АҚШ доллары) дейін арттырды, оны одан әрі көбейтуге болады [22]. Сондай-ақ, 2018-2020 жылдарға арналған қосымша тікелей қолдау 65 миллион австралиялық долларды (45 миллион АҚШ доллары) құрайтын құрғақшылыққа қарсы қоғамдастықтың қолдау бастамасы арқылы ұсынылды.

2019 жылдың 31 тамызынан бастап болған орман өрттерінен зардап шеккен аудандардағы фермерлер 75000 австралиялық долларға дейін (50 000 АҚШ доллары) грант алды.

2020 жылдың қаңтарынан бастап екі жылдық пайызсыз және пайызсыз өтеу кезеңі қолданылатын 500 000 австралиялық долларға дейін (348 миллион АҚШ доллары) төмен пайыздармен несиелер берілді.

Осылайша, Австралия ауыл шаруашылығы өнімдерін маңызды өндіруші және экспорттаушы болып табылады, бұл ретте осы сектордың экономикаға қосқан үлесі жылдан жылға төмендеп келеді. Түпкілікті тұтыну және одан әрі қайта өңдеу үшін өңделген тауарлар елдің аграрлық азық-түлік

тауарлары экспортының жартысынан астамын (56%) құрайды. Австралияның аграрлық азық-түлік тауарлары импортының төрттен үш бөлігі ішкі түпкілікті тұтынуға жұмсалады, ал қалған үлесі (24%) өңдеу өнеркәсібіне арналған.

Қортынды

1. Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың әлемдік тәжірибесін зерттеу зерттелетін елдерде (Ресей Федерациясы, Финляндия, Норвегия, АҚШ, Канада, Австралия) осы саланы мемлекеттік қолдау ауыл шаруашылығы өндірісінің құрылымына, ауыл шаруашылығы өндірушілерінің қызметіне әсер ететін және қаржы-кредит секторының қызметіне әсер ететін әртүрлі құралдарды қамтитын күрделі тетік екенін көрсетеді. Бұл ретте, әрбір елдегі мемлекеттік қолдау көлемі көбінесе олардың әлеуметтік-экономикалық даму деңгейіне негізделген және мемлекеттің ауыл шаруашылығы саласын дамыту мен оның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қолайлы қаржылық жағдай жасаудағы белсенді рөлін айғақтайды.

2. Әр ел аграрлық саясатқа өзіндік көзқарастарды дамытады, ғасырлар бойы қалыптасқан ерекшеліктер мен дәстүрлерді, елдің ерекшелігін, аумақтардың экологиялық және географиялық ерекшеліктерін, әртүрлі аймақтардың экономикалық және әлеуметтік жағдайларын, халықтардың дәстүрлерін, қоғамдық өмір мен менталитет нормаларының үйлесімін ескеретін белгілі бір мемлекеттік қолдау жүйесіне ие.

3. Елдердің аграрлық саясаты азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, агроөнеркәсіптік сектордағы тұрақтылықты қолдауға, сала кірістілігінің ең төменгі деңгейіне қол жеткізуге, ішкі нарықты қорғауға, отандық өнімнің бәсекеге қабілеттілігіне кепілдік беруге байланысты міндеттерді шешеді.

4. Зерттелетін елдерде мемлекеттік қолдау осы саланың ішкі экономика мен азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, сондай-ақ ауылдық жерлерде халықты ұстап тұру үшін стратегиялық маңыздылығына байланысты жүзеге асырылады.

Шет елдердің ауыл шаруашылығы өндірушілерін мемлекеттік қолдау құрамында мынадай негізгі бағыттар бөлінеді: ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілерді қолдауды бағалау көрсеткіштері, жалпы қызметтерді қолдауды бағалау көрсеткіштері (бюджеттік қаржыландыру), ауыл шаруашылығы өнімдерін тұтынушыларды қолдауды бағалау көрсеткіштері, жиынтық қолдауды бағалау көрсеткіштері.

Бұл ретте мемлекеттік қолдаудың ең өзекті құралдары субсидиялау, сақтандыру, жеңілдікті кредиттеу, лизинг және т. б. болып табылады.

1.2 АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудитін құру және жүргізу жүйесін талдау Российская Федерация

Ресей Федерациясында барлық бағыттар бойынша бақылау және сараптамалық-талдау қызметін Ресей Федерациясының Есеп палатасы АМС 104 «Тиімділік аудиті» сыртқы мемлекеттік аудит (бақылау) стандарты негізінде кейінгі аудит (бақылау) нысанында бақылау және сараптамалық-талдау іс-шараларын жүргізу арқылы тиімділік аудиті түрінде жүзеге асырады [23].

Нәтижеге бағытталған бюджеттеу негізінде тиімді бюджеттік процесті жүзеге асыру үшін тиімділік аудитін ұйымдастыру қажет. Бұл бюджетті қалыптастыру мен атқарылуын мемлекеттік қаржылық бақылаудың бір түрі, онда қаражатты жоспарлау, бөлу және жұмсау мемлекеттік саясаттың мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес жүзеге асырылады және алушылардың белгіленген түпкілікті әлеуметтік-экономикалық нәтижелерге қол жеткізуін, сондай-ақ оларға жүктелген міндеттер мен функцияларды орындауын қамтамасыз етуге тиіс.

ИНТОСАИ стандарттарына сәйкес мемлекеттік қаржылық бақылау органы тиімділікке тексеру жүргізе алады және мемлекет қызметінің белгілі бір салаларына қатысты тексерудің осы түріне заңмен белгіленген құқығы болған кезде бюджет қаражатының тиімсіз жұмсалуды туралы қорытынды жасай алады.

Тиімділік аудиті қаржылық бақылаудан ерекшеленеді, өйткені мұндағы басты мақсат қаржы заңнамасының бұзылуын анықтау емес, министрліктердің, ведомстволардың, ұйымдардың мемлекеттік ресурстарды пайдалану жөніндегі қызметінің тиімділігін бағалау болып табылады.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға федералды бюджеттен бөлінген қаражатты тексеру сонымен қатар **тәсілдердің үш түрін қолдану** ерекшеліктерін ескере отырып, тиімділік аудиті түрінде жүзеге асырылады: *нәтиже-бағдарланған, жүйелік-бағдарланған және проблемалық-бағдарланған.*

Нәтижеге бағытталған аясында тиімділік аудиті объектісі (объектілері) қызметінің нақты нәтижелері пайдалану тиімділігі, тиісті федералды және басқа ресурстар тұрғысынан бағаланады. Бұл тәсіл бақылау шараларын жүргізу кезінде қолданылады.

Жүйелік-бағытталған тәсілді қолданған кезде әртүрлі басқару жүйелерінің немесе тиісті жүйелер элементтерінің тиісті жұмыс істеуі осындай жүйелер жұмыс істеген кезде федералды және басқа ресурстарды пайдалану тиімділігі тұрғысынан бағаланады. Бақылау және сараптамалық-талдау іс-шараларын жүргізу кезінде қолданылады.

Проблемалық-бағдарланған тәсілмен федералды және басқа ресурстарды пайдалану тиімділігіне байланысты проблемалардың болуы талданады (тиімділік аудитінің критерийлерінен күтілетін ауытқулар), олардың пайда болуының тиісті себептері анықталады, осы проблемалардың

себептерін жоюға бағытталған ұсыныстар (ұсыныстар) жасалады. Тәсілдің бұл түрі нәтижеге-бағдарланған және жүйелік бағдарланған тәсілдерге қосымша ретінде қолданылады.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігіне аудит жүргізу нысанасы мыналар болуы мүмкін: АӨК дамуының өзекті мәселелері; тікелей және (немесе) түпкілікті нәтижелерге қол жеткізу үшін федералдық және өзге де ресурстарды пайдалану кезінде АӨК-нің жұмыс істеуіне байланысты мемлекеттік басқару саласындағы мәселелер; АӨК субъектілерінің тікелей және (немесе) түпкілікті нәтижелерге қол жеткізу үшін федералдық және өзге де ресурстарды пайдалану жөніндегі қызметі.

Тиімділік аудитінің мәні _АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану Есеп палатасының жылдық жұмыс жоспарына тиісті іс-шараны енгізу туралы ұсыныстар дайындау кезінде айқындалады, тиімділік аудитін қолдана отырып, бақылау немесе сараптамалық-талдау іс-шарасын жүргізудің дайындық кезеңі барысында нақтыланады, оның түпкілікті тұжырымы іс-шараны өткізудің бекітілетін бағдарламасына енгізіледі.

АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу процесінде мыналар зерттеледі: федералдық және өзге ресурстар; тікелей және (немесе) түпкілікті нәтижелер; Тікелей және (немесе) түпкілікті нәтижелерге қол жеткізу үшін федералдық және өзге де ресурстарды пайдалануды ұйымдастыру және процестері;

АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігі аудитінің негізгі міндеттері мыналар болып табылады:

федералдық және өзге де ресурстарды пайдаланудың тиімділігіне бағалау жүргізу;

оларды тиімсіз пайдаланудың себептерін анықтау;

анықталған бұзушылықтардың нәтижелері бойынша тұжырымдар мен ұсынымдарды тұжырымдау;

аудит (бақылау) объектілеріне және басқа да мүдделі органдар мен ұйымдарға федералды және басқа ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру бойынша талаптарды, ұсыныстарды (ұсыныстарды) дайындау және жіберу;

федералдық және басқа ресурстарды пайдалануды ұйымдастыру мен процестерін жетілдіру;

аудит (бақылау) объектілерінің және өзге де мүдделі органдар мен ұйымдардың тиімділік аудитінің нәтижелері туралы хабардар ету.

Ресей Федерациясының Есеп палатасының аудиторлық іс-шараларының тақырыбы Агроөнеркәсіптік кешеннің дамуына байланысты әртүрлі аспектілерді қамтиды, олардың ішінде тексеруді бөліп көрсетуге болады:

➤ Ауыл шаруашылығын дамыту және ауыл шаруашылығы өнімдері, шикізат және азық-түлік нарықтарын реттеу жөніндегі мемлекеттік

бағдарлама шеңберінде шағын шаруашылық нысандарын қолдауға бағытталған федералдық бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі туралы ақпарат;

➤ отандық ауыл шаруашылығы техникасына сұранысты ынталандыру жөніндегі бірінші кезектегі іс-шараларды іске асыру тиімділігінің көрсеткіштері;

➤ Ресей Федерациясы Ауыл шаруашылығы министрлігіне (бұдан әрі - Ресей Ауыл шаруашылығы министрлігі) Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау жөніндегі бірінші кезектегі іс-шараларды іске асыруға федералдық бюджет қаражатын беру тиімділігінің көрсеткіштері;

➤ өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының кіші салаларын дамытуға, оның ішінде экспортқа өнім өндіруді қолдауға бағытталған қаражатты пайдалану;

➤ жеміс-көкөніс өнімдерінің импортын алмастыруға бағытталған іс-шаралардың нәтижелілігінің, сондай-ақ ауыл шаруашылығын дамытудың және ауыл шаруашылығы өнімдері, шикізат және азық-түлік нарықтарын реттеудің мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде жеміс-көкөніс өнімдері өндірісін дамытуға бағытталған федералдық бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігінің бағыттары;

Бұдан басқа, Агроөнеркәсіптік және балық шаруашылығы кешендеріндегі импортты алмастыруға жәрдемдесуге бағытталған мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін талдау мен бағалауды көрсететін сараптамалық-талдау іс-шаралары жүргізіледі.

Жоғарыда аталған тиімділік аудиттері шеңберінде бақылау іс-шараларының пәндері:

РФ және РФ субъектілерінің заңнамалық және нормативтік құқықтық актілері, Ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде мемлекеттік қолдау шараларын көрсетуді реттейтін ведомстволық актілер;

атқарушы биліктің федералдық органдарының, РФ субъектілерінің атқарушы билік органдарының ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде жүзеге асырылатын мемлекеттік қолдау шараларын іске асыру жөніндегі қызметі, сондай-ақ тиісті функцияларды іске асыру бойынша РФ субъектілерінің сақтандыру ұйымдары мен уәкілетті органдарының орталық банкі;

ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерді сақтандыру жүйесінің жұмыс істеуін қамтамасыз етуге байланысты шараларды іске асыру шеңберінде мемлекеттік қолдаумен Ауыл шаруашылығын сақтандыруға қатысушылардың қызметі;

тексеру тақырыбына қатысты тексерілетін ұйымдардың есептік, есептік, төлем, қаржылық-статистикалық, талдамалық және өзге де құжаттарын мемлекеттік қолдау шараларын ұсыну туралы құрылтай, өкімдік, шарттық, келісім-шарттар, келісімдер;

Ресей Ауыл шаруашылығы министрлігі Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау жөніндегі іс-шараларды іске асыруға, сондай-ақ мемлекеттік бағдарлама мен ауыл шаруашылығын дамытудың өңірлік бағдарламаларының іс-шараларын іске асыруға бөлінген бюджет қаражаты;

бюджеттік шығыстарды оңтайландыру және тиімділігін арттыру мәселелері жөніндегі Үкіметтік комиссияның және басқа да комиссиялардың хаттамалары, шешімдері;

Ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде мемлекеттік қолдау шараларын көрсету жөніндегі іс-шараларды іске асыру шеңберінде операциялардың жүргізілгенін растайтын бастапқы есепке алу құжаттары және көрсетілген іс-шаралардың орындалуы мен қол жеткізілген нәтижелер туралы есептілік, статистикалық және талдамалық ақпарат;

РФ субъектілерінің федералдық бюджет қаражатын және РФ субъектілерінің бюджеттерін пайдалану туралы есептілігі, кредиттік шарттар (қарыз шарттары), бақылау іс-шарасын жүргізу үшін қажетті өзге де құжаттар мен материалдар;

Ресей Федерациясының Экономикалық даму министрлігіне және Ресей Федерациясының Үкіметіне жіберілген ай сайынғы ақпарат, есептер, Ресей Ауыл шаруашылығы министрлігінің баяндамалары, Ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде мемлекеттік қолдау шараларын көрсету жөніндегі іс-шаралардың іске асырылу барысы туралы;

аудит бағдарламасында көзделген бақылау іс-шарасын жүргізу үшін қажетті өзге де құжаттар мен материалдар.

Бақылау іс - шараларының объектілері Ресей Ауыл шаруашылығы Министрлігі, РФ субъектілерінің ауыл шаруашылығы министрлігі (бұдан әрі - РФ субъектілерінің Ауыл шаруашылығы Министрлігі), РФ субъектілерінің Үкіметі, федералдық агенттіктер, федералдық қызметтер, облыс әкімшіліктері, ауыл шаруашылығы басқармалары, ауыл шаруашылығы және азық – түлік департаменттері, бюджет қаражатын алушылар болып табылатын экономика субъектілері бола алады,

АЖ 104 «тиімділік аудиті» сәйкес тиімділік аудиті кезінде бақылау іс-шарасын жүргізу нәтижелері бойынша қол жеткізу жоспарланып отырған мақсатты немесе мақсаттарды тұжырымдау қажет.

АӨК-ні тексеруге байланысты бақылау іс-шараларының мақсаттары қаражатты пайдаланудың тиімділігін және өткізілетін іс-шаралардың іске асырылуын бағалауға, бюджеттік, материалдық және басқа да қаражатты пайдаланудың үнемділігін тексеруге, өткізілетін іс-шаралардың нәтижелілігін және жоспарланған көрсеткіштердің орындалуын айқындауға тиіс.

Тиімділік аудиттерінің жоғарыда көрсетілген нысаналарына сүйене отырып, бақылау іс-шараларының мақсаты мыналар болуы мүмкін:

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау жөніндегі іс-шараларды құқықтық реттеу;

агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты дамуын қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды құқықтық реттеу;

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау бойынша бірінші кезектегі іс-шараларды іске асыруға бағытталған федералдық бюджет қаражатының тиімді пайдаланылуын тексеру;

Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау жөніндегі іс-шараларды іске асыруға бағытталған, сондай-ақ Агроөнеркәсіптік және балық шаруашылығы кешендеріндегі импортты алмастыруға бағытталған федералды бюджет қаражатының тиімді пайдаланылуын тексеру;

АӨК дамытуға бағытталған іс-шараларды іске асыру қорытындылары бойынша қол жеткізілетін әлеуметтік-экономикалық әсерді талдау [24,25,26,27].

ААК 104 «тиімділік аудиті» сәйкес әрбір мақсат бойынша тиімділік аудитінің мәселелері айқындалады, олардың мазмұны АӨК дамытуға бағытталған ресурстарды пайдалану тиімділігі туралы тұжырымды негіздеуге бағытталуы тиіс. Сонымен, осы саланың ерекшеліктеріне сүйене отырып, бақылау шараларының мәселелері болуы мүмкін:

Ауыл шаруашылығын, балық шаруашылығы кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде жүзеге асырылатын мемлекеттік қолдауды реттейтін нормативтік құқықтық актілерді, ведомстволық актілерді қабылдаудың жеткіліктілігі мен уақтылығына талдау жүргізу;

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға байланысты іс-шараларды жүзеге асыруға бағытталған федералды бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау, атап айтқанда, заманауи жоғары өнімді ауылшаруашылық техникаларын жеңілдікпен жалға беру бағдарламасын жүзеге асыру;

Ауылшаруашылық техникаларын, өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын және балық шаруашылығын өндіруге және сатуға байланысты ауылшаруашылық іс-шараларын субсидиялауға бағытталған федералды бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі мен тиімділігін талдау;

Ресей Федерациясының ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің ауылшаруашылық техникасымен қамтамасыз етілуін талдау;

Бюджеттік инвестициялар беру туралы шарт ережелерінің сақталуын тексеру;

Іс-шараларды іске асыру, сондай-ақ нәтижелілік көрсеткіштеріне қол жеткізу шеңберінде федералдық бюджеттен субсидиялар беру туралы Ресей Ауыл шаруашылығы министрлігі мен РФ субъектісінің уәкілетті органы жасасқан келісімдерге талдау жүргізу.

Мемлекеттік бағдарламалардың іс-шараларын орындауға қатысатын РФ субъектілеріне, түпкілікті алушыларға (ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге) бюджеттік қаражат көлемінің уақтылы, толық бөлінуін және жеткізілуін талдау;

Федералды бюджеттен ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдауға бөлінген қаражатты пайдаланудың тиімділігі мен тиімділігін бағалау;

Дағдарысқа қарсы жоспардың күтілетін нәтижесіне қол жеткізуге, сондай-ақ мемлекеттік бағдарламалардың көрсеткіштерін (индикаторларын) орындауға федералды бюджеттің қосымша көлемін бөлу арқылы ауыл шаруашылығының жағдайы мен дамуына әсер ету дәрежесін бағалау.

Әрбір мәселе бойынша тиімділік аудитінің критерийлері әзірленеді, олар жоғарыда көрсетілген сұрақтарға жауаптарды көрсетуі тиіс.

Аудит нысанасы мен объектісін зерделеу нәтижелері бойынша оларды түрлендіруді ескере отырып, АӨК-ні дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі аудитінің өлшемшарттары [24,25,26,27]:

➤ Агроөнеркәсіптік және балық шаруашылығы кешендерін дамытудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде көзделген жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу;

➤ АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламаларында көзделген бастапқы жоспарланған көлем шеңберінде ресурстарды пайдалану;

➤ пайдаланылған ресурстар есебінен АӨК-ні дамытуға байланысты мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелілігін бағалау кезінде ең үздік сандық және сапалық нәтижелерге қол жеткізу;

➤ аз ресурсты пайдалану есебінен АӨК-ті дамытуға байланысты мемлекеттік бағдарламалардың үнемділігін бағалау кезінде алынған нәтижеге қол жеткізу

➤ жоспарланған немесе жоспарланғаннан жақсы, сандық және сапалық нәтижелерге қол жеткізу үшін қосымша ресурстардың қажеті жоқ.

Осылайша, АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит құру және жүргізу жүйесі ААК 104 «Тиімділік аудиті» сыртқы мемлекеттік аудит (бақылау) стандарттарына негізделеді, оның шеңберінде қаражатты пайдалану тиімділігіне аудит жүргізудің тақырыбы мен мақсаты, АӨК саласын реттейтін НҚА-ны қамтитын нысанасы, аудит объектісінің қызметін көрсететін материалдар, сондай-ақ АӨК дамыту жөніндегі іс-шараларда пайдалану үшін бюджет қаражатын бөлу айқындалады. Бұдан басқа, аудит объектісі қызметінің ерекшелігіне қарай бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін, нәтижелілігін және үнемділігін көрсететін мәселелер мен оларға қойылатын өлшемшарттар әзірленеді.

Финляндия

Финляндияда Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау үшін бөлінген қаражаттың тиімділік аудитін Laillisuustarkastuksen, tuloksellisuustarkastuksen ja fnanssipolitiikan tarkastuksen ohje (16.12.2020 ж.заңдылық аудиті, тиімділік аудиті және қаржы саясаты аудиті жөніндегі Нұсқаулық) сәйкес General National Audit Office of Finland (бұдан әрі – Naof, Финляндияның мемлекеттік бақылауын аудару) жүзеге асырады [28].

NAOF мемлекеттік қаржылық басқарудың орындылығын, яғни мемлекеттік қаражатты үнемді, тиімді және нәтижелі пайдалану фактісін тексереді. Тиімділік аудиттері мемлекеттік ресурстарды едәуір пайдалануды

талап ететін немесе мемлекеттік кірістерге, шығыстарға немесе активтерге елеулі әсер ететін қызметке қатысты ғана жүргізіледі.

Ұлттық заңнама шеңберінде агроөнеркәсіптік кешенге көрсетілетін қолдаудың тиімділігіне аудит жүргізу кезінде қосымша қаржыландыру негізінде ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігі мен кірістілігін арттыру үшін мемлекеттік әкімшілік әлеуетінің жеткіліктілігін бағалау мақсаты қойылды.

АӨК дамуына аудит жүргізу үшін олардың реттілігін, сапасын, тиісті бағасын және қолданылуын көрсететін шаралар ретінде өлшемшарттар айқындалады. Критерий бағалауды немесе сипаттаманы білдіреді аудит объектісіндегі істердің жағдайы. Олар ауыл шаруашылығының дамуына қатысты аудиторлық ақпаратты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Аудит критерийлері «бәрі қалай болуы керек» деген сұрақтың негізінде тұрған объективті жай-күйін нақтылайды және байқалатын мәселелердің жай-күйі қалаулы-қалмағанын анықтау үшін бағдарды қамтамасыз етеді. Олар талдау үшін деректерді таңдауды айқындайтын және аудит объектісі – агроөнеркәсіптік сектормен байланысты байқалатын проблеманың барабар жай-күйінің сәйкестігін бағалау үшін құрал беретін операциялық факторды құрайды.

Осылайша, тиімділік аудитінің қойылған мақсаттарынан ауыл шаруашылығы саласының ерекшеліктеріне қарай аудит өлшемшарттары әзірленеді:

➤ Қосымша қаржыландыруды жоспарлау кезінде ауыл шаруашылығы саясатының мақсаттарының келісімділігі.

➤ Әр түрлі құралдарда және экономикалық тиімділік пен тиімділік қағидаттарына сәйкес мемлекеттік көмекті бағалаудың сәйкестігі.

➤ Нормативтік актілер мен ережелердің АӨК дамыту стратегиясының мақсаттарына сәйкестігі.

➤ Грант берушілер мен өтініш берушілерге ережелер мен нұсқаулықтардың анықтығы.

➤ Ережелер мен басшылықтағы мемлекеттік көмек тәуекелдерін есепке алу.

Белгіленген критерийлер агроөнеркәсіптік сектордың тиімділігі аудитінің қойылған мақсатын ескере отырып, мәселелердің ашылуын қамтамасыз етеді [29,30]:

1. Аграрлық секторды қосымша қаржыландыруды жоспарлау дәйекті және сапалы жүзеге асырылды ма?

2. Ауыл шаруашылығына бөлінген әр түрлі қолдау формаларының балама комбинацияларының экономикалық немесе әлеуметтік-экономикалық өміршеңдігі зерттелді ме?

3. Ауылшаруашылық тауар өндірушілері үшін өтінімдер беру және гранттар беру жөніндегі ережелер мен нұсқаулықтар дәйекті және түсінікті ме?

4. Агроөнеркәсіптік секторды қаржыландырумен байланысты операциялардың тиімділігін бағалау үшін жүйе құрылды ма?

5. Қосымша қаржыландыру басқа инвестициялық қолдауды жоспарлауға және бақылауға қалай біріктірілген.

Сонымен бірге, Финляндияда екі ішкі қор қаржыландыратын ЕО-ның ауылшаруашылық саясаты аясында қолдау алудан тұратын ерекшеліктерді атап өткен жөн:

Фермерлерге тікелей төлемдер мен ауылшаруашылық нарығындағы қаражаттың қалдықтарын жүзеге асыратын еуропалық ауылшаруашылық кепілдіктері қоры (EAGF).

Еуропалық ауыл шаруашылығын дамыту қоры (EAFRD), ол мүше мемлекеттердің ауылдық даму бағдарламаларын қаржыландырады.

Eagf қаражаты шеңберінде Финляндияның агроөнеркәсіптік секторына көмек көрсетуге байланысты аудиторлық іс-шараларды жүргізу барысында қолдауды әкімшілендіруге баса назар аударылды, бұл ретте аграрлық саясаттың тиімділігі бағаланбады. Аудит жүргізу кезінде операцияларды тиімді ұйымдастыруға және әкімшілік пен бенефициарлардың шығындарын азайтуға басты назар аударылды. Демек, әкімшілік қызметті тиімді ұйымдастыру әкімшілік шығындарды азайтудан гөрі кең мағынада қарастырылуы керек. Бенефициарларға әкімшілік жүктемені арттыру арқылы тиімділікті арттыруға болмайды. Сонымен қатар, нормативтік талаптарды сақтау жұмыстағы маңызды мәселе болып табылады.

Аудиттің бұл түрінің мақсаты-EAGF қызметінің тиімділігі мен заңдылығын анықтау. Осы мақсатқа жету үшін ЕО-ның жалпы Ауылшаруашылық саясатының (SAR) және ұлттық заңнаманың талаптары қарастырылды. Мақсатқа қол жеткізу үшін мемлекеттік қолдаудың заңдылығына, Ауыл шаруашылығын қолдауды әкімшілендіруді ұйымдастыруға және қолдау процестеріне, сондай-ақ жалпы ауыл шаруашылығы саясатын жеңілдетуге бағытталған операциялық бағдарламаны іске асыруға және әсер етуге қатысты мәселелер қойылды.

Сонымен, аудиттің мақсатына сүйене отырып, бір сұрақ қойылды, оған аудит барысында жауап беру керек – *EAGF қызметінің заңдылығы қамтамасыз етілген бе?* [29,30].

Негізгі проблема Еуропалық қоғамдастықтың жалпы Ауылшаруашылық саясатының да, ұлттық заңнаманың да талаптары тұрғысынан бағаланады. Қойылған негізгі сұраққа жауап алу үшін алдын-ала зерттеу әкімшілік қызметінің заңдылығына, Ауыл шаруашылығын қолдауды әкімшілендіруді ұйымдастыруға және қолдау процестеріне, сондай-ақ жалпы ауылшаруашылық саясатын жеңілдетуге бағытталған операциялық бағдарламаны іске асыруға және әсер етуге қатысты қосымша сұрақтарды анықтады.

Қосымша сұрақтар үшін аудиттің тиісті критерийлері мен аудиттің қажетті материалдары анықталды.

Осылайша, негізгі мәселені ашу үшін үш сұрақ қойылды:

1.1 EAGF заңдылығы қамтамасыз етілген бе?

Сонымен бірге, бұл мәселенің критерийі заңдылық, яғни қолдаудың әкімшілігін реттейтін заңдар мен қаулылардың сақталуы және жүйенің ішкі шарттары, шешімнің дұрыстығын және көмек төлеуді қамтамасыз етеді.

Негізгі критерий сонымен қатар көмек көрсету процесі барысында көмек туралы заңдар мен нормативтік актілердің сақталуын қамтамасыз ету үшін рәсімдердің жүйелі сипаты болып табылады.

Еуропалық Одақ фин мемлекетіне қойған қаржылық түзету бойынша талаптар мен шешімдер қойылған кіші сауалға жауап беру үшін материалдар болып табылады. Ұлттық деңгейде материал әкімшілік процестерді сипаттауды және әкімшілік процестерді талдауды қамтиды.

1.2. EAGF үнемді және тиімді жұмыс істей ме?

Осы қосалқы сұраудың өлшемі қаржылық қызметті ұйымдастыруға қойылатын талаптарды айқындау болып табылады. Қолдауды басқарудың өзі-бұл тиімділіктің нақты мақсаттары жоқ көмекші қызмет. Әр түрлі деңгейлерде қолдауды басқаруды жүзеге асыру кезінде әр түрлі деңгейдегі бірнеше субъектілер қатысады, сондықтан басқаруды ұйымдастыруға және міндеттерді бөлуге байланысты мәселелер тиімділікті анықтау үшін ерекше маңызды болады. Осыған сүйене отырып, аудит қолдауды басқарудың барлық қызметі, оның операциялары мен процестері, сондай-ақ дамуы туралы түсінік беруі керек.

Мұндай аудит кезінде ескерілетін ерекше шекара-бұл ЕО заңнамасы және оны ұлттық қолдану.

Мемлекеттік әкімшіліктің қаржылық ақпаратқа қолдау көрсету дәрежесін және оның тұтастай алғанда қолдау қызметінің тиімділігін арттыруға әсерін анықтау маңызды сәт болып табылады.

Қосымша сұрауға арналған аудит материалдары процестерді басқарудың сипаттамасын, қызметтік жазбаларды, жұмыс құжаттарын және үйлестіруге жауапты лауазымды адамдармен сұхбатты білдіреді.

1.3 жалпы аграрлық саясат оңайлату жобаларына және Ұлттық қолдауды басқарумен байланысты басқа да жобаларға қандай әсер етеді?

Аграрлық саясатты жеңілдету жобасын жүзеге асыру осы проблеманың негізгі бағыты болып табылады. Ішкі сауалнамаға байланысты аудит ЕО институттары мен ұлттық басқару субъектілері елдің жалпы ауылшаруашылық саясатын жүзеге асыруды жеңілдетуге тырысқан мақсаттар мен құралдарды зерттейді.

Осылайша, аудит, бір жағынан, жеңілдету жобасын іске асыруға және оның әсеріне, екінші жағынан, жалпы және Ұлттық Ауылшаруашылық саясатының құзыретін анықтауға бағытталған мақсаттарды қамтиды.

Норвегия

Норвегияда тиімділік аудиті аудиттің осы түрін реттейтін құжат – «Тиімділік аудиті бойынша кәсіби ұсынымдар» (нұсқасы: 9.3 өзгерту күні:

27.05.2020) негізінде Riksrevisjonen (аудару - бас аудитордың басқармасы) жүзеге асырылады[31].

Бас аудитор басқармасы бас аудиторды басқару үшін заңға және нұсқаулықтарға сәйкес мемлекеттік кәсіпорындар мен компаниялардың тиімділігіне аудит жүргізуге уәкілетті.

Норвегияда Аудит мынадай тәсілдердің біреуі немесе комбинациясы негізінде жүргізіледі: нәтижеге бағдарлану, себеп-салдарлық бағдарлану және жүйенің бағдарлануы.

Агроөнеркәсіптік сектор аудитін жүргізу үшін таңдалған тәсіл аудиттің мақсаттарын, проблемаларын, өлшемшарттарын, сондай-ақ аудиторлық дәлелдемелерді қалыптастыру үшін ақпарат жинаудың қандай тәсілдерін айқындайды.

Тәсілді таңдау кезінде экономикаға, өнімділікке, мақсаттарға қол жеткізуге және/немесе тиімділікке, үнемділікке және тиімділікке сәйкес келетін әсерлерге негізделуі керек.

Негізгі сұрақтар құжаттарды шолу, статистикалық деректерді жинау, сұхбат, сауалнама, кездесулер және жазбаша сауалнамалар арқылы жарияланады. Зерттеулер округ әкімдерінің ауылшаруашылық департаменттері үшін, муниципалды ауылшаруашылық әкімшіліктері үшін және жұмыс істеп тұрған ауылшаруашылық кәсіпорындары үшін, сондай-ақ бұдан былай жұмыс істемейтін ауылшаруашылық кәсіпорындары үшін жүргізіледі.

Статистикалық деректер Норвегияның статистикалық басқармасының (SSB), Ауыл шаруашылығы жөніндегі бюджеттік комитеттің (BFJ) және норвегиялық Ауыл шаруашылығы экономикалық зерттеулер институтының (Nilf) аграрлық шаруашылықтардың санын, өндірістің әртүрлі нысандарын қоса алғанда, ауыл шаруашылығының жай-күйі мен дамуы туралы мәліметтеріне негізделеді. Сонымен қатар, табыс, өнімділік, елді мекен, ауылшаруашылық меншік және еңбек шығындары сияқты көрсеткіштер талданады.

Жүргізілген аудиттердің мақсаты Парламенттің шешімдері мен болжамдарына сәйкес ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігінің басшылығы мен Әкімшілігінің агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға, азық-түлік өнімдерімен және қоғамдық тауарлармен қамтамасыз етуге үлес қосу дәрежесін бағалауды айқындау болып табылады.

Агроөнеркәсіптік секторды дамыту тиімділігіне аудит жүргізу үшін аудит объектісіне қатысы бар ақпарат көздеріне қатысты нұсқауларды, белгілі бір аудиторлық дәлелдемелерді алуға арналған нұсқауларды, сондай-ақ талдануға тиіс және солардың негізінде бағалау айқындалатын деректерді қамтитын мәселелер белгіленеді.

Негізінен, тиімділік аудитінің мәселелері проблемаларды, олардың пайда болу себептерін анықтауға, проблемаларды шешу үшін биліктің іс-әрекеттеріне, сондай-ақ биліктің осы мәселелерді шешу жоспарларының болуына бағытталған.

Елдің агроөнеркәсіптік секторының тиімділігі аудитінің қойылған мақсаттарына сәйкес зерттеу үшін мынадай **проблемалар мен мәселелер** қойылды [32,33]:

1. Ауыл шаруашылығының жай-күйі мен дамуы бүкіл ел бойынша азық-түлікпен және қоғамдық игіліктермен қамтамасыз ететін өнімді ауыл шаруашылығын құру жөніндегі Парламенттің мақсаттарына қаншалықты сәйкес келеді.

2. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігі Азық-түлік өнімдері мен қоғамдық игіліктерді жеткізуді қамтамасыз ететін өнімді, нәтижелі және тартымды Ауыл шаруашылығын құру бойынша ел Парламенті қойған мақсатқа қол жеткізу үшін өзінің басқарушылық міндеттерін толық көлемде жүзеге асыра ма?

3. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігі саясаттың тиісті құралы үшін өз жауапкершілігін қаншалықты дәрежеде орындайды.

4. Ауыл шаруашылығының жағдайы мен дамуы ұлттық азық-түлік өндірісін қолдау мақсатына және ортақ тауарлар өндіру мақсатына сәйкес келе ме?

5. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігі басшылығының, сондай-ақ азық-түлікпен және қоғамдық игіліктермен қамтамасыз ететін өнімді, нәтижелі және тартымды Ауыл шаруашылығын құру бойынша ел Парламенті қойған мақсатқа қол жеткізудегі жауапкершілік деңгейі.

6. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігінің жеткілікті басқарушылық ақпаратты және шешім қабылдау үшін берік негізді қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерін орындау дәрежесі.

7. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігінің нысаналы көрсеткіштерге қол жеткізу дәрежесі.

8. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігі қандай дәрежеде саясат құралдарын жеткілікті түрде оңайлатуды қамтамасыз етеді.

9. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігімен тиісті бақылау мен бақылауды қамтамасыз ету.

Сонымен қатар, агроөнеркәсіптік кешенді дамыту тиімділігіне аудит жүргізу кезінде Riksrevisjonen аудиторлары қаржы, өнімділік, мақсатқа жету немесе нәтижелермен байланысты болуы керек аудиттің тиісті критерийлерін белгілейді.

Тиімділік аудитінің кәсіби ұсыныстарына сәйкес аудит критерийлері тиісті тиімділік аудитіне қатысты нормалар мен стандарттарға арналған ұжымдық термин болып табылады, сондықтан есеп олардың толық ұсынылуын қамтуы керек.

Аудит критерийлері аудиторлық дәлелдердің сипаттамасымен бірге Норвегия аудиторының бағалауы үшін негіз болып табылады. Аудит критерийлерінің презентациясы анық және анық емес және дереккөздерге нақты сілтемелермен жақсы құжатталған болуы керек.

Тиімділік аудитін жүргізу кезінде қолданылатын критерийлер: жүргізілетін зерттеу үшін өзекті; аудит мазмұнының мағынасын нақты

білдіру үшін түсінікті; басқа аудитордың сол жағдайларда қаралатын жағдай үшін сол критерийлерге келуі сенімді; қосымша сұрақтар қойылмауы үшін объективті болуға тиіс.

Агроөнеркәсіптік сектордың ерекшеліктеріне сүйене отырып, тиімділік аудитін жүргізу кезінде аудиттің мынадай ерекше өлшемшарттары белгіленуі мүмкін [32,33]:

- қысқа және ұзақ мерзімді перспективада ауыл шаруашылығының қоғамдық пайдаға қосқан жалпы үлесі, сондай-ақ ауыл шаруашылығының көпфункционалдылығының рөлі.

- бүкіл ел бойынша белсенді және алуан түрлі ауыл шаруашылығын қолдау деңгейі.

- елдің ауыл шаруашылығының аудандағы елді мекендер, жер және ландшафт ресурстарын қорғау және экологиялық мәселелер сияқты қоғамдық тауарларды өндіруге байланысты талаптарға сәйкестігі.

- олар бойынша есеп беру рәсімдерін белгілеу және өнімділік бөлігінде басқару нысаны ретінде мақсаттар мен нәтижелерді басқаруға қатысты орган әкімшілігіне қойылатын талаптарды белгілеу болып табылады.

- мақсаттарға қол жеткізу және өнімділік бойынша шарттарды орындау, сондай-ақ ресурстарды тиімді пайдалану үшін жауапкершілік шеңберінде ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігінің оңайлатылған және нысаналы құралдарын әзірлеуге қойылатын талаптарды белгілеу.

Критерийлерден басқа, тиімділік аудитін жүргізу кезінде қорытынды жасау үшін аудиторлық дәлелдерді бағалау қажет. Агроөнеркәсіптік секторды бағалау аудит объектісінің проблемалары тұрғысынан аудит критерийлері мен аудиторлық дәлелдемелерді салыстыру арқылы жүргізіледі. Бағалауға агроөнеркәсіптік кешенді дамыту тиімділігіне аудит жүргізу барысында қойылған сұрақтарға жауап беру үшін маңызды тұжырымдар кіреді.

Осылайша, Норвегияның агроөнеркәсіптік секторы тиімділігінің аудиті мемлекеттік органдардың (Үкіметтің) осы салаға байланысты Парламенттің шешімдері мен ұсыныстарын тиімді орындауын тексеруді және Үкімет жүргізіп отырған аграрлық саясаттың салдарын анықтауды қамтиды.

Бұл ретте, агроөнеркәсіптік сектор тиімділігінің аудитін жүргізу кезінде елдің АӨК-ін дамыту мақсаттарына қол жеткізу және барынша жоғары нәтижелерге қол жеткізу арқылы саланы басқарудың тиімділігі айқындалады.

АҚШ

АҚШ-та кез келген бағыттың, оның ішінде агроөнеркәсіптік сектордың тиімділік аудитін 2018 жылғы редакция Government Auditing Standards-қа сәйкес федералды агенттік және АҚШ Конгресінің аудиторлық,

бағалау, талдау-тергеу органы (бұдан әрі-GAO, АҚШ Есеп палатасы) болып табылатын The government Accountability Office жүзеге асырады (2021 жылғы сәуірге жаңартылған, мемлекеттік аудит стандарттары аударылған) [39].

Аудиттің мемлекеттік стандарттарына сәйкес агроөнеркәсіптік сектордың тиімділік аудитінің әдістемесі аудит мақсаттарына қол жеткізу үшін дәлелдемелерді жинау және талдау үшін аудиторлық рәсімдердің сипаты мен көлемін сипаттауы тиіс.

Агроөнеркәсіптік кешеннің ерекшеліктеріне сүйене отырып, GAO жүргізген тиімділік **аудитінің мақсаттары:**

Әлеуметтік қорғалмаған фермерлердің ауылшаруашылық несиелері (несие сомасы мен түрлері) туралы хабардарлығын анықтау, оларды алу кезінде кездесетін мәселелерді анықтау, сондай-ақ ауылшаруашылық несиелері мен байланысты қызметтерге қатысты жүргізілетін ақпараттық-насихаттық қызметтің сапасы туралы.

Өсімдік шаруашылығының тәуекелі жоғары аумақтағы шығындарды сақтандыру бағдарламаларына бөлінген мемлекеттік қаражатпен жабу деңгейін айқындау, сондай-ақ шығындарды жабуға пайдаланылатын сақтандыру ставкаларының сәйкестігін айқындау.

Өнімді сақтандыру бағдарламасында табысы жоғары фермерлерді қысқарту процесінің әсерін, олардың санын анықтау, сондай-ақ оларды АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігі қысқартудың мүмкін жолдарын анықтау.

Сондықтан аудиттің мақсаттары аудит кезінде орындалуы керек әрекеттер болып табылады. Жоғарыда көрсетілген стандарттарға сәйкес, аудит мақсаттары бағдарламаның мәселелері ретінде қаралуы мүмкін, оларға алынған дәлелдемелер негізінде жауап алу және оларды өлшемшарттар бойынша бағалау қажет.

Критерийлер дәлелдемелерді бағалау және есептегі қорытындыларды, ұсынымдарды түсіну үшін контекстті қамтамасыз ететін бағдарламаға немесе операцияға қатысты талап етілетін немесе қалаулы күйді немесе күтуді сәйкестендіреді.

Тиісті критерийлер орынды, сенімді, объективті және түсінікті болуы тиіс және егер бұл қолданылатын болса, аудит мақсаттары контекстінде маңызды ақпараттың жіберілуіне әкеп соқтырмауы тиіс.

Аудит стандарттарына сәйкес АҚШ агроөнеркәсіптік секторын мемлекеттік қолдаудың тиімділік аудитінің критерийлері мыналар болуы мүмкін: Ауыл шаруашылығы және өңдеу саласын реттейтін заңдар мен ережелер; ауыл шаруашылығы министрлігі белгілеген мақсаттар, саясат және рәсімдер; ауылшаруашылық қызметін реттейтін техникалық стандарттар немесе стандарттар; алдыңғы кезеңдердің нәтижелері; басқа ұйымдардың немесе секторлардың көрсеткіштерін қоса алғанда, тиімділікті салыстыратын мақсаттар.

Осыған сүйене отырып, тиімділік аудитінің нақты критерийлері

Агроөнеркәсіптік сектор: 2008 жылғы Азық-түлік, үнемдеу және энергия туралы Заң, 2008 жылғы фермерлік шаруашылық туралы Заң, 2014

жылғы ауыл шаруашылығы туралы Заң, 2014 жылғы фермерлік шаруашылық туралы Заң, тәуекелдерді сақтандыру агенттігінің (RMA) егінді сақтандыру бағдарламалары және басқалар.

АӨК мемлекеттік қолдау тиімділігі аудитінің мақсаттарына қол жеткізу үшін аудиттің барлық мәні үшін ортақ болуы мүмкін белгіленген мақсаттар мен міндеттерге сәйкес аудиттің қойылған сұрақтарына жауап алу қажет [40,41,42,43]:

1. Есептілікке оның бағдарламалық құжаттарға сәйкестігіне талдау жүргізу.

2. Бағдарламалар орта мерзімді перспективада және бағдарламаның қолданылу кезеңінің соңында бағаланады ма?

3. Бағдарламаның қойылған мақсаттарының дұрыстығын және оларға қол жеткізу дәрежесін айқындау.

4. Төлемдерді қаражат алушыларға жеткізу дәрежесі.

5. Сатып алу ережелері сақтала ма?

6. Басқару келісімшарттарға сәйкес келе ме және ол тиімді ме.

7. АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің Ауыл шаруашылығы бағдарламалары арасында сәйкестік пен қайталанудың болуы.

8. Мемлекеттік қолдау алушылардың бағдарламаларда белгіленген критерийлерге сәйкестігі.

9. Өндірістік тәуекелі жоғары аудандарда федералды үкіметтің сақтандыру шығындарын анықтау.

10. Сақтандыру бағдарламаларына мемлекеттік шығыстарды және сақтандыру агенттіктерінің сақтандыру жарналарының ставкаларын айқындау.

Агроөнеркәсіптік секторды мемлекеттік қолдаудың тиімділігіне жүргізілген аудиттер барысында мынадай әдістер қолданылды: АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің лауазымды тұлғаларына, тәуекелдерді сақтандыру агенттігінің (RMA) өкілдеріне жүргізілген сауалнама, құжаттар, атап айтқанда, агенттіктің сақтандыру жарналарының мөлшерлемелерін есептеу жөніндегі әдіснамасы зерделенді, сақтандыру бағдарламаларының тарихи деректеріне, сондай-ақ сақтандыру жарналарының мөлшерлемелеріне және басқаларға талдау жүргізілді.

Ауылшаруашылық тәуекелдерін сақтандыру, дақылдарды сақтандыру аудитін жүргізу кезінде федералды үкімет сақтандыру жарнасын төлеуге бөлген субсидиялар фермерлерге нақты ақшалай төлемдер болып табылмайды. Сонымен бірге, GAO оларды фермерлер үшін қаржылық пайда ретінде қарастырады, өйткені бұл қаражат фермердің тәуекелдерден сақтандыруды жүзеге асыру шығындарын азайтады. Сақтандыру жарналарының субсидия мөлшерлемесін, яғни мемлекет төлейтін сақтандыру жарналарының пайызын АҚШ Конгресі белгілейді. Бұл ретте, сыйақы субсидияларының мөлшерлемесі фермердің таңдауына байланысты сақтандыру өтемінің деңгейіне байланысты болады.

Федералды деңгейде субсидияланған дақылдарды, сондай-ақ ауылшаруашылық тәуекелдерін сақтандыру бағдарламалары фермерлерге тек ауыл шаруашылығына тән тәуекелдерді басқаруға көмектеседі. Бұл бағдарламалар фермаларды әлеуметтік қорғау жүйесіндегі ең маңызды бағдарламалар болып табылады, нәтижесінде осы бағдарламаларды қаржыландыруға мемлекеттің шығындары артты. Тиісінше, соңғы жылдары бағдарламалардың құны GAO-ның назарында болды, өйткені елдің бюджеттік қысымы артты.

Осылайша, агроөнеркәсіптік саланы дамытуға бағытталған мемлекеттік қолдаудың тиімділік аудитін құру және жүргізу жүйесі Government Auditing Standards-қа (2018 жылғы редакция, 2021 жылғы сәуірге арналған жаңартулармен) негізделеді, оның шеңберінде агроөнеркәсіптік кешен субъектілеріне тікелей және жанама көмек көрсетуге бағытталған тиімділік аудитін жүргізу мақсаты айқындалады. Сонымен қатар, аудит объектілері қызметінің ерекшелігіне сүйене отырып, осы саланы реттейтін нормативтік актілерді, оның ішінде федералды бюджеттен қаражат бөлінетін бағдарламаларды, сондай-ақ аудит объектілерінің қызметін көрсететін материалдарды қамтитын мәселелер мен критерийлер жасалады.

Канада

Канадада агроөнеркәсіптік секторға ұсынылатын мемлекеттік қолдаудың тиімділік аудитін Auditor General Office of the Auditor General (аударма – Канаданың бас аудиторының Басқармасы), сондай - ақ провинциялық аудит органдары келесі құжаттар негізінде жүзеге асырады: an Auditee 's Guide to the Performance audit Process (аударма - аудиттелетін тұлғаның тиімділік аудиті процесі жөніндегі Нұсқаулығы) және an Auditee' s Guide to the Performance Audit Process in the Territories (аударма-аудитордың аумақтардағы тиімділік аудиті процесі жөніндегі Нұсқаулығы) 34,35].

Қолдау тиімділігінің аудиті фермерлерге тікелей қаржылық көмек көрсететін мемлекеттік фермаларды қолдау бағдарламаларын қамтиды, олардың ішінде: AgriStability, өндірісті сақтандыру, Онтарио Тәуекелдерін басқару бағдарламасы, AgriInvest және стратегиялық бастамаларға шығындарды бөлу бағдарламасы, темекіге көшу бағдарламасы.

Канада аудиторлары ақпарат жинау үшін ауыл шаруашылығы, азық - түлік және ауылдық аудандар министрлігіне (бұдан әрі-Министрлік), Агрокорпорацияға және аудиторлық есептің қорытындысына немесе қорытындысына елеулі әсер етуі мүмкін ақпаратты ұсынуға қатысты басқа да байланысты ұйымдарға сұрау салуды жүзеге асырады. Сондай-ақ, министрлік пен Агрокорпорация қызметкерлеріне Стратегиялық бастамалар бойынша шығындарды бөлу бағдарламаларын іске асыруға жауапты топырақ пен ауыл шаруашылығы дақылдарын жақсарту қауымдастығының өкілдерімен, ауыл шаруашылығы экономикасы саласындағы сарапшылармен, сондай-ақ ауыл шаруашылығы федерациясының өкілдерімен, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру жөніндегі фермерлермен фермерлік

шаруашылықтарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары туралы пікірді зерделеу мақсатында кездесулер өткізіледі. Бұдан басқа, ауыл шаруашылығы Тәуекелдерін басқару бағдарламаларының озық практикасы туралы түсінік алу және фермерлік шаруашылықтарға көмек алу мақсатында ЭЫДҰ өкілінен (сарапшысынан) сұхбат алу әдісі қолданылады.

Бұдан басқа, мемлекеттік қолдау бағдарламаларын іске асыру нәтижелерін тексеру кезінде аудиторлық жұмыс көлемін айқындау кезінде ішкі аудит бөлімінің тиісті аудиторлық есептері зерделенеді.

Аудит барысында қолданыстағы заңнама, келісімдер, бағдарлама ережелері, саясат және басқа ақпарат зерттеледі.

Сонымен қатар, аудиторлар фермерлер арасында олардың бірқатар жылдар бойы қолдау бағдарламаларына қатысуына қатысты сауалнама жүргізуде.

Мемлекеттік қолдау бағдарламалары шеңберінде бөлінген бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізудің мақсаты Министрлікте [36,37,38] мүмкіндік беретін тиімді жүйелер мен процестердің болуын айқындау болып табылады.:

- заңнамаға, ережелерге, келісімдерге және саясаттарға сәйкес келетін фермерлік шаруашылықтарды қолдау бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру кезінде тәуекелге бағдарланған тәсілді қолдану;

- фермерлік шаруашылықтарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларының стратегиялық және операциялық тиімділігі туралы, олардың есеп берушілігі мен мониторингінің нақты тәжірибесімен бағалау және жария хабарлау.

Тиімділік аудитінің қойылған мақсатына қол жеткізу үшін қолданылатын заңнаманы, директиваларды, саясаттар мен рәсімдерді, ішкі және сыртқы зерттеулерді және озық әлемдік тәжірибені талдау негізінде әзірленген аудит өлшемшарттары айқындалады.

Фермерлік шаруашылықтарға мемлекеттік қолдауға бағытталған қаражатты пайдалану тиімділігі аудитінің жалпы өлшемдері [36,37,38] болып табылады.:

- министрлікте фермерлік шаруашылықтарды қолдау бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру туралы тиісінше хабардар ету үшін фермерлік шаруашылықтар және жалпы ауыл шаруашылығы секторы туралы толық, дәл және өзекті ақпараттың болуы;

- мемлекеттік бағдарламаларда білікті персонал дәйекті және объективті әзірлейтін және мүдделі тараптарға жеткізілетін фермерлік шаруашылықтарды қолдаудың қолайлылық өлшемдерінің болуы;

- ауыл шаруашылығы мен аграрлық азық-түлік секторының әрбір мемлекеттік бағдарламаға тән тәуекелдерін анықтау және осы тәуекелдерді уақтылы басқару үшін қолданылатын шараларды әзірлеу;

- фермерлердің нақты және уақтылы төлемдер алуын, сондай-ақ мемлекеттік бағдарламалардың талаптарына сәйкес сыйлықақылар мен алымдар төлеуді қамтамасыз ететін рәсімдердің болуы;

➤ жоспарланған нәтижелерге қол жеткізуге кепілдік беру және олардың орындалмау проблемаларын анықтау кезінде уақтылы түзету шараларын қабылдау мақсатында бақыланатын және нақты нәтижелермен салыстырылатын фермерлік шаруашылықтарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларында мақсаттар мен тиімділік көрсеткіштерін белгілеу;

➤ заңнама, саясат және бағдарлама талаптарын орындау үшін мемлекеттік фермаларды қолдау бағдарламаларын іске асырудың рөлін, міндеттері мен есеп беру талаптарын нақты анықтау;

➤ мемлекеттік орган мен орындаушы ұйымдар (провинциялар) арасындағы бағдарламаларды іске асыру және/немесе қаржыландыру туралы келісімдердің шарттарының орындалуын бақылауды жүзеге асыру.;

➤ фермерлерге тиесілі сомаларды және олардан төленетін төлемдерді дәл және уақтылы есептеуге ықпал ету; сипаттамаларды өлшеуді жеңілдету үшін толық, дәл және уақтылы ақпарат беру мақсатында шаруашылықтарды қолдау бағдарламаларын іске асыру үшін пайдаланылатын ақпараттық жүйелерді талдау.

Аудит мақсатына қол жеткізу үшін мынадай сұрақтар қойылады.:

1. Фермерлердің нақты қажеттіліктері мен жағдайы тұрғысынан бағдарламаларды талдау және бағалау.

2. Қолдау бағдарламалары нәтижелілігінің болмауы және оларға фермерлердің аз қатысуының себептерін анықтауды талдау.

3. Дағдарыс кезінде фермаларды қолдау үшін қосымша іс-шаралар жоспарларының болуы.

4. Мемлекеттік қолдау алу үшін фермерлер ұсынған құжаттаманың дұрыстығын талдау.

5. Фермерлердің мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қатысуы бойынша қате ақпарат алуына жол бермеу мақсатында AgriCorp ат-жүйесін талдау.

Қойылған сұрақтарға алынған жауаптарды негізге ала отырып, аудиторлар мемлекеттік қолдауды фермерлік шаруашылықтарға жеткізу тетігін жақсарту жөнінде ұсынымдар шығарады.

Осылайша, Канаданың агроөнеркәсіптік секторының ерекшеліктері осы саланы дамытуға бағытталған мемлекеттік қолдаудың тиімділігіне аудит жүргізу әдіснамасына әсер етеді. Бұл ретте аудиттеу процесі «аудиттелетін тұлғаның тиімділік аудиті процесі жөніндегі басшылығы» және «аумақтардағы тиімділік аудиті процесі жөніндегі аудитордың басшылығы» деген екі негізгі құжатқа негізделеді, олардың шеңберінде елдің АӨК ерекшеліктерін ескере отырып, мақсат, өлшемшарттар мен мәселелер айқындалады.

Австралия

Австралияда the Australian National Audit Office (бұдан әрі – ANAO, аударма ұлттық аудиторлық басқарма) asae 3500 аудит стандарттарына

(сенімділікті, тиімділік аудитін қамтамасыз ететін тапсырмалар стандарты) сәйкес жүзеге асырылады [44].

ЭЫДҰ елдері арасында ауыл шаруашылығын қолдаудың ең төмен деңгейіне байланысты агроөнеркәсіптік кешенмен байланысты жүргізілген АНАО аудиттері құрғақшылықпен күресте көмек көрсету кезінде фермерлерді субсидиялауға, фермерлік шаруашылықтардың депозиттерін басқару схемасына, сондай-ақ АНАО-да ықтимал аудит нысанасы болып табылатын жеңілдікті кредит беру бағдарламаларына бағытталған.

Фермерлік шаруашылықтардың депозиттерін басқару схемаларының (бұдан әрі - FMD, farm MANAGEMENT DEPOSITS аударымы) тиімділігіне байланысты аудит нысанасы салық заңнамасына сәйкес бастапқы өндірушілерге кейінге қалдыруды ұсынуды және белгілі бір FMD шоттарында депозиттелген қолайлы сомаларға қатысты салық міндеттемелерін ықтимал азайту мүмкіндігін болжайды [45].

2013 жылдан бастап Австралия үкіметі құрғақшылықтың салдарын қаржыландыруға қаражат бөлді, осыған байланысты ауыл шаруашылығы және су шаруашылығы министрлігі (департамент) құрған жеңілдетілген несиелеу бағдарламалары аудит тақырыбы болды. Жеңілдетілген несие бағдарламалары аясында Австралия үкіметі мемлекеттерге белгіленген талаптарға жауап беретін ауылшаруашылық кәсіпорындарына жеңілдетілген несие беретін схемаларды құру және қаржыландыру үшін қарыз берді [46].

Австралияда ұлттық құрғақшылық саясаты (ХДП) бар, оны Австралия, Штаттар мен аумақтардың ауыл шаруашылығы және бастапқы өнеркәсіп министрлері келіседі. Бұл саясаттың мақсаты ауыл шаруашылығы секторына құрғақшылықтан кейін ден қою және қалпына келтіру жөніндегі іс-шараларды жоспарлауға, дайындауға, көмек көрсету болып табылады. Демек, **тиімділік аудитінің мәні субсидиялар, гранттар және фермерлерге және шағын кәсіпорындарға кірістерді өтеу түрінде қаржылық көмек көрсету бойынша ЕО декларациясы аясында жүзеге асырылатын іс-шаралар болып табылады [47].**

Австралия Асае 3500 стандарттарына сәйкес тиімділік аудиті бір немесе бірнеше параметрлерді тексеруді қамтиды: үнемдеу (шығындарды азайту); тиімділік (белгіленген нәтижелерге қол жеткізу дәрежесі); мемлекеттік ресурстарды этикалық пайдалану және басқару; заңнама мен саясатты сақтау.

Агроөнеркәсіптік сектордың тиімділік аудиті, аудиттің кез-келген түрі сияқты, белгілі бір ұйымға тән болуы мүмкін немесе бірқатар ұйымдардың қатысуымен кең ұйымаралық аудит аясында осы сектордың жалпы проблемасын зерттеуді қамтуы мүмкін.

Аудиторлық іс-шаралардың ықтимал пәндеріне сүйене отырып, қол жеткізуге болатын және негізделген, сондай-ақ проблемалардың туындау себептерін анықтауға және оларды шешу жолдарын табуға тиіс аудиттің мақсаттары тұжырымдалады.

Аудиттің мақсаты Австралия ASAE 3500 стандарттарына (сенімділікті, тиімділік аудитін қамтамасыз ететін тапсырмалар стандарты) сәйкес аудит объектісінің қызметі белгіленген критерийлерге сәйкес келетіндігіне және аудит мәні бойынша қорытындыны көрсететіндігіне сенімділікті ашуы тиіс.

Австралиядағы аудит критерийлері тиімділік аудитінде аудит объектісінің қызметін бағалауға сәйкес келетін аудит тақырыбын өлшеу немесе бағалау үшін қолданылатын бақылау көрсеткіштері болып табылады.

Аудит жүргізу және аудит тақырыбы бойынша қорытынды жасау үшін ANAO аудиттің мақсаттарына байланысты аудиттің нақты критерийлерін белгілейді. Ерекше критерийлердің мазмұнын ашу мақсатында аудиттің жоғарыда аталған субъектілеріне қатысты тиімділік аудиттерін жоспарлау кезінде оларды ашу үшін қажетті мәселелер қойылады.

Австралияда агроөнеркәсіптік секторды дамытуға бөлінген мемлекеттік қолдау тиімділігіне аудит жүргізу әдіснамасының ерекшеліктері 2-кестеде келтірілген.

2-кесте-Австралияның агроөнеркәсіптік секторын дамытуға бөлінген мемлекеттік қолдау тиімділігіне аудит жүргізу әдістемесі

№	Аудит мәні	Аудит мақсаты	Аудит критерийлері	Аудит мәселелері
1.	Фермерлік шаруашылықтардың депозиттері мен басқару схемасы (FMD)	Австралиялық салық басқармасы мен ауыл шаруашылығы министрлігінің фермерлік шаруашылықтардың депозиттерін басқару тиімділігін бағалауды анықтау;	1. Фермерлік шаруашылықтардың депозиттерін басқару схемасының тұтастығын сақтау мақсатында тәуекелдерді сәйкестендіру және комплаенс тетіктерінің тиімділігін айқындау. 2. Осы бағдарламаның мақсаттарына қол жеткізу үшін фермерлік шаруашылықтардың депозиттерін басқару схемасының (FMD) өзгерістері бойынша ұсынымдар.	1. Саясатқа енгізілген өзгерістер негізінде Үкіметке ұсынымдар мен дәлелдер берілді ме. 2. Салық саясатына енгізілген өзгерістерге байланысты бюджет шығыстарын бағалау үшін тиісті деректер пайдаланылды ма? 3. Фермерлік шаруашылықтардың депозиттерін басқару схемасы үшін тәуекелдер анықталды және талданды ма. 5. Қаржы институттары ұсынған деректерді пайдаланудың тиімді тетіктері жасалды ма 6. Депозиттерді басқару схемасының тәуекелдерін жою үшін талаптарды сақтау бойынша тиімді іс-шаралар жүргізілді ме?
2	Жеңілдікпен кредит беру бағдарламалары	Ауыл шаруашылығы және су ресурстары Департаментінің фермерлік	1. Бағдарламаларды әзірлеу сапасы және оларды іске асыруды жоспарлауды	1. Министрліктің кредиттік қаржыландыруды басқарудың тиімді тетіктерін белгілеуі. 2. Министрліктің жеңілдікті кредиттеудің әрбір бағдарламасына

		шаруашылықтарды қаржыландыру бағдарламаларын және құрғақшылықтан жеңілдікті кредиттерді құру және әкімшілендіру жөніндегі қызметін бағалауды айқындау	<p>1. Жеңілдіктің тиімділігі;</p> <p>2. Жеңілдікті кредиттер берудің негізділігін айқындау;</p> <p>3. Бағдарламалар мониторингі мен есептілік тетіктерінің тиімділігін айқындау;</p> <p>4. Мемлекеттердің/аумақтардың үкіметтерінің қуаңшылыққа қарсы күресте көмек көрсету тетіктері</p>	<p>кажеттілікті белгілеуі.</p> <p>3. Жеңілдікті кредит беру бағдарламаларының қолданыстағы модельдерін қарау.</p> <p>4. Министрлік бағдарламаны іске асыру және оның нәтижелеріне қол жеткізу үшін тәуекелдерді зерттеді ме</p> <p>5. Әрбір бағдарламаны іске асыруды қолдау үшін тиісті жоспар әзірленді ма?</p> <p>6. Әрбір бағдарлама бойынша қолданыстағы келісімдер жасалды ма?</p> <p>7. Министрлік қаржыландыру процесін мониторингтеудің тиімді тетіктерін құрды ма?</p> <p>8. Әр бағдарламаны бағалау тетіктері орнатылды ма</p> <p>9. Министрлік бағдарламаның нәтижелері туралы Парламент пен жұртшылық алдында есеп бере ме?</p>
3.	Субсидиялар, гранттар және фермерлер мен шағын кәсіпорындарға кірістерді өтеу түрінде қаржылық көмек көрсету бойынша ЕО декларациясы шеңберінде жүзеге асырылатын іс-шаралар.	ЕО басқару шараларының тиімділігін бағалауды, сондай-ақ ауыл шаруашылығы, балық аулау және орман шаруашылығы министрлігінің құрғақшылықпен күрес реформасы жөніндегі жаңа шаралардың пилоттық жобасын іске асыруды айқындау.	<p>1. Қызмет нәтижелері туралы Мониторинг және есептілік.</p> <p>2. Құрғақшылықты реформалау жөніндегі жаңа шаралардың пилоттық жобасын басқару.</p> <p>3. ЕО декларацияларын бекіту және тексеру процестері.</p> <p>4. Құрғақшылықпен байланысты мемлекеттік / аумақтық үкіметтерге және бизнес-қоғамдастыққа көмек көрсету жөніндегі шаралар (Centrelink).</p> <p>5. Мониторинг және тиімділік туралы</p>	<p>1. ЕО декларацияларын бекіту және тексеру, атап айтқанда, Австралияның ауыл шаруашылығы, балық шаруашылығы және орман шаруашылығы министрлігі мен ЕО ұлттық ауыл шаруашылығы консультативтік кеңесінің (NRAC) ANAO іріктемесіне енгізілген өтінімдер мен шолуларды уақтылы және дәйекті бағалау және тексеру.</p> <p>2. Бағдарламаларды орындау мониторингінің нәтижелері.</p> <p>3. Құрғақшылыққа байланысты көмек көрсету бойынша Штаттар мен аумақтардың үкіметтерімен келісімдерді талдау.</p> <p>4. Құрғақшылыққа байланысты көмек көрсету бойынша бизнес-қауымдастықпен (Centrelink) келісімдерді талдау.</p> <p>5. Тиімділік туралы мониторинг және есептілік нәтижелерін талдау.</p>

			есеп беру.	
Ескерту-АНАО аудиторлық есептері негізінде жасалды [45,46,47]				

Австралияның ауыл шаруашылығын қолдау тиімділігіне аудит жүргізу үшін **АНАО аудиторлық дәлелдемелерді жинау мен бағалаудың мынадай әдістерін қолданады:**

Үкіметке берілген ұсынымдар мен ақпараттық материалдарға шолу; басшылыққа алынатын қағидаттарды, есептерді, файлдарды, ақпараттық құжаттарды, өтінімдерді және тиімділік аудитінің нысанасын бағалау және шолу жөніндегі құжаттаманы қоса алғанда, ведомстволық құжаттарды, жедел Құжаттаманы талдау.

ел облыстарының бағдарлы іріктемесін, сондай-ақ ауыл шаруашылығы, балық аулау және орман шаруашылығы министрі қабылдаған жекелеген шешімдерді жүзеге асыру.

мемлекеттік органдардың қызметкерлеріне және мүдделі тараптардың негізгі топтарына сауалнама жүргізу;

мемлекеттік қолдау алушылармен (фермерлермен), ауыл шаруашылығы және бастапқы өнеркәсіп мемлекеттік ведомстволарының, Ауыл шаруашылығын басқару органдарының лауазымды тұлғаларымен кездесу;

қаржы ұйымдары Министрлікке берген өткен жылдардағы ауыл шаруашылығының жай-күйі бойынша деректерді талдау;

анао-ның фермерлік шаруашылықтардың депозиттеріндегі қаражатты депозитке салу, фермерлерді субсидиялау, жеңілдікті кредит беру бағдарламаларына қатысты алдыңғы аудиттері нәтижесінде алынған ескертпелерді талдау.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бөлінетін мемлекеттік қолдаудың тиімділігіне аудит жүргізу ерекшеліктеріне жоғарыда келтірілген талдауды қорытындылай келе, АНАО әдіснамасы INTOSAI стандарттарына және Австралияның Ұлттық стандарттарына, атап айтқанда, тиімділік аудитінің стандарты - ASAE 3500-ге сүйенетінін атап өткен жөн.

Қортынды

Зерттелетін елдердің (*Ресей Федерациясы, Финляндия, Норвегия, АҚШ, Канада, Австралия*) агроөнеркәсіптік секторға мемлекеттік қаражат есебінен бөлінетін мемлекеттік қолдаудың тиімділігіне аудит жүргізу жөніндегі тәжірибесін зерттеу оны жүзеге асыру үшін ISSAI стандарттары негізінде әзірленген тиімділік аудиттерінің (басшылықтың) Ұлттық стандарттары негіз болып табылатынын көрсетеді.

Зерттелетін елдерде АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудитін құру және жүргізу жүйесін талдау мемлекеттік қолдаудың нақты құралдарын қамтитын тақырыптық аудиттердің жүргізілуін көрсетеді.

Бірінші кезекте, агроөнеркәсіптік секторды мемлекеттік қолдау тиімділігіне жүргізілетін әрбір аудит мемлекеттік қолдауды тұтынушылар (АӨК субъектілері) үшін бөлінетін қолдау туралы ақпараттың, оны алу мүмкіндігінің, сондай-ақ көмек көрсетуде қолданылатын құралдардың тиімділігінің қолжетімділігін қарайды.

Тиімділік аудитін жүргізу тақырыптарының бірі көбінесе: АӨК-нің өңірлердегі өмір сүру деңгейіне әсер ету тиімділігінің аудиті; АӨК-нің басқа салалар көрсеткіштеріне әсер ету тиімділігінің аудиті болып табылады.

Мысалы:

РФ АӨК тиімділігінің аудиті

Ресейде әлі күнге дейін тексеру кезінде басты назар бюджет қаражатын жұмсаудың заңдылығы мен толықтығына аударылады, бұл тиімділік аудитін жүргізудің шетелдік тәжірибесінен айырмашылығы болып табылады.

Тиімділік аудиті мемлекеттік атқарушы билік органдарының мемлекеттік қаржыны басқару саласындағы шешімдерді орындау және қабылдау сапасына елеулі әсер етеді, сондай-ақ мемлекеттік органдар қызметінің жауапкершілігін, ашықтығы мен есептілігін арттыруға жәрдемдеседі.

Ресей Федерациясында тиімділік аудиті тәсілдердің үш түрін қолдану ерекшеліктерін ескере отырып жүргізіледі:

- *нәтиже-бағытталған;*
- *жүйелік-бағытталған;*
- *проблемалық-бағдарланған.*

Ресей Федерациясының Есеп палатасының аудиторлық іс-шаралары агроөнеркәсіптік кешеннің дамуына байланысты әртүрлі аспектілерді қамтиды, олардың арасында нақты тексерулерді де атап өтуге болады:

➤ ауыл шаруашылығын дамыту және ауылшаруашылық өнімдерін, шикізат пен азық-түлік нарықтарын реттеу жөніндегі мемлекеттік бағдарлама аясында шағын бизнес нысандарын қолдауға бағытталған федералды бюджет қаражатын пайдалану тиімділігі;

➤ отандық ауыл шаруашылығы техникасына сұранысты ынталандыру жөніндегі бірінші кезектегі іс-шараларды іске асыру тиімділігінің көрсеткіштері;

➤ РФ Ауыл шаруашылығы министрлігіне ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау жөніндегі бірінші кезектегі іс-шараларды іске асыруға федералдық бюджет қаражатын берудің тиімділігінің көрсеткіштері;

➤ өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының кіші салаларын дамытуға, оның ішінде экспортқа өнім өндіруді қолдауға бағытталған қаражатты пайдалану

➤ жеміс-көкөніс өнімдерінің импортын алмастыруға бағытталған іс-шаралардың нәтижелілігінің, сондай-ақ ауыл шаруашылығын дамытудың және ауыл шаруашылығы өнімдері, шикізат және азық-түлік нарықтарын реттеудің мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде жеміс-көкөніс өнімдері

өндірісін дамытуға бағытталған федералдық бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігінің бағыттары;

Ресей Федерациясында Агроөнеркәсіптік кешенде тиімділік аудиті келесідей:

- Басқару жүйесін оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу өндірістік процесс үшін алаяқтық тәуекелдері;
- Өндірістік шикізатты сақтау және тасымалдау аясында алаяқтық Тәуекелдерін басқару жүйесін талдау;
- Алаяқтық тәуекелі жоғары аймақтарды анықтау үшін Өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығын қорғау құралдарын сақтау және енгізу процесін талдау;
- Еншілес кәсіпорындардың ауыл шаруашылығы өнімдерін ұрлауын тексеру;
- Есепке алу ақпаратын және құқық белгілейтін құжаттарды талдау алаяқтық белгілерін анықтау үшін жерге;
- Өндірістік қуаттарды орналастыру мүмкіндіктерін талдау; РФ аумағы;
- Шикізат пен материалдарды сатып алу процестерін, астық өнімдерін өсіру процесін талдау;
- Ірі жеткізушілерден сатып алу процесіне сыртқы мемлекеттік аудит жүргізу.

Финляндиядағы АӨК тиімділігінің аудиті

Финляндияда тиімділік аудитін қоса алғанда, мемлекеттік аудитті нормативтік реттеу жоғары аудит органдарының құқықтық мәртебесі мен ұйымдық құрылымына байланысты, оның ішінде:

бас аудитордың қызметін қамтамасыз ететін иерархиялық құрылымы бар орган, ол оны басқарады дара басшылық, Ұлттық аудит басқармасы.

Финляндиядағы тиімділік аудитінің басты мақсаттарының бірі – жүргізілген аудит барысында жауап беру қажет бір сұрақ-EAGF (еуропалық ауылшаруашылық кепілдіктері қоры) қызметінің заңдылығы қамтамасыз етіле ме?

Осылайша, негізгі мәселені ашу үшін үш сұрақ қойылды:

1.1 EAGF заңдылығы қамтамасыз етілген бе?

1.2. EAGF үнемді және тиімді жұмыс істей ме?

1.3 жалпы аграрлық саясат оңайлату жобаларына және Ұлттық қолдауды басқарумен байланысты басқа да жобаларға қандай әсер етеді?

Жоғары аудит органы мемлекеттік тиімділік аудиті саласында бірдей міндеттерді орындайды, бірақ олардың көрсетілген жіктеудің белгілі бір түріне жатуы аудит жүргізу кезінде басымдықтарды белгілеуге тікелей әсер етеді. Бұдан басқа, тиімділік аудитін нормативтік реттеу елдегі бюджет процесін ұйымдастыруға және мемлекеттік қаржыны басқару жүйесіне байланысты ерекшеленеді.

Финляндияның ұлттық аудит басқармасының басшылығы тиімділік аудитін жүргізу кезінде бірінші кезекте аудит объектілерінің қызметі

қоғамның нақты әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктеріне сәйкес келетіндігін және қойылған мақсаттарға ең аз шығынмен қол жеткізілгенін бағалау қажет екенін атап өтті.

Норвегиядағы АӨК тиімділігінің аудиті

XX ғасырдың 80 - ші жылдарында Норвегияның Есеп палатасы осындай кеңейтілген бақылау-тексеру қызметін іс жүзінде жүзеге асырудың ішкі принциптерін бекітті, ол кейіннен қызмет тиімділігінің немесе ресурстарды пайдалану тиімділігінің аудиті ретінде белгілі болды.

Норвегия 1990 жылдан бастап Агроөнеркәсіптік кешенде тиімділік аудитін қолдана бастады. Айрықша ерекшелігі министрліктің қызмет саласына, корпоративтік құрылымға, компанияны басқаруға, оның функционалдық мәртебесіне қатысты тиісті парламенттік өкілеттіктерді іске асыру бойынша өз өкілеттіктерін, сондай-ақ компания аудиторларының барлық түсініктемелерін жүзеге асыруына байланысты тәуекелді бағалауға негізделген тәсілді қолдану болды. Норвегияның Есеп палатасының бақылау іс-шараларын жүзеге асыру ерекшелігіне байланысты, оларды шартты түрде үш санатқа бөлуге болады: қаржылық бақылау, корпорациялардың қызметін бақылау және тиімділік аудиті.

1994 жылдан бастап Есеп палатасы қаржылық қызметке жүргізілген тексерулер туралы жылдық есептерден басқа Стортингке ресурстарды пайдалану тиімділігіне жүргізілген тексерулер туралы арнайы есептерді ұсынады. Жыл сайын маңызды жағдайларға қатысты тиімділікті тексеру туралы онға жуық есеп Парламентте жеке талқылау тақырыбына айналады.

Норвегияның агроөнеркәсіптік секторының тиімділігі аудитінің ерекшеліктерін негізге ала отырып, аудит жүргізу кезінде аудиттің мынадай ерекше өлшемшарттары белгіленуі мүмкін [32,33]:

- қысқа және ұзақ мерзімді перспективада ауыл шаруашылығының қоғамдық пайдаға қосқан жалпы үлесі, сондай-ақ ауыл шаруашылығының көпфункционалдылығының рөлі.
- бүкіл ел бойынша белсенді және алуан түрлі ауыл шаруашылығын қолдау деңгейі.
- елдің ауыл шаруашылығының аудандағы елді мекендер, жер және ландшафт ресурстарын қорғау және экологиялық мәселелер сияқты қоғамдық тауарларды өндіруге байланысты талаптарға сәйкестігі.
- олар бойынша есеп беру рәсімдерін белгілеу және өнімділік бөлігінде басқару нысаны ретінде мақсаттар мен нәтижелерді басқаруға қатысты орган әкімшілігіне қойылатын талаптарды белгілеу болып табылады.
- мақсаттарға қол жеткізу және өнімділік бойынша шарттарды орындау, сондай-ақ ресурстарды тиімді пайдалану үшін жауапкершілік шеңберінде ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігінің оңайлатылған және нысаналы құралдарын әзірлеуге қойылатын талаптарды белгілеу.

Бақылау-тексеру қызметінің сапасы мен тиімділігін арттыру үшін Норвегияның Есеп палатасы аудиторлық міндеттерді мамандандыруды жүргізу қажет деп тапты. Бұл төрт Департамент қаржылық қызметті

бақылауға, ал екеуі тиімділікті бақылауға жауап береді дегенді білдіреді. Тиімділік аудитіне жауап беретін алғашқы бөлім 1996 жылы құрылды. 2002 жылы мамандандыруды кеңейту туралы шешім қабылданды, нәтижесінде екінші тиімділік аудиті бөлімі пайда болды. Сонымен қатар, қаржылық қызметті, корпорациялардың қызметін және тиімділік аудитін тексерудің әдістерін әзірлеумен және сапасын бақылаумен айналысатын арнайы бөлімдер ұйымдастырылды.

Стортингтің шешімдері мен мақсаттарына орай жүйелердің үнемділігін, өнімділігі мен тиімділігін жүйелі талдау арқылы Норвегияның Есеп палатасы Стортинг үшін Үкімет қабылдайтын шаралардың іске асырылуы мен тиімділігі туралы, оның ішінде мыналар туралы тиісті ақпарат алады:

а) мемлекеттік органдар Стортингтің шешімдері мен мақсаттарына сәйкес өз міндеттерін орындау үшін ресурстарды қолдана ма;

б) осы салада Стортинг қойған міндеттерді орындау үшін ресурстар мен құралдар қаншалықты тиімді пайдаланылады;

в) Стортингпен белгіленген ережелер сақтала ма;

г) мемлекеттік органдар Стортингтің шешімдері мен мақсаттарын жүзеге асыруда басқару құралдарын, құралдары мен ережелерін қаншалықты үнемді және тиімді пайдаланады;

д) Стортингке Үкімет берген ақпарат шешім қабылдау үшін жеткілікті ме;

е) үкімет орнықты даму және табиғи ресурстарды тиімді басқару қағидаттарын сақтау мақсатында қоршаған ортаны қорғаудың бекітілген саясатын жүзеге асыра ма?

Тиімділікті барлық тексерулер маңыздылық пен тәуекелмен байланысты критерийлер негізінде жүргізіледі. Әрбір жеке секторда тиімділікті тексеру үлкен тәуекел және Стортингтің шешімдері мен мақсаттарын сақтамау ықтималдығы бар салаларда жүргізіледі. Тиімділікті тексеру аяқталғаннан кейін Стортингке ұсынылатын жеке есеп жасалады. Жыл сайын қызметтің тиімділігін тексеру туралы онға жуық есеп Стортингке жіберіледі.

Осылайша, тиімділікті тексеру маңыздылық пен тәуекелге байланысты критерийлер негізінде жүзеге асырылады. Әрбір жеке секторда тиімділікті тексеру үлкен тәуекел және Стортингтің шешімдері мен мақсаттарын сақтамау ықтималдығы бар салаларда жүргізіледі. Тиімділік аудиті: мемлекеттік мекемелердің өз міндеттерін орындау үшін ресурстарды пайдалануы; міндеттерді орындау үшін ресурстар мен құралдар қаншалықты тиімді пайдаланылады; үкімет тұрақты даму және табиғи ресурстарды тиімді басқару қағидаттарын сақтау мақсатында қоршаған ортаны қорғаудың бекітілген саясатын жүзеге асыра ма? Тиімділікті тексерудің нәтижесі жыл сайын ұсынылатын есеп болып табылады.

АҚШ-тағы АӨК тиімділігінің аудиті

1990 жылдардың басы АҚШ Қаржы жүйелерін әкімшілік және мемлекеттік қаржыландырудың көптеген реформаларымен байланысты. Бұл реформалардың негізгі себебі экономикалық өсу қарқынының баяулауы жағдайында қаржылық тұрақтылықтың болмауымен сипатталады. Осыған байланысты өнімділікті арттыруға және атқарушы органдар қызметінің нәтижелерін жақсартуға бағытталған мемлекеттік активтердің тиімділігін басқарудың тиісті әдістерін енгізу қажеттілігі туындады.

Бүгінгі күні сыртқы бақылау құралы орталық бақылау-тексеру органдары және жоғары тексеру мекемелерінің қауымдастықтары арқылы жүзеге асырылады.

Government Accountability Office (GAO) мемлекеттік бағдарламалардағы қателерді анықтауға және жоюға мүмкіндік береді. Ішкі аудит жүйесі мемлекеттік басқару органдарының міндетті атрибуты үкіметтік бағдарламаларды, мемлекеттік бағдарламаларды іске асыратын мемлекеттік ұйымдар министрліктердің әрқайсысының орындалуы туралы жылдық есеп.

Осылайша, АҚШ-та агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік қолдаудың тиімділігіне аудит мақсаттарына қол жеткізу үшін аудиттің барлық субъектілеріне ортақ болуы мүмкін белгіленген мақсаттар мен міндеттерге сәйкес аудиттің қойылған сұрақтарына жауап алу қажет [40,41,42,43]:

- Есептіліктің бағдарламалық құжаттарға сәйкестігіне талдау жүргізу.
- Бағдарламалар орта мерзімді перспективада және бағдарламаның қолданылу кезеңінің соңында бағаланады ма?
- Бағдарламаның қойылған мақсаттарының дұрыстығын және оларға қол жеткізу дәрежесін айқындау.
- Төлемдерді қаражат алушыларға жеткізу дәрежесі.
- Сатып алу ережелері сақтала ма?
- Басқару келісімшарттарға сәйкес келе ме және ол тиімді ме.
- АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің Ауыл шаруашылығы бағдарламалары арасында сәйкестік пен қайталанудың болуы.
- Мемлекеттік қолдау алушылардың бағдарламалармен белгіленген критерийлерге сәйкестігі.
- Федералды үкіметтің өндірістік тәуекелі жоғары аудандарда сақтандыру шығындарын анықтау.
- Сақтандыру бағдарламаларына мемлекеттік шығыстарды және сақтандыру агенттіктерінің сақтандыру жарналарының мөлшерлемелерін анықтау.

Қазіргі уақытта бұл елде, әсіресе бағдарламалық бюджеттеу, мемлекеттік бағдарламаларды бақылау және бағалау саласында өте бай тәжірибе жинақталған.

АӨК тиімділік аудитін бағыттау

- ақша ағындарын басқару
- тәуекелдерді басқару

- шығындарды басқару

Тиімділік аудитінің негізгі мәселелері

- агроөнеркәсіптік кешендердің қаржысын басқару кезіндегі ішкі бақылау жүйесін бағалау;

- фермерлік шаруашылықтардан түсетін табысты қолдауға арналған бағдарламаларды басқару, дүлей зілзалалардан кейін фермерлерге көмек көрсету және табиғи ресурстарды сақтау;

- ауылшаруашылық дақылдарын сақтандырудың федералды бағдарламаларының құнын бағалау.

Канададағы АӨК тиімділігінің аудиті

Аудит мақсатына жету үшін Канадада, мысалы, нақты сұрақтар қойылады:

- Фермерлердің нақты қажеттіліктері мен жағдайы тұрғысынан бағдарламаларды талдау және бағалау.

- Фермерлерді қолдау бағдарламалары нәтижелілігінің болмауы және оларға қатысудың төмен болу себептерін анықтауды талдау.

- Дағдарыс кезінде фермаларды қолдау үшін қосымша іс-шаралар жоспарларының болуы.

- Мемлекеттік қолдау алу үшін фермерлер ұсынған құжаттаманың дұрыстығын талдау.

- Фермерлердің мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қатысуы бойынша қате ақпарат алуына жол бермеу мақсатында AgriCorp ат-жүйесін талдау.

Австралиядағы тиімділік аудиті

1990 жылдардың басы Австралияның қаржы жүйелерін әкімшілік және мемлекеттік қаржыландырудың көптеген реформаларымен байланысты. Бұл реформалардың негізгі себебі экономикалық өсу қарқынының баяулауы жағдайында қаржылық тұрақтылықтың болмауымен сипатталады. Осыған байланысты өнімділікті арттыруға және атқарушы органдар қызметінің нәтижелерін жақсартуға бағытталған мемлекеттік активтердің тиімділігін басқарудың тиісті әдістерін енгізу қажеттілігі туындады.

Австралиядағы сыртқы мемлекеттік бақылау тиісті орталық бақылау-тексеру органдары және жоғары тексеру мекемелерінің қауымдастықтары арқылы жүзеге асырылады.

Австралияда тиімділік аудиті жоғары қаржылық бақылау органдарының халықаралық стандарттарына сәйкес ұйымдастырылады: ISSAI 300 «тиімділік аудитінің негізгі қағидаттары», ISSAI 3000 «тиімділік аудитін жүргізу жөніндегі Нұсқаулық», ISSAI 3100 «тиімділік аудитін жүргізу жөніндегі Нұсқаулық». Осыған қарамастан, әр елдің әр мемлекеттің заңнамасына байланысты бюджеттік қаражатты пайдалануды заңнамалық және нормативтік реттеу тәртібін ұйымдастыруда және іске асыруда өзіндік ерекшеліктері бар, бақылауды ұйымдастырудың Тарихи тәжірибесімен, қалыптасқан дәстүрлермен немесе әдет-ғұрыптармен анықталғанына назар аудару қажет.

Австралияның ауыл шаруашылығын қолдау тиімділігіне аудит жүргізу үшін ANAO аудиторлық дәлелдемелерді жинау мен бағалаудың мынадай әдістерін қолданады:

- Үкіметке ұсынылған ұсынымдар мен ақпараттық материалдарға шолу;

- басшылыққа алынатын қағидаттарды, есептерді, файлдарды, ақпараттық құжаттарды, өтінімдерді және тиімділік аудиті нысанасын бағалау және шолу жөніндегі құжаттаманы қоса алғанда, ведомстволық құжаттарды, жедел Құжаттаманы талдау.

- ел облыстарының бағдарлы іріктемесін, сондай-ақ ауыл шаруашылығы, балық аулау және орман шаруашылығы министрі қабылдаған жекелеген шешімдерді жүзеге асыру.

- мемлекеттік органдардың қызметкерлеріне және мүдделі тараптардың негізгі топтарына сауалнама жүргізу;

- мемлекеттік қолдау алушылармен (фермерлермен), ауыл шаруашылығы және бастапқы өнеркәсіп мемлекеттік ведомстволарының, Ауыл шаруашылығын басқару органдарының лауазымды тұлғаларымен кездесу;

- қаржы ұйымдары Министрлікке ұсынған өткен жылдардағы ауыл шаруашылығы жағдайы бойынша деректерді талдау;

- АНАО-ның фермерлік шаруашылықтардың депозиттерінде қаражатты депозиттеу, фермерлерді субсидиялау, жеңілдікті кредит беру бағдарламаларына қатысты алдыңғы аудиттері нәтижесінде алынған ескертпелерді талдау.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бөлінетін мемлекеттік қолдаудың тиімділігіне аудит жүргізу ерекшеліктеріне жоғарыда келтірілген талдауды қорытындылай келе, ANAO әдіснамасы INTOSAI стандарттарына және Австралияның Ұлттық стандарттарына, атап айтқанда, тиімділік аудитінің стандарты - ASAE 3500-ге сүйенетінін атап өткен жөн.

Қазіргі заманғы әлемдік тәжірибе мемлекеттік аудит органдарында тиімділікті бақылаудың жеке дербес түрі ретінде пайдалану бюджет қаражатын пайдаланушылар болып табылатын ұйымдардың тиімді қызметі туралы шынайы, объективті және толық ақпарат беру есебінен мемлекеттік активтер мен бюджет қаражатын ұйымдастыру және басқару процесін жақсартуға мүмкіндік беретінін дәлелдеді.

Канада АӨК - ке тиімділік аудитін енгізу мен жүргізудің пионерлерінің бірі болып табылады. Канада Үкіметі түпкілікті нәтижеге қол жеткізуге бағытталған басқару қағидаттарына көшкеннен кейін тиімділік аудиті Канадада кең таралды.

Бұл жағдайда барлық министрліктер мен ведомстволар Канада Парламентінің төменгі палатасының бас аудитор басқармасы мен жария шоттар комитетінің талаптарына сәйкес бюджетті қалыптастыру кезінде бюджет қаражатын пайдаланудан, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық бағдарламалар мен қызметтерді іске асырудан қоғам үшін маңызды негізгі

нәтижелерді айқындауға міндетті болды. Сонымен қатар тиімділік аудиті заңдардың және тиісті нормативтік құқықтық актілердің орындалуына, есепке алу мен есептіліктің жай-күйіне бақылауды жүзеге асыруға, мемлекеттік мүліктің сақталуын және бюджет қаражатының мақсатты пайдаланылуын қамтамасыз етуге тиіс.

Канадада тиімділік аудиті мемлекеттік органдардың қызметін жүйелі, мақсатты, ұйымдастырылған және объективті тексеруді білдіреді. Тиімділік аудиті үнемділік, тиімділік, нәтижелілік және рентабельділік аудитін, сондай-ақ мемлекеттік билік органдары қызметінің қоршаған ортаға әсерін бағалауды, тиімділікті бағалаудың, мемлекеттік активтер мен бюджет қаражатын қорғаудың тиісті әдістерін және билік органдарымен келісілген іс-қимылдарды да қамтиды.

Қазіргі кезеңде шет елдердің парламенттері мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының қызметіне бюджет қаражатының жұмсалуды мен мемлекеттік активтерді пайдаланудың тиімділігін тексерудің сапасына қатысты мүдделі. Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдары өз қызметіне қосымша қолдау алу және осылайша тиімділік аудитін дамытуды ынталандыру үшін өз елдерінің үкіметтік органдарымен тығыз ынтымақтастық жолдарын іздестіруде. Мемлекеттік аудитті және қаржылық бақылауды жүзеге асыру кезінде тиімділік аудитін қолданатын Қазақстан Республикасы үшін тиімділік аудитін ұйымдастыруға қатысты Канаданың тәжірибесі баға жетпес үлес болып табылады.

Осылайша, саясатты қалыптастыру және тиімділік аудитін жүргізу бөлігіндегі халықаралық тәжірибені қарастыра отырып, біздің еліміз үшін мынадай негізгі тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді.

Аудит тақырыбы тұрақтылық пен қауіпсіздікті қолдау саласының маңыздылығына байланысты елдің негізгі әлеуметтік-экономикалық міндеттерін қозғауы тиіс, ұлттық қауіпсіздік басымдықтары тұрғысынан аудиторлық іс-шаралар жүргізуді негіздейді.

2. АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдаланудың ағымдағы жағдайын және құқықтық негізін талдау, сондай-ақ тиімділік аудитін жүргізу саласын реттейтін НҚА шолу

2.1 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені дамуының қазіргі жай-күйін талдау

Бүгінгі таңда кез-келген мемлекеттің экономикасын бәсекеге қабілетті дамытудың негізгі проблемасы Ұлттық басқару жүйесінің өзін-өзі қамтамасыз етуін қамтамасыз ету болып табылады, оған оның өзара үйлесімді өзара әрекеттесетін негізгі элементтерін прогрессивті жүйелеуді қамтамасыз ету арқылы қол жеткізіледі.

Негізгі элементтер экономика салалары болып табылады, олардың арасында күрделі, көп салалы өндірістік-экономикалық жүйені білдіретін және елдің экономикалық қауіпсіздігін, оның ішінде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жүйесінің маңызды элементтерінің бірі болып табылатын агроөнеркәсіптік кешен стратегиялық және ел экономикасының тұтастығын қамтамасыз етуге бағытталған (1-сурет). Демек, Ауыл шаруашылығын одан әрі дамыту мемлекеттік саясаттың негізгі стратегиялық міндеттерінің бірі болып табылады, онда АӨК-нің жай-күйі бүгінгі күні жеткіліксіз даму деңгейімен, технологиялық артта қалумен, ауыл шаруашылығы секторының материалдық-техникалық базасының айтарлықтай физикалық және моральдық тозу деңгейімен сипатталады.

Бұдан басқа, АӨК - ні дамытуға «Біздің әлемді қайта құру: орнықты даму саласындағы 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған күн тәртібі» құжаты - орнықты даму мақсаттары (бұдан әрі-ТДМ) шеңберінде де айтарлықтай көңіл бөлінеді. ТДМ Біріккен Ұлттар Ұйымының 70 - ші Бас Ассамблеясы шеңберінде БҰҰ саммитінде 2015 жылғы қыркүйекте мүше мемлекеттердің басшылары, оның ішінде Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев қабылдаған және қол қойған БҰҰ құжаты болып табылады. Демек, бұл ел дамуының басымдықтары мен міндеттерінің ТДМ мақсаттары мен бағдарларына сәйкес келу қажеттілігін растайды [48]. Бұл құжат агроөнеркәсіптік кешенге де қатысты, атап айтқанда, 2-мақсат «Аштықты жою, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және тамақтануды жақсарту, ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына жәрдемдесу».

Агропромышленный комплекс

Отрасли обслуживающие АПК	Сельское хозяйство	Инфраструктура агропромышленного комплекса (Перерабатывающие отрасли)																						
Отрасли, производящие ресурсы для сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности:	Сельскохозяйственное производство и отрасли, специализирующиеся на изготовлении конечных продуктов: продовольствия, непродовольственных предметов потребления, сырьевых ресурсов (комплексообразующая сфера)																							
	<table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <th style="width: 50%;">Растениеводство</th> <th style="width: 50%;">Животноводство</th> </tr> <tr> <td>Зерновое производство</td> <td>Скотоводство</td> </tr> <tr> <td>Рисоводство</td> <td>Овцеводство (козоводство)</td> </tr> <tr> <td>Свекловодство</td> <td>Коневодство</td> </tr> <tr> <td>Садоводство</td> <td>Верблюдоводство</td> </tr> <tr> <td>Виноградарство</td> <td>Мараловодство</td> </tr> <tr> <td>Овощеводство</td> <td>Птицеводство</td> </tr> <tr> <td>Картофелеводство</td> <td>Свиноводство</td> </tr> <tr> <td>Бахчеводство</td> <td>Звероводство</td> </tr> <tr> <td>Хлопководство</td> <td>Пчеловодство</td> </tr> <tr> <td>Другие отрасли</td> <td>Другие отрасли</td> </tr> </table>	Растениеводство	Животноводство	Зерновое производство	Скотоводство	Рисоводство	Овцеводство (козоводство)	Свекловодство	Коневодство	Садоводство	Верблюдоводство	Виноградарство	Мараловодство	Овощеводство	Птицеводство	Картофелеводство	Свиноводство	Бахчеводство	Звероводство	Хлопководство	Пчеловодство	Другие отрасли	Другие отрасли	Отрасли, специализирующиеся на производственном обслуживании сельского хозяйства: переработка, хранение и сбыт продукции, транспортировка и связь, агрохимическое и ветеринарное обслуживание, эксплуатация водохозяйственных систем и др.
Растениеводство	Животноводство																							
Зерновое производство	Скотоводство																							
Рисоводство	Овцеводство (козоводство)																							
Свекловодство	Коневодство																							
Садоводство	Верблюдоводство																							
Виноградарство	Мараловодство																							
Овощеводство	Птицеводство																							
Картофелеводство	Свиноводство																							
Бахчеводство	Звероводство																							
Хлопководство	Пчеловодство																							
Другие отрасли	Другие отрасли																							
Машиностроение (Тракторное и сельскохозяйственное машиностроение, Машиностроение для пищевой и легкой промышленности)		Пищевая промышленность																						
Промышленность минеральных удобрений, пестицидов и других средств химизации (Производство минеральных и химических средств защиты растений и животных)		Легкая промышленность																						
Строительство (мелиоративное строительство)		Комбикормовая промышленность																						
Сельскохозяйственное образование и наука		Торговля и общественное питание																						
Другие отрасли		Транспорт																						
		Связь																						
		Энергетика																						
		Организации материально-технического снабжения																						
		Ремонтные, агрохимические, метеорологические и др. службы																						
		Другие отрасли																						

Сопряжённые с сельским хозяйством отрасли

Водное хозяйство	Лесное хозяйство	Рыбное хозяйство
------------------	------------------	------------------

Сурет 1. АӨК құрылымы және салалардың өзара байланысы
Дереккөз: «Ауыл шаруашылығы» саласын талдау [49]

АӨК-ке қатысты ТДМ іске асыру және мақсатқа қол жеткізуді белгілеу үшін елдің мемлекеттік шығыстарының құрылымына байланысты мемлекеттік шығыстардағы ауыл шаруашылығы үлесінің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығы үлесіне арақатынасы ретінде айқындалатын «Ауыл шаруашылығына бағдарлану индексі (АОІ)» көрсеткіші есептеледі (1-кесте).

1-кесте-ТДМ шеңберінде мемлекеттік шығыстар құрылымы бойынша айқындалатын ауыл шаруашылығына бағдарлану индексі

Мемлекеттер атауы	2015	2016	2017	2018	2019
Әзірбайжан	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6
Армения	0,1	0,1	0,04
Беларусь	1,3	1,1	0,8	0,8	0,9
Қазақстан	0,9	0,7	0,8	0,6	0,8
Қырғызстан	...	0,1	0,1	0,1	0,1
Молдова	0,4
Ресей	0,3	0,2	0,3	0,3	0,3

Тәжікстан	0,1	0,1	0,1	0,03	0,1
Түрікменстан
Өзбекстан
Украина
Ескертпе-деректер ТМД өңіріндегі ТДМ көрсеткіштерінің мониторингі 2016-2019 // «ТМД өңіріндегі орнықты даму мақсаттарына (ТДМ) қол жеткізу көрсеткіштерінің 2016-2019 жылдарға арналған мониторингі» статистикалық жинағы: статистикалық шолу / Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының мемлекетаралық Статистика комитеті-М., 2021 [50]					

ТМД елдері бойынша бұл көрсеткіштің айтарлықтай мөлшері 2015 жылдан бастап 2019 жылы 1,3-тен 0,9-ға дейін төмендеу үрдісіне ие Беларусьте байқалады. Сондай-ақ, көрсеткіш-ARPU Қазақстан бойынша 2015 жылғы 0,9-дан 2019 жылы 0,8-ге дейін аздап төмендеді. Бұл көрсеткіш елдің Ауыл шаруашылығын қолдау үшін бюджеттен қаражат бөлуді көрсетеді. Осыны негізге ала отырып, Қазақстан дәстүрлі аграрлық ел болып табылатынын атап өтуге болады, онда ауылдық жерлерде ел халқының 40% - дан астамы тұрады (2-кесте), бұл да ауыл шаруашылығы саласын дамытуға мемлекеттік қолдаудың Елеулі қаражатының бөлінуін көрсететін ТДМ көрсеткішімен расталады.

2-кесте-Қазақстан Республикасы халқының 2015-2020 жылдардағы саны, мың адам

Атауы	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Барлығы	17 669,9	17 918,2	18 157,3	18 395,7	18 631,8	18 879,5
Ауылдық жер	7 634,3	7 5386,7	7 647,5	7 697, 4	7693,1	7 728,2
Үлесі, %	43,2	420,7	42,1	41,8	41,3	40,9
Ескерту-Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасалды [50]						

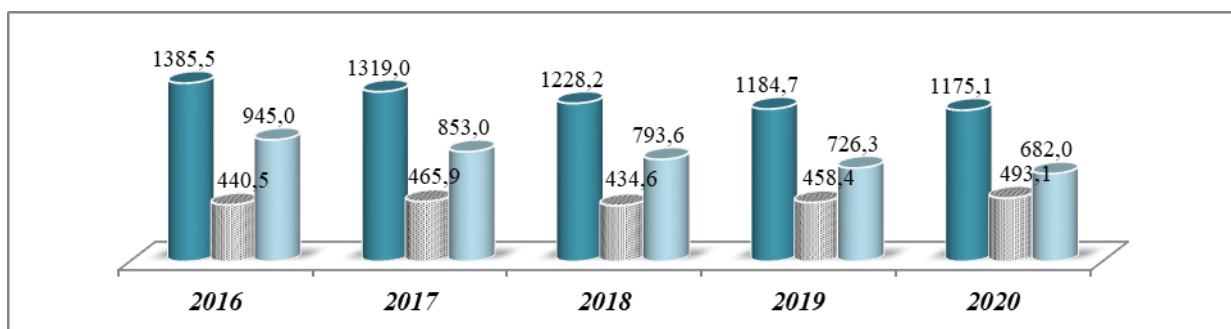
Сонымен қатар, салалар бөлінісінде халықтың жұмыспен қамтылуын сипаттайтын көрсеткіш бойынша да төмендеу байқалады. Мәселен, ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың үлесі 2016 жылғы 16,2% - дан (1,4 млн.адам) 2020 жылы 13,4% - ға дейін (1,2 млн. адам), бұл ауыл шаруашылығы саласындағы жұмыс орындары санының азаюын және аграрлық секторға қызығушылықтың төмендеуін көрсетуі мүмкін (3-кесте).

3-кесте - 2015-2020 жылдары ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін халық, мың адам

Атауы	2016	2017	2018	2019	2020
Экономикада жұмыспен	8 553,4	8 585,2	8 695,0	8780,8	8732

қамтылғандар, барлығы					
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	1 385,5	1 319,0	1 228,2	1184,7	1175,1
А / ш, орман және балық шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың үлесі	16,2	15,4	14,1	13,5	13,4

Бұл ретте АӨК-де жұмыспен қамтылған халық арасында өз бетінше жұмыспен қамтылғандар басым, олардың үлесі 2016 жылғы 63% - дан (945,0 мың адам) 2020 жылы 58% - ға (682,0 мың адам) дейін төмендеу үрдісіне ие (2-сурет).

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросы [4]

Сурет 2. Жұмыспен қамтылған халық санының серпіні ауыл шаруашылығында

Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені, барлық елдердегідей, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін негізгі ұзақ мерзімді ұлттық басымдықтардың бірі және мемлекеттік саясаттың стратегиялық маңызды бағыты болып табылады. Осылайша, Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050 «Стратегиясы» атты Қазақстан халқына Жолдауында Ауыл шаруашылығын ауқымды жаңғыртуды жүргізу және ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу мен саудадағы фермерлікті, ШОБ - ты дамыту сияқты жалпыны қамтитын мақсат қойылды. Оны іске асыру мақсатында жаңа технологиялар есебінен егіс алқаптарын ұлғайту және өнімділікті арттыру, егіншілік мәдениетін өзгерту, әлемдік деңгейдегі жемшөп базасын қалыптастыру, ғылыми және технологиялық жетістіктерге негізделген мал шаруашылығын жандандыру, Қазақстанды экологиялық таза өндіріс саласындағы жаһандық ойыншы ретінде тану және ірі экспорттық нарықтарды жаулап алу жөніндегі міндеттер айқындалды. Қабылданған шаралардың нәтижесі 2050 жылға қарай елдің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесін 5 есе ұлғайту болуы тиіс [51].

Мақсатты аграрлық саясат мемлекеттік реттеудің тиімді тетіктерімен ұштастыра отырып, осы саланың өнімділігі мен өнімділігінің жоғары көрсеткіштеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Тиісінше, АӨК-ні мемлекеттік қолдау тетіктерінің осы саланың ерекшелігі мен даму деңгейіне, сондай-ақ елдің жалпыұлттық басымдықтарына байланысты өз ерекшеліктері бар. Бұл ретте аталған тетіктер елде жер ресурстарының болуынан бастап шет елдерде АӨК-нің даму үрдістеріне дейінгі түрлі факторларды ескеруі тиіс.

АӨК-нің негізгі буыны Ауыл шаруашылығы болып табылады, ол перспективада Қазақстан экономикасының әртараптандырылуын және бәсекеге қабілеттілігінің өсуін қамтамасыз етуге тиіс.

Мемлекет басшысы Қ.Қ. Тоқаев 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында атап өткендей, Ауыл шаруашылығы қоғамның экономикалық тұрақтылығының негізгі ресурсы және айқындаушы факторы, сондай-ақ АӨК-нің базалық құрамдас бөлігі болып табылады [52].

Демек, аграрлық сектор әрқашан да Қазақстан қоғамының экономикалық және қоғамдық – саяси тұрақтылығының айқындаушы факторы болып келді және әрекет етіп келеді.

Осының салдарынан Агроөнеркәсіптік кешендегі саясат ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуді дамытуға, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, ауыл шаруашылығының өнімділігін арттыруға және экспортқа бағдарланған экологиялық таза өнім өндіруге бағдарланған. Бірақ, талдау көрсеткендей, оның экономиканы дамытудағы рөлі жеткілікті жоғары емес, бұл негізгі көрсеткіш деңгейінде – ауыл шаруашылығының ЖІӨ-дегі үлесі 4,7-5,5% шегінде өзгеріп отырады.

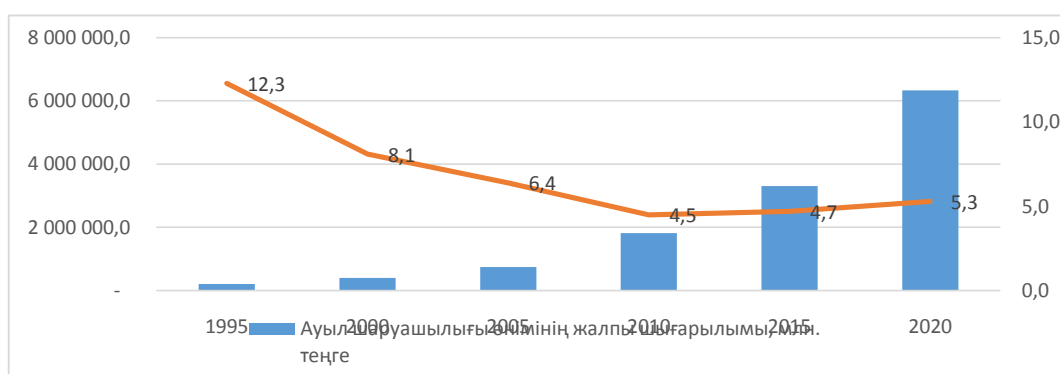
2020 жылдың қорытындылары бойынша Қазақстанның ЖІӨ - дегі ауыл шаруашылығының үлесі 5,3% - ды құрады, ол соңғы 10 жылда 0,8 п.т. - ға өсті, бұл ретте бұл көрсеткіш 2005 жылы-6,5% - ды, 2000 жылы-8,1% - ды, ал 1990 жылы-34% - ды құрады [53].

Бұл ретте Негізгі экспорттаушылар болып табылатын АҚШ, Ресей, Бразилия, Канада сияқты елдердің ЖІӨ - де ауыл шаруашылығының шамамен 1% - 6% үлесі бар екенін атап өткен жөн. Мысалы, АҚШ-та ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі шамамен 1% - ды құрайды, ел ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттау бойынша 10-ға кіреді және ауыл шаруашылығын дамытудың жоғары деңгейіне ие [54,55].

1990 жылдары елдің ауыл шаруашылығының экономикалық үлесі әлдеқайда жоғары болды. Мәселен, Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес 1995 жылы Қазақстанның ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі 12,3% - ды құрады, бұл ретте ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) көлемі 2020 жылмен салыстырғанда 30 есе төмен болды (3-сурет).

Анықтама: 1991 жылы ЖІӨ құрылымында АӨК - нің үлес салмағы 29,5% - ды, 2000 жылы-8,2% - ды, 2010 жылы-4,5% - ды құрады [56]

Бұл мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін көп ұзамай елдің энергетикалық секторының жоғары өсу қарқынына байланысты болды, бұл ел экономикасындағы ауыл шаруашылығының рөлін төмендетуге айтарлықтай әсер етті.

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросы[4]

Сурет 3. 2010-2020 жылдардағы ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексі және оның елдің ЖІӨ-дегі үлесі (%)

Елдің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығы үлесінің төмен болуының сақталып отырған үрдісі тиісті деңгейде шешілмеген сала проблемаларымен байланысты:

- еңбек өнімділігінің төмендігі (ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылған 1 адамға Еңбек өнімділігі: 2015 жылы-1,2 млн. теңге, 2016 жылы-1,4 млн. теңге, 2017 жылы-1,7 млн. теңге, 2018 жылы-2,1 млн. теңге, 2019 жылы-2,4 млн. теңге) және жұмыспен қамтылғандардың жоғары үлесі (ауылдық жерлерде жұмыспен қамтылғандардың 29,7% - ы ауыл, орман және балық шаруашылығы саласында жұмыс істейді);;

- қарқынды өсумен салыстырғанда саланың экстенсивті өсуінің басым болуы, техника мен жабдықтың тозуы;

- импорттың үлесі басым болатын және қайта өңделген өнім экспортының төмен үлесі бар өнімнің жекелеген түрлері бойынша Бәсекеге қабілеттіліктің болмауы (қайта өңделген өнім экспорты: 2015 жылы-945,1 млн. АҚШ доллары, 2017 жылы-1 081 млн. АҚШ доллары, 2018 жылы-1 133,5 млн. АҚШ доллары, 2019 жылы-1 107,1 млн. АҚШ);

- сауда-логистикалық инфрақұрылымның дамымауы және электрондық сауданың іс жүзінде болмауы (Қазақстанда барлығы 21 көліктік-логистикалық орталық жұмыс істейді, көтерме-тарату орталықтары ұғымы «Сауда қызметін реттеу туралы» Қазақстан Республикасының Заңында бекітілген, тек 2019 жылы ғана);

- өндірістің жалпы көлемінде жеке қосалқы шаруашылықтар өндіретін бәсекеге қабілетсіз өнім жоғары үлесті (44%) алады (жеке және қосалқы

шаруашылықтар өсімдік шаруашылығының барлық өнімінің 26,6% - ын және мал шаруашылығы өнімінің 65,8% - ын өндіреді) [57].

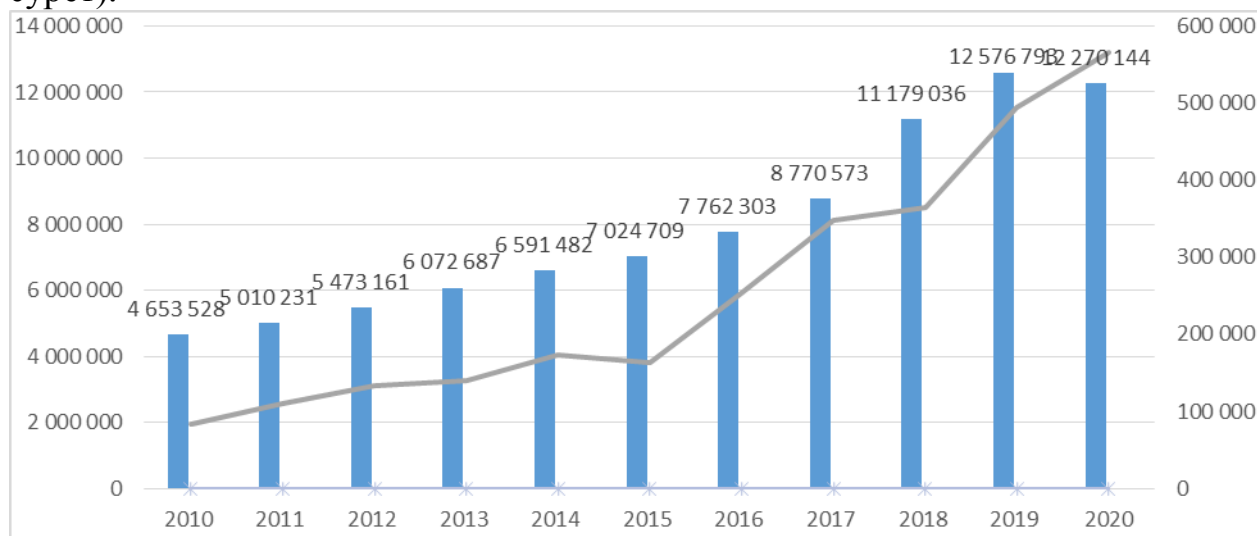
Ел салаларының ЖҚҚ жалпы көлемінен ауыл шаруашылығының жалпы қосылған құнының үлесі соңғы 10 жылда 4,7% - дан 5,5% - ға дейін ауытқиды. Ең жоғары көрсеткіштерге 2011 жылы – 5,5% және 2015 жылы – 5% қол жеткізілді (4-сурет).

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросы [4]

Сурет 4. 2010-2019 Ж. Ж. ауыл шаруашылығының ЖҚҚ үлесі (%)

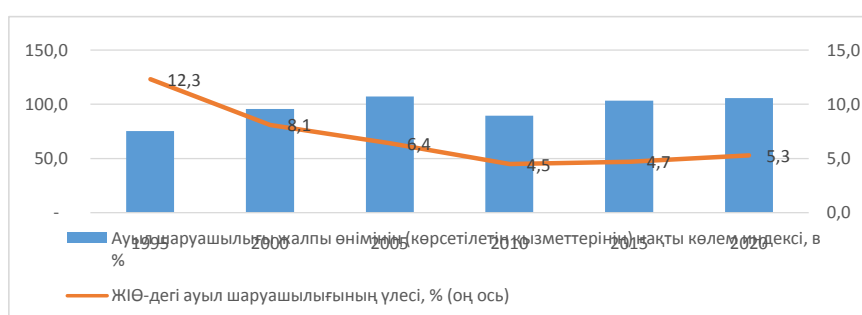
Негізгі капиталға салынған инвестициялар үлесінің салыстырмалы түрде төмен болуына қарамастан барлығы 4,6%, 2020 жылы инвестициялар көлемі 565 369 млн.теңгені құрады, бұл 2010 жылғы деңгейден 6 есеге артық. Алайда, инвестициялардың жалпы тенденциясы тұрақсыз (5-сурет).

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросы [51]

Сурет 5. 2010-2020 ж. ж. ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялардың үлесі

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексі (НКИ) және елдің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі өнім шығарудың төмен көлемі кезінде сала үлесінің өсуін және оның неғұрлым жоғары деңгейде төмендеуін көрсетеді. Мәселен, 1995 жылы ауыл шаруашылығының үлесі 12,3% – ды құраса, 2020 жылы 7 пайыздық тармаққа төмендеп, 5,3% - ды құрады. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) НКИ 75,3% - дан 105,6% - ға дейін ұлғайды (6-сурет).

Дереккөз: Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросы[4]

Сурет 6. Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексі және оның елдің ЖІӨ-дегі үлесі (%)

Ауыл шаруашылығы дәстүрлі түрде екі негізгі саламен ұсынылған:

Ірі қара, қой, жылқы, түйе, шошқа және ешкі өсіру, сондай-ақ құс өсіру сияқты салаларда дамып келе жатқан мал шаруашылығы.

Жаздық бидай ең көп үлес алатын елдің ауыл шаруашылығының негізі болып табылатын өсімдік шаруашылығы, сондай-ақ күріш, қарақұмық, арпа, сұлы, тары, жүгері, қант қызылшасы және майлы дақылдар (күнбағыс, рапс) кең таралған. Сонымен қатар, мақта, зығыр картоп, алма, қауын және жүзім өсіріледі.

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің құрылымында 58,2% - ы өсімдік шаруашылығы өніміне, 41,6% - ы мал шаруашылығына және 0,2% - ы қызметтерге тиесілі (4-кесте).

4-кесте-2010-2020 жылдар аралығындағы кезеңде ауыл шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымының көлемі

Жыл	Ауыл	сонымен қатар:
-----	------	----------------

дар	шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы шығарылымы, млн. теңге	өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі, млн. теңге	үлес салмағы, %	мал шаруашылығының жалпы өнімі, млн. теңге	үлес салмағы, %	ауыл шаруашылығы саласындағы қызметтер, млн. теңге	үлес салмағы, %
Шаруашылықтардың барлық санаттары							
2010	1 822 074,1	895 425,2	49,1	920 777,3	50,5	5 871,7	0,3
2011	2 720 453,4	1 654 428,5	60,8	1 059 561,3	38,9	6 463,6	0,2
2012	2 393 619,0	1 241 517,0	51,9	1 145 437,3	47,9	6 664,7	0,3
2013	2 949 485,0	1 683 851,4	57,1	1 256 871,7	42,6	8 761,9	0,3
2014	3 143 678,1	1 739 436,4	55,3	1 393 762,0	44,3	10 479,7	0,3
2015	3 307 009,6	1 825 236,7	55,2	1 469 923,1	44,4	11 849,8	0,4
2016	3 684 393,2	2 047 580,8	55,6	1 621 541,4	44,0	15 271,1	0,4
2017	4 070 916,8	2 249 166,9	55,2	1 810 914,1	44,5	10 835,8	0,3
2018	4 474 088,1	2 411 486,7	53,9	2 050 455,8	45,8	12 145,6	0,3
2019	5 151 163,0	2 817 660,6	54,7	2 319 496,7	45,0	14 005,7	0,3
2020	6 334 668,8	3 687 310,3	58,2	2 637 460,7	41,6	9 897,9	0,2
Ескерту-Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасалды[4]							

3 - кестенің деректеріне сәйкес ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемі 2020 жылы - 6 334,6 млрд.теңгені құрады, бұл ретте 2010 жылдан бастап көлемнің жыл сайын 4512,6 млрд. теңгеге, ал өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда-1 183,5 млрд. теңгеге ұлғаюы байқалады.

Өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру 2020 жылы 2010 жылмен салыстырғанда 9,1% - ға ұлғайды және 3687,3 млрд.теңгені, ал мал шаруашылығы өнімдері 3,1% - ға ұлғайды және 2 637,5 млрд. теңгені құрады.

Шаруашылықтар санаты бөлінісінде ауыл, орман және балық шаруашылықтары өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымындағы елеулі үлес халық шаруашылықтарына тиесілі. Сонымен қатар, 2019 жылы олардың үлесі 2015 жылмен салыстырғанда 52% - дан 44% - ға дейін төмендеді. Бұл ретте жалпы шығарылымда ауыл шаруашылығы кәсіпорындары (21% - дан 25% - ға дейін), сондай-ақ жеке кәсіпкерлер мен шаруа немесе фермер қожалықтары (27,2% - дан 31,1% - ға дейін) өнімі үлесінің өсуі байқалады.

Ұқсас көрініс өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі мен мал шаруашылығының жалпы өнімі бөлінісінде де байқалады (5-кесте).

5-кесте-2015-2019 жылдардағы шаруашылық санаттары бойынша ауыл, орман және балық шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы, млн. теңге

Атауы	2015	2016	2017	2018	2019	2020
-------	------	------	------	------	------	------

Ауыл, орман және балық шаруашылығы өнімдерінің (көрсетілетін қызметтерінің) жалпы шығарылымы, оның ішінде:	3 321 718,50	3 701 415,40	4 092 333,00	4497585,4	5177893,7	6 363 976,1
ауыл шаруашылық кәсіпорындары	695 111,3	873 292,1	996 823,40	1 091180,3	1 293 980	1 670 303,4
үлесі, %	20,9	23,6	24,4	24,3	25,0	26,2
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	904 542,90	1 043 755,30	1 152 498,70	1317352,9	1607788,5	2 033 584,5
үлесі, %	27,2	28,2	28,2	29,3	31,1	32
халықтың шаруашылығы	1 722 064,30	1 784 368,00	1 943 010,80	2089052,2	2276125,2	2630780,1
үлесі, %	51,8	48,2	47,5	46,4	44,0	41,3
Өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі, оның ішінде:	1 825 236,70	2 047 580,80	2 249 166,90	2411486,7	2817660,6	3 687 310
ауыл шаруашылық кәсіпорындары	501 669,50	628 261,70	704 562,60	746792,2	890527,8	1 237 363,1
үлесі, %	27,5	30,7	31,3	31,0	31,6	33,1
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	693 001,30	796 483,70	844 292,00	951327,1	1177215,8	1 554 276,3
үлесі, %	38,0	38,9	37,5	39,4	41,8	42,2
халықтың шаруашылығы	630 565,90	622 835,30	700 312,30	713 367,5	749 917	895 670,9
үлесі, %	34,5	30,4	31,1	29,6	26,6	28,1
Мал шаруашылығының жалпы өнімі, оның ішінде:	1 469 923,00	1 621 541,40	1 810 914,10	2050455,8	2319496,7	2637460,7
ауыл шаруашылық кәсіпорындары	166 883,10	212 737,20	260 008,90	308745,2	362715,8	423 042,5
үлесі, %	11,4	13,1	14,4	15,1	15,6	15,4
дара кәсіпкерлер және шаруа немесе фермер қожалықтары	211 541,60	247 271,50	308 206,70	366025,9	430572,7	479309,1
үлесі, %	14,4	15,2	17,0	17,9	18,6	18,9
халықтың шаруашылығы	1 091 498,40	1 161 532,70	1 242 698,50	1375684,7	1526208,2	1735109,1
үлесі, %	74,3	71,6	68,6	67,1	65,8	66,1
Ескерту-Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасалды[4] АӨК дамытуға федералдық бюджеттен бөлінген қаражатты тексеру						

Ауыл шаруашылығынан басқа, АӨК-ке азық-түлік өнімдерін өндірумен байланысты сектор да кіреді, ол 2015 жылдан бастап 2020 жылға дейін оның өндіріс көлемінің жыл сайын орта есеппен 110% деңгейінде ұлғаю үрдісін көрсетті. Тұтастай алғанда, тамақ өнімдері өндірісінің көлемі 2020 жылға қарай 2015 жылмен салыстырғанда 1,7 есеге ұлғайды (6-кесте).

Сусындар, темекі өнімдері, сондай-ақ жеңіл өнеркәсіп өнімдері өндірісі 2020 жылы 2015 жылмен салыстырғанда 2 есе өсті.

6-кесте-2015-2020 жылдар кезеңінде тамақ өнімдерін, сусындарды, темекі бұйымдарын өндіру, сондай-ақ жеңіл өнеркәсіп бұйымдарын өндіру, млн. теңге

Атауы	2015	2016	өсу қарқыны, %	2017	өсу қарқыны, %	2018	өсу қарқыны, %	2019	өсу қарқыны, %	2020	өсу қарқыны, %
Азық-түлік өнімдерін өндіру	1 123 041	1 448 386	129	1 525 814	105	1 527 687	100	1 708 013	112	1 957 241	114,6
Сусындар өндірісі	216 316	254 294	118	311 675	123	343 794	110	398 492	116	443 428	111,3
Темекі өнімдерін өндіру	93 469	105 936	113	106 247	100	123 620	116	112 491	91	211 590	188,1
Жеңіл өнеркәсіп өнімдері	71 592	82 464	115	98 090	119	99 351	101	115 843	117	142 721	123,2
Ескерту-Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігі Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасалды[51]											

Бүгінгі таңда Қазақстан ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру үшін үлкен әлеуетке ие, бірақ азық-түлік импорты (40%) айтарлықтай үлеске ие, бұл ретте саланың өзі жеткілікті жылдам дамымауда [58].

Мәселен, 2020 жылдың қорытындысы бойынша АӨК өнімдерінің экспорты 3,35 млрд. АҚШ долл. (2019 жылмен салыстырғанда 2% – ға өсті), импорт-4,1 млрд. АҚШ долл. құрады (3% - ға өсті). Бұл ретте, 2019 жылдың қорытындысы бойынша 3,3 млрд. АҚШ долл. (2018 жылмен салыстырғанда 5,9% - ға өсті), импорт-3,9 млрд. АҚШ долл. құрады (7,1% - ға өсті). 2020 жылы көрсеткіштердің төмендеуі көбінесе коронавирустық пандемияға байланысты.

Қазақстан экспортының жалпы көлемінде АӨК өнімінің үлесі 5,7% – ды құрайды, бұл ретте ел импортының жалпы көлеміндегі импорттың үлесі-10,2%.

Экспорттың жалпы көлемінде едәуір үлесті өсімдік тектес өнімдер алады-73%, дайын тамақ өнімдері мен алкоголь 13% құрайды. Бұл ретте импорт көлемінде барынша көп үлесті дайын тамақ өнімдері - 51%, өсімдік тектес өнімдер - 25% алады [56].

Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін қаржыландыру

Көптеген жылдар бойы мемлекет тарапынан Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға зор көңіл бөлініп келеді, оны реттеуді Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі жүзеге асырады. Демек, ҚР АШМ жүргізіп отырған ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясат АӨК-нің тұрақты жұмыс істеуіне бағытталған, оны қаржыландыру бюджеттік бағдарламалар шеңберінде бөлінген бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылады. Мәселен, 2019 жылға арналған ҚР АШМ түзетілген республикалық бюджетінде 469 362 995,6 мың теңге, 2020 жылға (бөлінетін бюджеттік бағдарламаларды ескере отырып) 14 бағдарламаны іске асыруға-423 416 223,2 мың теңге (А Қосымшасы) мөлшерінде қаражат бөлу көзделген.

«АӨК өндірісінің тиімділігін арттыру» стратегиялық бағыты шеңберінде ҚР АШМ бюджеттік бағдарламалары бойынша бөлінген бюджет қаражаты есебінен қаржыландырылатын төрт стратегиялық мақсатқа қол жеткізу көзделеді.

Бірінші мақсат – «Ішкі нарықты молықтыру және АӨК отандық өнімінің экспорттық әлеуетін дамыту», оны орындау шеңберінде 2019 жылы 9 нысаналы индикаторға, ал 2020 жылы 8 индикаторға қол жеткізу көзделген.

Оларға қол жеткізу 249 «Мал шаруашылығын дамыту және мал шаруашылығы өнімін өндіру, қайта өңдеу, өткізу үшін жағдай жасау» және 255» өсімдік шаруашылығы өнімін өндіруді, қайта өңдеуді, өткізуді дамыту үшін жағдай жасау» бюджеттік бағдарламаларының қаражаты есебінен жүзеге асырылды.

Екінші мақсат – «Мемлекеттік қолдаудың қаржылық шараларын пайдалану тиімділігін арттыру» 2019 жылы 4 нысаналы индикаторға қол жеткізу есебінен, ал 2020 жылы жүзеге асырылды – Төрт бюджеттік бағдарлама шеңберіндегі 3 индикатор: **250** «Қаржылық қызметтердің қолжетімділігін арттыру», **258** «Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды ынталандыру жөніндегі мемлекеттік саясатты іске асыру үшін» ҚазАгро «Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ жарғылық капиталын ұлғайту», **262** «Агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін қолдау жөніндегі іс-шараларды жүргізу үшін «Аграрлық кредит корпорациясы» АҚ кредит беру», **264** «Облыстық бюджеттерге, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың бюджеттеріне Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытуға кредит беру».

Үшінші мақсат – «*АӨК ғылыми - технологиялық, кадрлық және техникалық қамтамасыз ету*» 2019 жылы 6 нысаналы индикаторға, 2020 жылы 3 индикаторға қол жеткізуді көздеді. Индикаторларға қол жеткізу төрт бюджеттік бағдарлама қаражаты есебінен жүзеге асырылды: **267** «Білім мен ғылыми зерттеулердің қолжетімділігін арттыру», **266** «Нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлік жөніндегі іс-шараларды іске асыру», **269** «Ғылыми ұйымдарды жаңғырту үшін «ұлттық аграрлық ғылыми-білім беру орталығы» КЕАҚ жарғылық капиталын ұлғайту», **131** «Ғылыми және/немесе ғылыми-техникалық қызмет субъектілерін базалық қаржыландыруды қамтамасыз ету».

«Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру» деген төртінші мақсат бойынша **259** «Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру» бюджеттік бағдарламасы (Б қосымшасы) шеңберінде 1 нысаналы индикаторға қол жеткізу көзделді.

Осылайша, соңғы екі жылда талданатын бюджеттік бағдарламалар шеңберінде бөлінетін қаражат көлемінің ұлғаюы, сондай-ақ олардың іс жүзінде 100% игерілуі байқалады.

Стратегиялық мақсат пен нысаналы индикаторларға қол жеткізуге бағытталған жоғарыда көрсетілген бюджеттік бағдарламалардан басқа, АШМ-де мемлекеттік органның функцияларын қамтамасыз етуге бағытталған бағдарлама іске асырылады - 001» Ауыл шаруашылығы, табиғат пайдалану және жер ресурстарын пайдалану саласындағы жоспарлау, реттеу, басқару», оның мақсаты Агроөнеркәсіптік кешенде мемлекет саясатын тиімді қалыптастыру және іске асыру, жүктелген функциялар мен міндеттерді сапалы және уақтылы орындау арқылы азық-түлік қауіпсіздігін және ел өнімі экспортының өсуін қамтамасыз ететін бәсекеге қабілетті агроөнеркәсіптік кешенді құру.

Бұл бағдарлама мынадай бағыттар бойынша қаражатты пайдалануды көздейді: ауыл шаруашылығы, табиғат пайдалану және жер ресурстарын пайдалану саласындағы жоспарлау, реттеу, басқару жөніндегі уәкілетті органның қызметін қамтамасыз ету; ақпараттық жүйелердің жұмыс істеуін қамтамасыз ету және мемлекеттік органды ақпараттық-техникалық

камтамасыз ету; Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы шеңберіндегі іс-шараларды хабардар ету және PR ілгерілету; Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің күрделі шығыстары және ағымдағы әкімшілік шығыстар (В қосымшасы).

Бұдан басқа, бөлінетін бюджеттік бағдарламалар есебінен алынған қаражат көзделеді (Г қосымшасы).

Бүгінгі таңда Қазақстанда Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын (мемлекеттік бағдарлама) іске асыру аяқталуда.

Мемлекеттік бағдарламаның мақсаты 5 жыл ішінде АӨК-дегі еңбек өнімділігін және қайта өңделген ауыл шаруашылығы өнімінің экспортын 2017 жылмен салыстырғанда кемінде 2,5 есе ұлғайту болып табылады. Еңбек өнімділігін 2015 жылғы ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін 1 адамға шаққанда 1,2 млн.теңгеден 2021 жылға қарай 3,7 млн. теңгеге дейін, сондай-ақ өңделген өнім экспортын 2015 жылғы 945,1 млн, АҚШ долларынан 2021 жылы 2 400 млн, АҚШ долларына дейін ұлғайту жолымен АӨК саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

Осы мақсатты іске асыру үшін азық-түлік қауіпсіздігін камтамасыз етуге, АӨК субъектілері үшін қаржыландырудың қолжетімділігін арттыруға, ғылымды, технологиялар трансфертін дамытуға, АӨК саласын техникалық жарақтандыру және қарқындату деңгейін арттыруға және т. б. бағытталған 9 міндет көзделген.

Мемлекеттік бағдарлама бойынша жоспарланған мақсаттар мен міндеттерді қаржыландыру республикалық - 63% және жергілікті бюджеттер - 37% қаражаты есебінен жүзеге асырылады (7-кесте).

7-кесте-2017-2020 жылдарға арналған қаржыландыру көлемі

Атауы	БАРЛЫҒЫ	2017	2018	2019	2020
ЖИЫНЫ:	1 658 212,90	385 952,50	341 105,30	410 926,10	520228,9
Республикалық бюджет қаражаты, млн. теңге	1 038 385,7	242 539,6	193 546,2	257 842,4	344457,5
Республикалық бюджет қаражатының үлесі, %	62,6	62,8	56,7	62,7	66,2
Жергілікті бюджет қаражаты, млн. теңге	619 827,10	143 412,90	147 559,10	153 083,60	175 771,5
Жергілікті бюджет қаражатының үлесі, %	37,4	37,2	43,3	37,3	33,8
Ескерту-ҚР Үкіметінің 2017-2020 жылдарға арналған есебінің деректері негізінде жасалды [59]					

7 - кестенің деректеріне сәйкес, АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыру кезеңінде 2017 - 2020 жылдары 1 658 212,9

млн.теңге игерілді, оның ішінде 1 038 385,7 млн. теңге республикалық бюджеттен және 619 827,1-жергілікті бюджеттен.

ҚР АШМ 2017-2021 жылдарға арналған стратегиялық жоспарын орындау шеңберінде (2016 жылғы 30 желтоқсандағы №541 бұйрық, енгізілген өзгерістерді ескере отырып, 14.01.2019 ж. №13; 8.05.2019 ж. №198, 18.07.2019 ж. №266; 12.09.2019 ж. №338; 20.11.2019 ж. №198 бұйрықтарымен 402) және 2020-2024 жылдарға арналған Стратегиялық жоспарда (2019 жылғы 31 желтоқсандағы №476 бұйрық, енгізілген өзгерістерді ескере отырып, 2020 жылғы 6 мамырдағы №165; 2020 жылғы 11 желтоқсандағы №382 бұйрықтармен) 1 стратегиялық бағыт бойынша төрт мақсатқа қол жеткізу көзделді:

1) ішкі нарықты молықтыру және АӨК отандық өнімінің экспорттық әлеуетін дамыту;

2) мемлекеттік қолдаудың қаржылық шараларын пайдалану тиімділігін арттыру;

3) АӨК-ні ғылыми-технологиялық, кадрлық және техникалық қамтамасыз ету;

4) Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру болып табылады.

2019 жылы бірінші мақсат бойынша 9 индикаторға (9 – кесте), ал 2020 жылы-8 индикаторға (10-кесте) қол жеткізу көзделді.

9-кесте-2019 жылғы бірінші мақсат бойынша нысаналы индикаторларды орындау

	Нысаналы индикаторлардың атауы	Жоспар	Факт
1	2015 жылғы деңгейге қарағанда ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің индексі (2019 жылғы қаңтар-қыркүйектегі дерек)	196 %	129,1 % 9 ай үшін.2019ж.
2	Өткен жылға қарағанда нақты мәнде Тамақ өнімдері өндірісіндегі еңбек өнімділігінің индексі (2019 жылғы қаңтар-қыркүйектегі дерек)	109,9 %	101,8 % за 9 мес.2019г.
3	2015 жылғы деңгейге қарағанда ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) НКИ	154,2 %	113,4 %
4	Өсімдік шаруашылығы өнімін өндірудің 2015 жылғы деңгейге қатысты НКИ	119,3 %	111,5 %
5	2015 жылғы деңгейге қарағанда мал шаруашылығы өнімдерін өндірудің НКИ	116,6 %	115,3 %
6	Азық-түлік тауарлары импортының көлемі	2 288 млн. АҚШ	2 274,2 млн.

	(2019 жылғы қаңтар-желтоқсан)	долл	АҚШ долл (операт.данные)
7	Азық-түлік тауарлары экспортының өсуі (2019 жылғы қаңтар-желтоқсан)	2 650,1 млн. АҚШ долл	3 289,8 млн. АҚШ долл
8	Диагностикалық зерттеулермен қамтылған жануарлардың аса қауіпті аурулары үшін	40,5 %	40,5 %
9	Карантиндік объектілер мен аса қауіпті зиянды организмдер бойынша анықталған алаңдармен салыстырғанда алаңдарды химиялық өңдеулермен қамту	100 %	100 %
Ескерту-ҚР Үкіметінің есептері және ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасалды.			

9-кестенің деректеріне сәйкес, 2019 жылы 9 нысаналы индикатор орындалды. Мәселен, «Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің индексі 2015 жылғы деңгейге» бірінші индикаторы бойынша орындау 9 айда жоспарланған 196% көрсеткішке 129,1% - ды құрады.

«Тамақ өнімдері өндірісіндегі еңбек өнімділігінің индексі, өткен жылға нақты мәнде» екінші индикаторы бойынша 9 айда жоспарланған 109,9% - ға 101,8% - ды құрады.

«2015 жылғы деңгейге қарағанда ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) НКИ» үшінші индикаторы бойынша 9 айда орындау жоспарлы мәннің 154,2% - ына 113,4% - ды құрады.

«2015 жылғы деңгейге қарағанда өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндірудің НКИ» төртінші индикаторы бойынша нәтиже көрсеткіштері жоспарланған 119,3% - дан 111,5% - ды құрады.

«2015 жылғы деңгейге қарағанда мал шаруашылығы өнімдерін өндірудің НКИ» бесінші индикаторы бойынша фактикалық нәтижелер жоспарланған 116,6% - ға қарағанда 115,3% деңгейінде қалыптасты.

«Азық-түлік тауарлары импортының көлемі» алтыншы көрсеткіші бойынша 2 274,2 млн. Жоспарланған 2 288 млн. АҚШ.

«Азық-түлік тауарлары экспортының өсуі» жетінші көрсеткіші бойынша орындалуы 3 289,8 млн. АҚШ долларына 2 650,1 млн. АҚШ жоспарланған.

«Диагностикалық зерттеулермен қамтылған жануарлардың аса қауіпті ауруларының үлесі» сегізінші көрсеткіші бойынша орындау 40,5% - ға немесе 100% - ға 40,5% - ды құрады.

«Карантиндік объектілер мен аса қауіпті зиянды организмдер бойынша анықталған алаңдармен салыстырғанда алаңдарды химиялық өңдеулермен қамту» тоғызыншы көрсеткіші бойынша орындау 100% - ды құрады.

Таблица 10 - Выполнение целевых индикаторов по первой цели за 2020 год

	Нысаналы индикаторлардың атауы	Жоспар	Факт
1	Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің 2016 жылғы деңгейге қарағанда өсуі (2020 жылғы қаңтар-қыркүйектегі дерек)	144,8%	128,5% 9 ай үшін.2020ж.
2	Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) НКИ, өткен жылға қарағанда % - бен	103,2%	105,6%
3	АӨК өнімдері экспортының көлемі	3 135,3 млн. АҚШ дол.	3 290,2 млн. АҚШ дол.
4	Азық-түлік тауарлары импортының көлемі	2 196,0 млн. АҚШ дол.	2 193,6 млн. АҚШ дол.
5	Диагностикалық зерттеулермен қамтылған жануарлардың аса қауіпті аурулары үшін	40,5%	40,6%
6	Карантиндік объектілер мен аса қауіпті зиянды организмдер бойынша анықталған алаңдармен салыстырғанда алаңдарды химиялық өңдеулермен қамту	100%	100%
7	Дәнді дақылдардың өнімділігін арттыру	10%	12,3%
8	Мал басының жалпы көлеміндегі асыл тұқымды малдың үлес салмағы	12,5%	2021 жылғы наурызда құрылатын болады
	Ескерту-ҚР Үкіметінің есептері негізінде жасалды түпкілікті деректерді ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросы 2021 жылдың күзінде жариялайды.		

10-кестенің деректеріне сәйкес, 2020 жылы 8 нысаналы индикатор орындалды. Мәселен, «Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің өсуі 2016 жылғы деңгейге» бірінші Нысаналы индикаторын орындау алдын ала деректер бойынша 2020 жылғы 9 айда 128,5% - ды құрады, жоспар 144,8% - ды құрады.

2020 жылғы қаңтар-желтоқсандағы жедел деректер бойынша «Ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) НКИ өткен жылға қарағанда % - бен» екінші нысаналы индикаторы бойынша 103,2% жоспар кезінде 105,6% - ды құрады.

«АӨК өнімдері экспортының көлемі» үшінші нысаналы индикаторы бойынша бұл көрсеткіш 3 135,3 млн, АҚШ доллары жоспарында 3 290,2 млн, АҚШ долларын құрады.

«Азық-түлік тауарлары импортының көлемі» төртінші индикаторының орындалуы 2 196,0 млн, АҚШ доллары жоспары кезінде 2 193,6 млн, АҚШ долларын құрады.

«Диагностикалық зерттеулермен қамтылған жануарлардың аса қауіпті ауруларының үлесі» бесінші нысаналы индикаторы 40,6% деңгейінде айқындалған, бұл жоспарлы деректерге сәйкес келді.

Нысаналы индикаторға қол жеткізу үшін Қазақстан Республикасы бойынша 2020 жылға арналған диагностикалық зерттеулер жоспарына сәйкес қолда бар 69 түрдің ішінде аса қауіпті аурулардың 28 түрі бойынша 67,7 млн.диагностикалық зерттеулер жүргізілді (ҚР АШМ 2014 жылғы 30 қазандағы №7-1/559 бұйрығымен бекітілген).

Алтыншы нысаналы индикатор «карантиндік объектілер және аса қауіпті зиянды организмдер бойынша анықталған алаңдармен салыстырғанда алаңдарды химиялық өңдеулермен қамту» жоспарға сәйкес 100% - ды құрады.

«Дәнді дақылдардың өнімділігін арттыру» жетінші нысаналы индикаторы бойынша асыра орындау тіркеледі, бұл дағдарысқа қарсы шаралар шеңберінде республикалық бюджеттен қосымша қаражат бөлуге байланысты. Мәселен, жоспар бойынша 10%, факт 12,3% - ды құрады.

«Асыл тұқымды малдың жалпы көлеміндегі асыл тұқымды малдың үлес салмағы» сегізінші нысаналы индикаторы бойынша деректер «асыл тұқымды малдың мемлекеттік тіркелімін жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің м.а. 2008 жылғы 29 желтоқсандағы №792 бұйрығына сәйкес кейінірек қалыптастырылатын болады.

2020 жылға арналған екінші мақсаттың нәтижелеріне қол жеткізу үшін 3 индикатор орнатылды.

12-кесте-2020 жылғы екінші мақсат бойынша нысаналы индикаторларды орындау

Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына тартылған инвестициялардың көлемі	Ауылдық елді мекендерде және шағын қалаларда, қалалар мен моноқалаларда қаржыландырылған бастапқы бизнестің үлесі	Өсімдік шаруашылығындағы кредиттік ресурстарға қажеттілікті, өсімдік шаруашылығындағы барлық ақшалай ресурстарға қажеттілікті қанағаттандыру
Жоспар-523 млрд. теңге Факт 573,2 млрд. теңге	Жоспар-кемінде 40 % Факт – 60 %	Жоспар-5% Факт-5%

12-кестенің деректеріне сәйкес 2020 жылы 3 индикатор орындалды. «Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына тартылған инвестициялар көлемі» бірінші нысаналы индикаторы бойынша ауыл шаруашылығының

негізгі капиталына тартылған инвестициялар көлемі АӨК субъектілерін субсидиялау есебінен 523 млрд.теңге сомасына жоспарланды. Көрсеткіштің орындалу пайызы - 109,6%.

«Ауылдық елді мекендерде және шағын қалаларда, қалалар мен моноқалаларда қаржыландырылған бастапқы бизнестің үлесі» екінші нысаналы индикаторы бойынша жоспар 40% - дан аз болған кезде 60% - ды құрады.

«Өсімдік шаруашылығындағы кредиттік ресурстарға қажеттілікті қанағаттандыру» үшінші нысаналы индикаторы бойынша жоспарға сәйкес 5,0% - ды құрады.

Осылайша, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені дамуының қазіргі жай-күйін талдау соңғы жылдары өсудің оң серпінін көрсетеді, алайда аграрлық сектор әлі күнге дейін көптеген теріс үрдістер еңсерілмеген отандық экономиканың рентабельділігі төмен секторларының қатарында қалып отыр.

2.2 Тиімділік аудитін жүргізу мақсатында АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдаланудың құқықтық негізі мен әдіснамалық базасына шолу

Бүгінгі күні кез келген елдің экономикалық саясатының басым бағыттарының бірі агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеу болып табылады, оның шеңберінде нормативтік құқықтық актілер қабылданады, ауыл шаруашылығы өндірісі салаларының, Агробизнес салаларының, сондай-ақ ауылдық аумақтардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге бағытталған бағдарламалық құжаттар әзірленеді.

Агроөнеркәсіптік кешен саласында басшылықты жүзеге асыратын мемлекеттік орган ҚР Үкіметінің 2005 жылғы 6 сәуірдегі №310 «Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің кейбір мәселелері» қаулысына сәйкес ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі болып табылады [60].

Ауыл шаруашылығы министрлігі туралы ережені негізге ала отырып Агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдай жасау, мемлекеттік саясатты тиімді қалыптастыру, үйлестіру және іске асыру жолымен жер ресурстарын басқару осы органның миссиясы болып табылады.

Демек, ҚР АШМ алдына қойылған міндеттерді іске асыру үшін АӨК дамытуға байланысты келесі міндеттерді шешу қажет:

мемлекеттің аграрлық саясатын, реттелетін салалардағы стратегиялық жоспарларды, мемлекеттік және өзге де бағдарламалар мен жобаларды қалыптастыру;

бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы тауар өндірісін құру негіздерін қалыптастыру, Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін және жұмылдыру дайындығын қамтамасыз ету;

агроөнеркәсіптік кешенді ақпараттық-консультациялық қамтамасыз ету;

реттелетін салаларда салааралық үйлестіруді және мемлекеттік басқаруды жүзеге асыру;

өз құзыреті шегінде өзге мемлекеттік органдардың қызметіне әдістемелік басшылықты жүзеге асыру;

Жер ресурстарын ұтымды және тиімді басқаруды қамтамасыз ету саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыру;

өз құзыреті шегінде Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігіне жүктелген өзге де міндеттерді жүзеге асыру.

Қойылған міндеттерді шешу АӨК дамытуды реттейтін құқықтық және әдіснамалық негіз және осы салаға бөлінген бюджет қаражатын пайдалану тетігі арқылы іске асырылады.

Осыған сүйене отырып, стратегиялық (саяси), құқықтық және әдіснамалық негіздер төрт блокқа біріктірілген:

1. Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттары.
2. Саланың ерекшеліктерін реттейтін және көрсететін НҚА және әдіснамалық құжаттар.
3. АӨК дамытуға бөлінген бюджет қаражатын пайдалану тәртібін көрсететін НҚА және әдіснамалық құжаттар.
4. Бүгінгі күні тиімділік аудитін, оның ішінде АӨК саласын жүргізуді реттейтін НҚА және әдіснамалық құжаттар.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесі құжаттарының иерархиялық маңыздылығына сәйкес («Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы» 2017 жылғы 29 қарашадағы №790 ҚР Үкіметі) [14], «Қазақстан-2050» Стратегиясында елдің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесін 5 есе ұлғайта отырып, 2050 жылға дейін АӨК-ті дамытудың жаһандық ПАЙЫМЫ айқындалды [52].

Стратегия «Казахстан-2050» представлена в форме послания, цель которой задавать направление реформам, организационной, регуляторной и законодательской деятельности госсектора. Следовательно, тезисы посланий трансформируются в пункты планов деятельности правительства, министерств и местных исполнительных органов.

Бүгінгі таңда Қазақстанда елдің одан әрі дамуын қамтамасыз ету, мемлекет қызметінің инклюзивті тұғырнамасын қалыптастыру және әрбір азаматтың әл-ауқатын арттыру мақсатында Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі жалпыұлттық басымдықтары айқындалды (Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы №520 Жарлығы) [15], онда АӨК экономика саласы ретінде «Күшті экономика» бағыты бойынша «Әртараптандырылған және инновациялық экономиканы құру» жалпыұлттық басымдығын дамытуға салымды қамтамасыз етуге тиіс.

Қазақстанның 2050 жылға дейінгі даму стратегиясында қойылған мақсаттар мен міндеттерді және елдің АӨК-ін дамытуға байланысты жалпыұлттық басымдықтарды іске асыру үшін Қазақстан Республикасы

Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы №636 Жарлығымен Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары бекітілді, онда бюджеттік шектеулерге, covid-19 пандемиясынан және мұнай бағасының құлдырауынан туындаған сыртқы факторлардың ықпалына байланысты жаңа жағдайларға бейімдеу үшін АӨК-ні реформалау жөніндегі міндет қойылды. Осы міндетті шешу шеңберінде ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің көлемін 2025 жылы 1,3 есе, еңбек өнімділігін - 2,5 есе және өңделген өнімнің үлесін 70% - ға дейін ұлғайту көзделіп отыр [61].

АӨК реформасы байланысты бағыттарға қатысты:

саланың ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігіне қол жеткізуге саясатты және ілеспе шығыстарды қайта бағдарлай отырып;

өнімділік драйверлері ретінде білім мен цифрландыруға назар аударыңыз;

жекелеген өндірістерден құнды құру тізбегіне назар аудара отырып.

Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары шеңберінде технологиялық жаңартуды жеделдетуге, логистика объектілері мен ұсақ өндірістерді қоса алғанда, инфрақұрылым құруға, білім мен ғылымға мемлекеттік инвестицияларды қамтамасыз етуге, цифрландыруға, АӨК саласында технологияларды тарату мен енгізудің экожүйесіне, саланың ауыл шаруашылығын цифрлық қамтамасыз етуге қайта бағдарлануын ескере отырып, аграрлық білім беруді реформалауға айтарлықтай көңіл бөлінеді, су және жер ресурстарын тиімді басқару және шөлейттенуге қарсы күрес, сондай-ақ АӨК-де пайдаланылатын қаржы құралдарын жетілдіру үшін геоақпараттық жүйелерді жаппай қолдану.

Ет, жемістер, көкөністер, қант, дәнді, майлы дақылдар, сүт өнімдерін өндіру және қайта өңдеу бойынша жеті ірі экожүйені, сондай-ақ өңірлік азық-түлік хабтарының ауыл шаруашылығы өндірушілері кооперациясын дамытуды ынталандыру жөніндегі тетіктерді қалыптастыру жоспарлануда.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді тиімді пайдалануға, егіс алқаптарының құрылымын әртараптандыруға, мелиорациялық және рекультивациялық іс-шараларға көзқарасты өзгертуге ерекше назар аударылады.

Реформаларды іске асыру бөлігінде өзгерістер су саласына да қатысты, онда ирригациялық және дренаждық жүйелерді қалпына келтіру, жаңа су шаруашылығы объектілерін салу, топтық су құбырларын реконструкциялау жөнінде шаралар жүргізу жоспарланып отыр. Сондай-ақ, су заңнамасында суды тиімді пайдалануға, суды пайдаланудың тұйық циклын ынталандыруға, кәсіпорындар мен тұрғын үй-коммуналдық саладағы тазарту жөніндегі іс-шараларға байланысты өзгерістер жүзеге асырылуда.

Тұтастай алғанда, мемлекеттік органдар арасындағы үйлестіруді жақсарту, сапаны қамтамасыз ету, бақылау және қауіпсіздік талаптарын орындау үшін нормативтік құқықтық негізді күшейту көзделеді.

Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің (бұдан әрі - АМЖ) жоғары тұрған құжаттарының қойылған мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізу

мақсатында осы саланың уәкілетті органы АӨК дамыту жөніндегі келесі бес жылға арналған ұлттық жобаны әзірледі, онда негізгі қағидаттар бизнес үшін қарсы міндеттемелерді енгізумен мемлекеттік қолдау шараларының сабақтастығы мен тұрақтылығы болып табылады [62].

АӨК дамыту жөніндегі ұлттық жоба Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 14 қыркүйектегі №413 Жарлығымен бекітілген Мемлекет басшысының 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Қазақстан Жаңа нақты ахуалда: іс-қимыл уақыты» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі Жалпыұлттық іс-шаралар жоспарының 22-тармағына сәйкес әзірленді.

ҚР АШМ ақпаратына сәйкес, ұлттық жобаны қабылдау мыналарға қол жеткізуге мүмкіндік береді: ішкі нарықты әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларымен толықтыру; 1 млн. ауыл тұрғындарының табысын тұрақты арттыру; еңбек өнімділігін 2,5 есе арттыру; АӨК өңделген өнімінің экспортын 2 есе ұлғайту [63].

Әзірленген құжат АӨК дамытудың 15 басым бағытынан тұрады, олардың әрқайсысы бойынша нақты шаралар мен индикативтер көзделген. Жобаның новеллалары мыналар болып табылады: аграрийлерге кредит беру арналары мен қаржыландыру құралдарын кеңейту, цифрландыру арқылы ресурстарға ашық және әділ қол жеткізуді қамтамасыз ету, мемлекеттік қолдау шараларының тұрақтылығы мен сабақтастығын бекіту, өңірлердің мамандануын ескере отырып субсидиялар бөлу, экспорттаушыларды қолдаудың икемді жүйесін енгізу, АӨК субъектілерінің білімін тарату жүйесін жетілдіру және т.б. [64].

Бүгінгі таңда Қазақстанда Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын (мемлекеттік бағдарлама) [65] іске асыру аяқталды, ол ұлттық жобаға айналды.

Төменгі деңгейдегі МБК құжаттарына иерархияның жоғарғы деңгейіндегі МБК құжаттарының мақсаттарын, нысаналы индикаторларын, міндеттері мен нәтижелер көрсеткіштерін каскадтау мақсатында ҚР АШМ-де министрдің м.а. 31.12.2019 ж. №476 бұйрығымен ҚР АШМ-нің 2020-2024 жылдарға арналған стратегиялық жоспары (Мемлекеттік органның даму жоспары) бекітілді, ол орта мерзімді кезеңде оның қызметін айқындайтын құжат болып табылады (өзгерістерімен 05.01.2021 ж. №2 бұйрық) [66].

Осы құжатқа сәйкес ҚР АШМ агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдай жасауды, мемлекеттік саясатты тиімді қалыптастыру, үйлестіру және іске асыру жолымен жер ресурстарын басқаруды жоспарлап отыр.

Бұл үшін уәкілетті орган саланың дамуын сипаттайтын макроиндикаторлармен бірге «АӨК өндірісінің тиімділігін арттыру үшін жағдай жасау» стратегиялық бағытын көздеді:

1. Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің 2016 жылғы деңгейге карағанда өсуі (2024 жылға қарай жоспар 228,3%).

2. АӨК өнімдері экспортының көлемі (2024 жылға жоспар 5192 млн. АҚШ).

3. Азық-түлік тауарлары импортының көлемі (2024 жылға қарай жоспар 1850 млн. АҚШ).

4. Суармалы жерлерде негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының жалпы түсімін ұлғайту (2024 жылға жоспар 5,3%).

Бұдан басқа, тиісті индикаторлары бар үш мақсат қойылады:

1. Қаржылық қызметтердің экономикалық қолжетімділігін арттыру: «Ауыл шаруашылығының негізгі капиталына тартылған инвестициялар көлемі» индикаторы (2024 жылға жоспар 1172 млрд.теңге).

2. Білім мен ғылыми зерттеулердің қолжетімділігін арттыру: «Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстардың (ҒЗТКЖ) нәтижелерін енгізетін АӨК субъектілерінің үлесі» индикаторы (2024 жылға қарай жоспар 1,1%).

3. Жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігін арттыру: «Жер ресурстарын ұтымды пайдалану үшін мемлекеттік жер кадастры деректерімен қамтамасыз ету деңгейі (өсумен зерттелуге жататын алаңнан%) (2024 жылға қарай жоспар 28,3%).

НҚА және әдіснамалық құжаттардың екінші блогында жер және Су кодекстері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының «агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы», «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы», «Астық туралы», «Мақта саласын дамыту туралы», «Өсімдіктер карантині туралы», «Өсімдіктерді қорғау туралы», «Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы», «Тұқым шаруашылығы туралы», «Ветеринария туралы», «жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы», «Асыл тұқымды мал шаруашылығы туралы», «Омарта шаруашылығы туралы» Заңдары салалық құқықтық қатынастардың өзегі, «Тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы» заң актілері және мемлекеттік саясатты бекітетін, агроөнеркәсіптік кешен саласындағы мемлекеттік реттеудің мақсаттары мен қағидаттарын айқындайтын басқа да заңнамалық актілер.

Жер Кодексімен (2003 жылғы 20 маусымдағы №442 бекітілген) жер қатынастары реттеледі, оған сәйкес Қазақстан Республикасы аумағының шегіндегі жер, онда орналасқанына және олардың жекелеген субъектілерге бекітіліп берілуінің құқықтық негіздеріне қарамастан жекелеген жер учаскелері, сондай-ақ жер учаскелері мен жер үлестеріне құқықтар осы қатынастардың объектісі болып табылады [67]. Кодекске сәйкес Қазақстанның жер қоры нысаналы мақсатына қарай жердің жеті санатына бөлінеді, олар жыл сайынғы жер құқығы қатынастарының нәтижесінде қайта бөлініп, оның құрамын өзгертеді. Негізгі категориялардың бірі - ауыл шаруашылығының қажеттіліктері үшін берілген немесе осы мақсаттарға арналған ауылшаруашылық жерлерінің санаты.

ҚР Су кодексімен (2003 жылғы 9 шілдедегі №481 бекітілген) ортақ және арнайы су пайдалану түрінде ауыл шаруашылығы мұқтажы үшін су

объектілерін пайдалану тәртібі айқындалады [68]. Бұл ретте, су заңнамасына сәйкес ауыл шаруашылығы су пайдаланушыларына қызмет көрсетуге арналған су шаруашылығы құрылыстары мемлекеттік меншікте де, жеке меншікте де болуы мүмкін.

«Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына (2005 жылғы 8 шілдедегі №66) сәйкес АӨК-ні дамытуды мемлекеттік реттеу: АӨК саласында кредиттеуді дамыту; АӨК-ні субсидиялау; әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарларының бағаларын тұрақтандыру тетіктерін іске асыру; кепілдік берілген сатып алу бағасы бойынша ауыл шаруашылығы өнімін сатып алу; АӨК тауарларының экспорты мен импортын реттеу; АӨК-ні техникалық жарақтандыру, ақпараттық-маркетингтік қамтамасыз ету, ғылыми, нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету және АӨК үшін кадрлар даярлау; ауылдық аумақтардың әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымын дамытуға инвестицияларды жүзеге асыру; оңтайлы ауылдық қоныстандыруды ұйымдастыру; ветеринариялық-санитариялық және фитосанитариялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету; суармалы жерлердің мелиорациялық жай-күйін мониторингтеу мен бағалау жөніндегі шығындарды қаржыландыру; Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес салықтық, бюджеттік, кедендік-тарифтік, Техникалық реттеу шараларын және өзге де шараларды қолдану; технологиялық міндеттерді болжау және агроөнеркәсіптік кешенде технологиялар трансфертін ұйымдастыру; қолданбалы ғылыми зерттеулер мен тәжірибелік-конструкторлық жұмыстар жүргізу кезінде АӨК субъектілерін қоса қаржыландыруға тарту [69].

Государственная поддержка АПК осуществляется в основном через бюджетное кредитование, участие в формировании или увеличении уставного капитала специализированных организаций, субсидирование и др.

Правовые основы функционирования, порядок создания, деятельности, реорганизации и ликвидации сельскохозяйственных кооперативов, а также права и обязанности их членов определяются Законом РК «О сельскохозяйственных кооперативах» (от 29 октября 2015 года №372-V ЗРК) [70].

Сельскохозяйственные кооперативы создаются для удовлетворения потребностей членов кооператива, защиты их интересов, повышения доходов, а также в целях создания конкурентной среды в сферах производства, переработки, реализации, хранения сельскохозяйственной продукции. Основными видами деятельности данных организаций являются производство, переработка, реализация, хранение сельскохозяйственной продукции, продукции аквакультуры (рыбоводства), снабжение средствами производства и материально-техническими ресурсами и другие виды сервисного обслуживания членов кооператива, а также ассоциированных членов кооператива.

В зависимости от направления сельского хозяйства НПА подразделяются на регулирующие особенности растениеводства и отдельные направления животноводства (Таблица 1). При этом в этих областях могут создаваться, выявляться, выпускаться новые селекционные достижения, использование которых регулируется Законом Республики Казахстан «Об охране селекционных достижений» (от 13 июля 1999 года N 422-І) [71] и связано с имущественными и личными неимущественными отношениями, их правовой защитой.

Өсімдік шаруашылығы саласындағы негізгі НҚА

Астық нарығын мемлекеттік басқару және реттеу Техникалық реттеу саласындағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі бағыттар айқындалған «Астық туралы» ҚР Заңымен (2001 жылғы 19 қаңтардағы №143) жүзеге асырылады; астық өткізу нарығын кеңейту, астық сапасын қамтамасыз ету, фитосанитарлық жағдайды қауіпсіз деңгейде ұстау, табиғи-климаттық жағдайларды және нарықтық конъюнктураны ескере отырып, астық өндірісінің құрылымын оңтайландыру, астықты өндіру, сақтау және өткізу технологиясын жетілдіру, астық өндірісінде инвестициялық, кредиттік, салық және кеден саясатын қалыптастыру [72].

«Тұқым шаруашылығы туралы» ҚР Заңының (2003 жылғы 8 ақпандағы №385) нормаларымен тұқым шаруашылығы саласындағы қызметтің құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық негіздері, сондай-ақ тұқым шаруашылығы жүйесін ұйымдастыру және ауыл шаруашылығы өсімдіктерінің тұқымдарын өндіруді, дайындауды, өңдеуді, сақтауды, тасымалдауды, өткізуді және пайдалануды мемлекеттік бақылау мәселелері реттеледі [73].

Қазақстан Республикасының «Өсімдіктерді қорғау туралы» Заңына (2002 жылғы 3 шілдедегі №331) сәйкес қолайлы фитосанитариялық жағдайды қамтамасыз ету үшін өсімдіктерді зиянкестерден, арамшөптерден және өсімдік ауруларынан қорғау саласында фитосанитариялық іс-шараларды жүзеге асыру түрінде, сондай-ақ егіннің сақталуын, оның сапасын қамтамасыз ету және ел аумағында адамдардың денсаулығы мен қоршаған ортаға зиянды әсердің алдын алу мақсатында қызмет жүзеге асырылады [74].

Қазақстан аумағын басқа мемлекеттерден, карантиндік аймақтан карантиндік объектілердің енуінің алдын алу, оларды анықтау, оқшаулау және жою, сондай-ақ өсімдіктер карантині саласындағы заңнаманың сақталуына мемлекеттік карантиндік фитосанитариялық бақылау және қадағалау жүргізу «Өсімдіктер карантині туралы» ҚР заңына (1999 жылғы 11 ақпандағы №344) сәйкес жүзеге асырылады [75].

Қазақстан Республикасында мақтаны өндіру, дайындау, сатып алу, қайта өңдеу, сақтау және сату процесінде туындайтын қоғамдық қатынастар «Мақта саласын дамыту туралы» ҚР Заңымен реттеледі (2007 жылғы 21 шілдедегі N 298) [76].

Мал шаруашылығы саласындағы негізгі НҚА

Қазіргі және болашақ ұрпақтың мүдделерін ескере отырып, жануарлар дүниесі объектілерін қорғау, өсімін молайту және пайдалану, сондай-ақ оны сақтау үшін жағдайларды, биологиялық әртүрлілікті және адамның қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін орнықты пайдалануды қамтамасыз ету тетігін реттеу «жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы» Қазақстан Республикасының Заңы (2004 жылғы 9 шілдедегі №593) негізінде жүзеге асырылады [77].

ҚР «асыл тұқымды мал шаруашылығы туралы» Заңы (1998 жылғы 9 шілдедегі №278) Асыл тұқымды мал шаруашылығы саласында жұмыс істейтін мемлекеттік органдардың, жеке және заңды тұлғалардың қызметін асыл тұқымды малдың гендік қорын сақтау, көбейту, өсімін молайту және сапасын жақсарту мақсатында реттейді [78].

Қазақстан Республикасының «Ветеринария туралы» Заңы (2002 жылғы 10 шілдедегі N 339) ел аумағын жануарлар ауруларының таралуынан, оның ішінде басқа мемлекеттерден қорғаумен және оларды қорғаумен, халықтың денсаулығын жалпы аурулардан қорғаумен, ветеринариялық препараттардың, жемшөп пен жемшөп қоспаларының қауіпсіздігі мен сапасын бақылаумен, ветеринариялық-санитариялық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен және т.б. байланысты міндеттерді шешу мақсатында ветеринария саласындағы қызметті жүзеге асырудың негіздерін реттейді [79].

АӨК саласын реттейтін жоғарыда аталған заңнамалық актілердің нормаларын қолдану мақсатында оларды іске асырудың нақты тетіктері көрсетілетін заңға тәуелді актілер қабылданады.

АӨК дамытуға бөлінген бюджет қаражатын пайдалану тәртібін реттейтін НҚА және әдіснамалық құжаттардың үшінші блогына бюджеттік және бюджетаралық қатынастарды, сондай-ақ ҚР АӨК дамытуға арналған бюджет қаражатын қалыптастыру және пайдалану процесін реттеу тәртібін айқындайтын ҚР Бюджет кодексі (2008 жылғы 4 желтоқсандағы №95-IV) әрекет етеді [80].

ҚР АШМ Бюджет кодексіне сәйкес республикалық бюджеттік бағдарламалардың әкімшісі ретінде мемлекеттік органның бекітілген стратегиялық жоспарында айқындалған мақсаттармен өзара байланысты республикалық бюджет шығыстарының бағыттарын айқындайды. Бұл ретте жыл сайын әзірленетін бюджеттік бағдарламалар тікелей және түпкілікті нәтижелердің көрсеткіштерін, сондай-ақ жоспарланатын бюджет қаражатының көлемін қамтуға тиіс.

АШМ бюджеттік бағдарламалары:

стратегиялық мақсат пен нысаналы индикаторларға қол жеткізуге бағытталған;

мемлекеттік органның функцияларын қамтамасыз етуге бағытталған;
бөлінетін бюджеттік бағдарламалардың қаражаты.

Мемлекеттік мекемелер мен уәкілетті мемлекеттік органдардың бюджетке түсетін түсімдерді қамтамасыз ету, бюджеттік бағдарламаларды

іске асыру жөніндегі іс-шаралар кешенін орындау жөніндегі іс-қимыл тәртібі бюджеттің атқарылуы және оған кассалық қызмет көрсету қағидаларымен реттеледі (Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2014 жылғы 4 желтоқсандағы №540 бұйрығы) [36].

Тиімділік аудитін, оның ішінде АӨК саласын жүргізуді реттейтін НҚА төртінші блогы шеңберінде басшылық «мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 12 қарашадағы №392 Заңына және осы заңды іске асыру үшін қабылданған заңға тәуелді актілерге сәйкес жүзеге асырылады [81].

«Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚР Заңына сәйкес сыртқы мемлекеттік аудиттің міндеттері халықтың өмір сүру жағдайлары сапасының серпінді өсуін және елдің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін Ұлттық ресурстарды (қаржылық, табиғи, өндірістік, кадрлық, ақпараттық) тиімді және заңды басқаруды талдауды, бағалауды және тексеруді жүзеге асыру болып табылады.

Құзыреттерге сәйкес Есеп комитеті мынадай өкілеттіктер шеңберінде салалардың, атап айтқанда, АӨК тиімділігінің аудитін жүзеге асыруға құқылы:

1) республикалық бюджетті атқару және мемлекет активтерін пайдалану бөлігінде, ал Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмалары бойынша өзге де бағыттар бойынша Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің құжаттарын іске асыру;

2) акционері мемлекет болып табылатын ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің, ұлттық компаниялардың даму стратегиялары мен даму жоспарларын іске асыру;

3) квазимемлекеттік сектор субъектілері қызметінің экономиканың немесе экономиканың жеке алынған саласының, әлеуметтік және Мемлекеттік басқарудың басқа да салаларының дамуына әсері тұрғысынан қарайды;

4) байланысты гранттарды, Бюджеттік инвестицияларды, мемлекеттік және мемлекет кепілдік берген қарыздарды, мемлекет кепілгерлігімен тартылатын қарыздарды және мемлекет активтерін пайдалану;

5) квазимемлекеттік сектор субъектілерінің активтерін басқару;

Демек, агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің аудиті тиімділік, тиімділік, өнімділік және тиімділік көрсеткіштерін анықтау арқылы агроөнеркәсіптік кешен объектілерінің қызметін талдауды және бағалауды қамтиды.

Тиімділік аудитін, оның ішінде АӨК саласын жүзеге асыру тетігі сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүргізу қағидалары (Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің 2020 жылғы 30 шілдедегі №6-НҚ нормативтік қаулысы) негізінде жүзеге асырылады [82].

Осы Қағидаларға сәйкес тиісті жылға арналған мемлекеттік аудит объектілерінің тізбесін қалыптастыру жүзеге асырылады, сыртқы

мемлекеттік аудитті жоспарлау және жүргізу тәртібі, сондай-ақ құжаттарды рәсімдеу, қаржылық бақылауды жүзеге асыру, сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдарының аудиторлық қорытындылары мен нұсқамаларының нәтижелері бойынша ұсынымдарының орындалуын мониторингтеуді және бақылауды ұйымдастыру тәртібі айқындалады.

Бұдан басқа, АӨК саласының тиімділік аудитін жүзеге асыру тәртібі сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарттарымен (Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің 2016 жылғы 31 наурыздағы №5-НҚ қаулысы), атап айтқанда тиімділік аудитін жүргізу бойынша сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандартымен регламенттеледі [83].

Осы стандарт негізінде АӨК саласындағы мемлекеттік аудиттің мақсаты айқындалады, аудит жүргізу барысында оларды шешу үшін міндеттер қойылады, тиімділік аудитінің өлшемшарттары мен рәсімдері айқындалады.

Тиімділік аудитін перспективалық жоспарлау кезеңінен бастап жеке аудит қорытындыларын іске асыруға дейінгі барлық кезеңдер бойынша тиімділік аудитін жүзеге асыру тәртібінің тиісті аудиторлық, Талдамалық рәсімдерді жүргізу және аудиторлық құжаттаманы жүргізу жөніндегі нұсқаулықтарды қоса отырып, егжей-тегжейлі сипаттамасы «тиімділік аудитін жүргізу бойынша сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандартын қолдану жөніндегі әдіснамалық басшылықта» көрсетіледі [84]. Осы құжатқа сәйкес аудиттің немесе мемлекеттік аудит объектісінің бағыты бойынша түпкілікті нәтижелерге қол жеткізуді қамтамасыз етуді көздейтін мемлекеттік қаржы ресурстары мен активтерді нәтижелі пайдалану және жоспарлау бағаланады.

Жоғарыда көрсетілген нормативтік құқықтық құжаттардан басқа, шет елдердің жоғары аудит органдары қолданатын стандарттар, атап айтқанда GUID 3910 «Басшылық «тиімділік аудитінің негізгі тұжырымдамалары» және GUID 3920 «Басшылық» тиімділік аудитінің процесі» АӨК тиімділігінің аудитін жүргізу үшін негіз бола алады [85, 86].

Сонымен бірге, әрбір сала, оның ішінде АӨК саласы ерекшеліктерінің болуына байланысты осы салада ауыл шаруашылығы саласының және оны қайта өңдеу өнімдерінің ерекшеліктерін көрсететін тиімділік аудитін жүргізу бойынша тар бағытты әдіснамалық басшылық әзірлеу қажеттігі туындайды. Сондықтан осы зерттеу шеңберінде 01.03.2021 жылғы №29 Шартқа (2021 жылғы 29 маусымдағы №29/1 қосымша келісім) техникалық тапсырмаға сәйкес арнайы көрсеткіштер мен аудиторлық мәселелерді айқындай отырып, АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу бойынша әдістемелік ұсынымдар жобасын әзірлеу жоспарланған.

Қортынды

Саланың жай-күйі бөлігінде, біздің ойымызша, өндірістің жалпы көлеміндегі өңделген өнімнің әлі де төмен пайызы, өсімдік шаруашылығы

мен мал шаруашылығының негізгі түрлерін өндірушілердің инженерлік-техникалық жарақтандырылуының жеткіліксіздігі басым проблемалардың бірі болып табылады.

Сыртқы саудадағы АӨК өнімдерінің үлесі әлі де елдің әлеуетіне сәйкес келмейді. Бұл ретте шығыстардың жалпы құрылымында мемлекеттік қаражаттың төмендеуі байқалады (2015 – 4,2%; 2020 – 3,9%) бұл осы көрсеткіштерге теріс әсер етеді.

Көбінесе урбандалу процестері мен ғылыми-техникалық прогреске байланысты ауыл шаруашылығында жұмыс істейтіндердің саны бойынша теріс үрдіс таяу және орта мерзімді перспективада елдің ішкі көші-қонына теріс әсер етуі мүмкін. Мәселен, бүгінгі таңда кадрлық тапшылық, АШМ мәліметтері бойынша, ЖАО есептеріне негізделген, 2800-ден астам адамды құрайды (агроном, зоотехник, ветеринар, инженер-механик, инженер-технолог). Жоғарыда аталған проблемаларға қосымша, елдегі аграрлық мамандық түлектерін көбейту мәселесі шешілген жоқ.

Бұдан басқа, климаттың өзгеруі және Қазақстанның бір бөлігінің қуаңшылыққа ұшырауы азық-түлік қауіпсіздігі мәселесін өткір қойып отыр.

Нормативтік-құқықтық база бөлігінде бүгінгі таңда ең маңызды проблемалардың бірі қаржы құралдарын беруді мемлекеттік бақылау және мониторингілеу болып табылады (мысалы, жыл сайын өтінімдердің шамамен 30-40% - ы инвестициялық субсидиялау бойынша бас тартуларды алады (2019 жылы келіп түскен өтінімдердің жалпы санының 38% - ы 1388 бас тартуларды алады). 2020 жылы келіп түскен өтінімдердің жалпы санының 30% - ынан 1358 бас тарту), Бұл бизнес қоғамдастықтың саланы дамытуға қатысуға деген үлкен ниетін көрсетеді.

Протекционистік саясаттың жеткіліксіздігі импорттың үлкен үлесімен бірге саланың нормативтік-құқықтық базасының тиімсіздігін де көрсетеді.

3. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің (бұдан әрі – есеп комитеті) соңғы 3 жылда жүргізілген және белгіленген проблемаға қатысты аудиторлық іс-шараларының нәтижелерін талдау

Осы зерттеу тақырыбы бойынша техникалық тапсырмаға сәйкес АӨК-ні дамытуға қатысты аудиторлық (бақылау) іс-шаралардың нәтижелеріне талдау жүргізу мақсатында Есеп комитеті АӨК-ні дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу бөлігінде жүргізген соңғы 3 жылдағы аудиторлық іс-шаралардың қорытындылары бойынша аудиторлық есептер зерделенді. Осыған байланысты, 2018-2020 жылдардағы мемлекеттік аудит объектілерінің тізбесінен аудит объектілері мен аудиторлық іс-шаралар іріктеліп алынды, олардың барысында Есеп комитеті АӨК дамыту мәселелерін қарауы мүмкін.

	2018-2019	2020
Аудиторлық іс-шаралар	Бәсекеге қабілетті және экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы саласын қалыптастыру мен дамытудың мемлекеттік саясатын іске асыруда «ҚазАгро» «Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ мен оның еншілес ұйымдарының қызметі тиімділігінің мемлекеттік аудиті	Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыруды, сондай-ақ дағдарысқа қарсы шараларға бағытталған қаражатты пайдалану тиімділігін аралық бағалау.
Объектілер	11	11
Бұзушылықтар көлемі (мың тг.)	395 309,9	63 777,2 млн. теңге
Тиімсіз пайдалану	392 571,4 млн. теңге	44 077,1 млн. теңге
Тиімсіз жоспарлау	2 691,4 млн. теңге	16 865,5 млн. теңге
Қаржылық бұзушылықтар	47,1 млн. теңге	2 834,6 млн. теңге
Процедуралық бұзушылықтар	44 бірлік	276 бірлік
Аудит бойынша ұсыныстар	8	9

Аудиторлық есептерді және анықталған бұзушылықтарды талдау мынадай қорытындылар мен түсініктемелер жасауға мүмкіндік береді. Рәсімдік сипаттағы бұзушылықтардың негізгі үлесі. Бұл ретте, аудиторлық есептерде мынадай көрсеткіштердің болуы бюджет қаражаты есебінен саланы дамытудың неғұрлым толық көрінісін жасауға мүмкіндік берер еді:

- мемлекеттік жоспарлау жүйесі құжаттарының декомпозициясын ескере отырып, даму жоспарында жоспарланған түпкілікті және тікелей көрсеткіштердің сапасын талдау;

- осы аудит объектісі АӨК дамытуға салған бюджет қаражатының 1 теңгеден әсері;

- ұсынылған қаржыландыруды, берілген кредиттерді ескере отырып, АӨК-де ШОК-тың дамуына әсері:

- ✓ мемлекеттік қолдау алған ШОБ-ты қоса алғанда, АӨК-дегі ШОК динамикасының өзгеруі;

- ✓ АӨК-дегі ШОК кірістілігі деңгейінің өзгеруі,

- ✓ қосылған кәсіпорындардың өнім шығару динамикасы;

- ✓ жұмыс орындары санының, оның ішінде АӨК қолдау есебінен құрылғандардың динамикасы;

- ✓ қаржыландыру есебімен АӨК және ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру динамикасы,

- ✓ мал басының, егіннің, егін жинаудың және т.б. өсуі көрсеткіштері, оның ішінде қолдау алған АӨК шөк есебінен;

- ✓ импортқа тәуелділіктің төмендеуі,

- ✓ экспорттың өсуі;

- қолдау шаралары бөлінісіндегі тиімділік аудиті (әрбір аудит объектісінде АӨК және ауыл шаруашылығын дамытуды қолдау бойынша бірқатар шаралар бар, сонымен қатар мемлекет пен сала үшін неғұрлым тиімді шараларға талдау жасалмайды)

АӨК дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаның іске асырылуын аралық бағалау мәселесі жеке назарды талап етеді.

Біздің ойымызша, бұл мәселені мемлекеттік бағдарламаны талдаудан, оның мақсаттарын, мақсатты индикаторларын, ағымдағы жағдайды сипаттаудан және т.б. бастау керек. мұндай талдау жоспарлау және даму басымдықтарын анықтау процесінің дәрежесін бағалау үшін қажет, сәйкесінше дұрыс емес басымдықтар мен қолдау шараларын анықтау тұтастай алғанда саланың дамуына тиімсіз әсер етуі мүмкін.

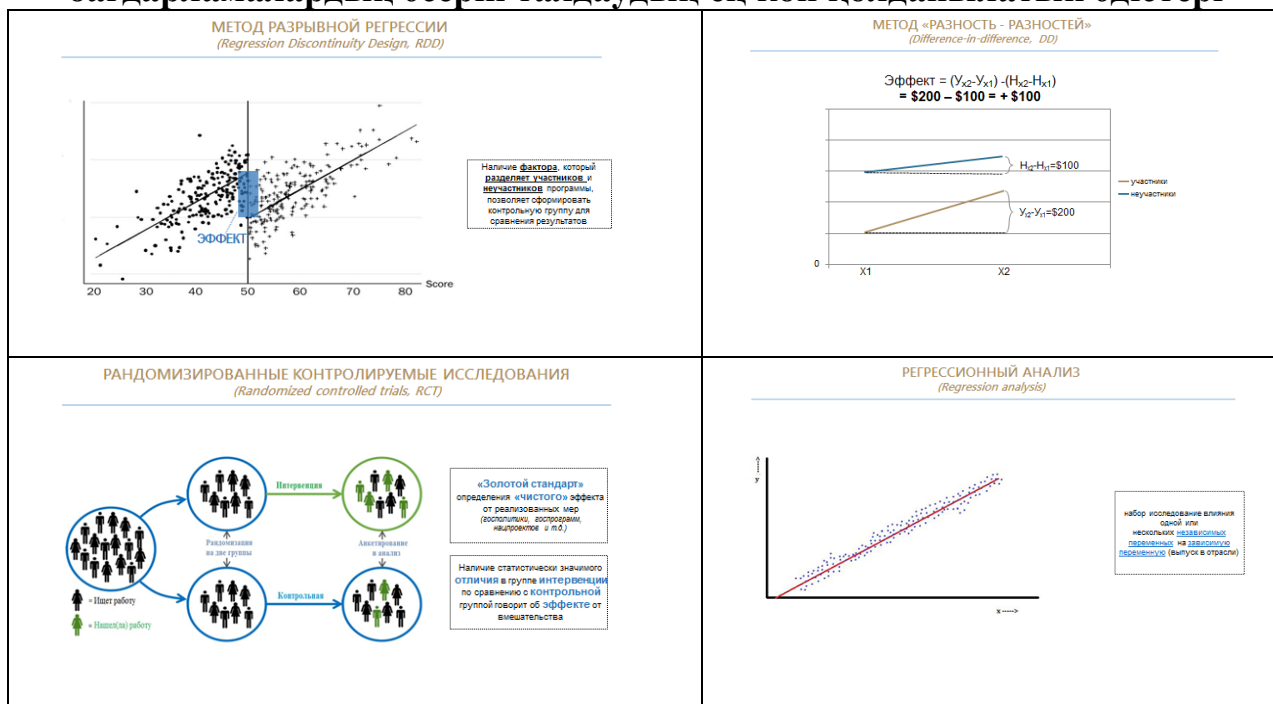
Осылайша, уәкілетті орган АӨК-ті дамытудың ағымдағы жағдайы мен проблемаларын Үстірт сипаттады, олардың есебінен АӨК-ті және ауыл шаруашылығын дамытуға елеулі әсер ететін факторларды барынша ықтималдық дәрежесімен айқындауға болатын модельдеу мен болжау қолданылмады және осыны негізге ала отырып, белгілі бір қолдау шараларын қоса алғанда, саланы дамытудың және қаржыландырудың математикалық негізделген басымдықтарын, бағыттарын қалыптастыруға болады.

Мысалы, бағдарламада барлық қаржыландыру көздері есебінен саланы дамыту бойынша жағдай ұсынылған, тарау жоқ. Бұл саланың дамуын бюджеттік қаржыландыру көздері арқылы анықтайды. Осылайша, жоспарлау кезеңінде уәкілетті орган жағдайға ие емес және салаға бюджеттік құюдың нақты әсерін жоспарламайды.

Сонымен қатар, жоспарлау кезеңінде уәкілетті орган қандай да бір қолдау шараларының әсеріне жүйелі талдау жүргізуге және бағдарламада қайтарымы жоғары ең тиімдісін ғана ұсынуға тиіс. Сонымен бірге, бағдарламада уәкіл мемлекеттік қолдау шараларын аударумен шектеледі. Экономикада (макроэкономикалық модельдеуде) алдын-ала анықталған тиімді бағыттарға қаржыландыру бөлу үшін жоспарлау кезеңінде қолдануға болатын әртүрлі талдау әдістері бар.

Осы бағытта уәкілетті орган не аудит органдары регрессиондық-корреляциялық талдау, үзік регрессия әдісі, Рандомизирленген бақыланатын зерттеулер, айырмалар айырмасы әдісі және т. б. сияқты талдаудың неғұрлым кең таралған әдістерін қолдануы мүмкін.

Макроэкономикалық талдауда қолданылатын мемлекеттік бағдарламалардың әсерін талдаудың ең көп қолданылатын әдістері

Мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін айқындау мақсатында уәкілетті орган ҚР Статистика агенттігімен бірлесіп, тізбесі мен есептеу әдістері бағдарламаның өзінде айқындалуы тиіс статистикалық деректерді жүргізгені орынды. Бұдан басқа, статистикалық деректердің ұсынылған тізбесі бөлінісінде мемлекеттік бағдарламалардың орындалу барысы туралы есептерді бюджеттік бағдарламаларды орындау жөніндегі есептерге ұқсас тоқсан сайынғы негізде бақылау органдарына ұсыну қажет, бұл ретте қағаз

айналымын қысқарту мақсатында бұл деректерді аудит органдарының ақпараттық жүйелерінде ұсынған жөн.

Мемлекеттік бағдарламаларға аудит жүргізу кезінде қолда бар нысаналы индикаторларды ғана талдап қоймай, оларды талдау толық көрініс алуға және қандай да бір бағдарламадан салаға әсерін айқындауға мүмкіндік беретін ерекше индикаторларды әзірлеу қажет.

Мысалы, АӨК қолдау жөніндегі зерттеліп отырған мемлекеттік бағдарламада нысаналы индикаторлардың мынадай тізбесі ұсынылған

1) ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің индексі 2015 жылғы деңгейге қарағанда

2) 2015 жылғы деңгейге қарағанда ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің (көрсетілетін қызметтерінің) нақты көлем индексі;

3) 2015 жылғы деңгейге қарағанда ауыл шаруашылығындағы негізгі капиталға салынған инвестициялардың нақты көлем индексі;

4) 2015 жылғы деңгейге қарағанда тамақ өнімдері өндірісіндегі негізгі капиталға салынған инвестициялардың нақты көлем индексі;

5) Азық-түлік тауарлары импортының көлемі

6) өнеркәсіптегі сумен жабдықтау жүйелеріндегі су көлемі: қайта сумен жабдықтау және айналмалы сумен жабдықтау

7) қайта өңделген ауыл шаруашылығы өнімі экспортының көлемі

8) суаруға арналған су шығыны

Бұл ретте, Қазақстанның ауыл шаруашылығы және АӨК өнімдеріне ішкі қажеттілігі бойынша деректер жоқ. Сонымен қатар, бағдарламада барлық индикаторлар абсолюттік мәнде көрсетілген, мысалы, сыртқы пайдаланушылар үшін түсініксіз, мысалы, егістік алқаптарының, белгілі бір өнімдердің тоннасының, кг-ның ұлғаюы, бұл қандай да бір өнімдерге ішкі қажеттілікті қаншалықты қамтитынына әкеледі. Мұның бәрі жиынтықта бұл туралы қорытынды жасауға мүмкіндік бермейді. Бұл бағдарлама қаншалықты тиімді іске асыру сатысында емес, тіпті жоспарлау сатысында.

Баяндалғанды негізге ала отырып, тиімділік аудитін жүргізу кезінде қолда бар нысаналы индикаторларға қол жеткізуге емес, тиімділік критерийлерін талдау арқылы салаға мемлекеттік бағдарламаны іске асырудың әсерін бағалауға мүмкіндік беретін индикаторларды әзірлеуге назар аудару қажет, осы өлшемшарттар зерттеу есебінің үшінші бөлімінде ұсынылған.

2018 жылғы аудиторлық іс-шаралар.

Есеп комитетінің 2018 жылға арналған аудиторлық іс-шаралар жоспарына сәйкес, «Бәсекеге қабілетті және экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы саласын қалыптастыру мен дамытудың мемлекеттік саясатын іске асыруда «ҚазАгро «Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ және оның еншілес ұйымдарының қызметі тиімділігінің мемлекеттік аудиті» аудиторлық іс-шарасы шеңберінде мынадай объектілер: «ҚазАгро «Ұлттық

басқарушы холдингі» АҚ; «Провольственная контрактная корпорация «Ұлттық компаниясы» АҚ; «ҚазагроӨнім» АҚ бойынша тиімділік пен сәйкестік аудиті жоспарланып, өткізілді; «ҚазАгроҚаржы» АҚ; «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ; «Ауыл шаруашылығын қолдау қоры»; «ҚазАгрогарант» АҚ; «Қазагромаркетинг» АҚ.

1. «ҚазАгроҚаржы» акционерлік қоғамы. Аудиторлық іс – шараның негізгі мақсаты-бәсекеге қабілетті және экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы саласын қалыптастыру мен дамытудың мемлекеттік саясатын іске асыруда «ҚазАгро «ҰБХ» АҚ мен оның еншілес ұйымдарының қызметі тиімділігінің мемлекеттік аудиті болып табылады.

Аудиторлық сұрақ: Даму жоспарының мақсаттарына, міндеттеріне және негізгі көрсеткіштеріне қол жеткізу дәрежесін олардың нақты мәндерін жоспарланғандармен салыстыру арқылы талдау және бағалау.

Критерийлер:

Жүргізілген мемлекеттік аудит мәнмәтінінде аудиторлық тексерудің мәні – активтер, Ұлттық қор болды [87].

Аудит бағдарламасына сәйкес, осы объектіде тиімділік аудиті жүргізілді, ол даму жоспарын орындау, жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу дәрежесін бағалау сияқты нәтижелілік көрсеткішін анықтауды көздейді. Сондай-ақ, әрбір қызмет бойынша белгіленген міндеттердің іске асырылу дәрежесін және тиісті қызметтің жоспарлы (тікелей, түпкілікті) және нақты нәтижелерінің арақатынасын көрсету.

Даму жоспарының мақсаттарына, міндеттеріне және түйінді көрсеткіштеріне қол жеткізу дәрежесін (тікелей және түпкілікті нәтижелерге, сапа көрсеткіштері мен тиімділік көрсеткіштеріне қол жеткізу) талдау мен бағалауға қатысты мәселе бойынша олардың нақты мәндерін квазимемлекеттік сектор субъектісінің Даму стратегиясында көзделген жоспарланған бағыттармен салыстыру арқылы аудиторлық тексеру Холдингтің 2011-2020 жылдарға арналған Даму Стратегиясында белгіленген бағыттар бойынша жүргізілді, оған: 5 стратегиялық бағыт, 7 мақсат, 25 міндет және 18 ҚТК кірді.

Аудиторлық тексеру қорытындылары бойынша түрлі бағыттар бойынша бұзушылықтар анықталды және негізделді (1-кесте). Атап айтқанда, бұзушылықтар Холдингтің қолданыстағы 2011-2020 жылдарға арналған даму стратегиясына сәйкес келмеу бөлігінде анықталды.

Кесте 1. –»ҚазАгроҚаржы» АҚ тексеру объектісі бойынша анықталған негізгі бұзушылықтар

Бұзылған құқық нормалары	Бұзушылықтың сипаттамасы
1. Даму жоспарының мақсаттарына, міндеттеріне және негізгі көрсеткіштеріне қол жеткізу дәрежесін олардың нақты мәндерін жоспарланғандармен салыстыру арқылы талдау және бағалау.	
Холдингтің 2011-2020 жылдарға арналған Даму стратегиясы	Қолда бар стратегияға қарамастан, қоғам 2017-2026 жылдарға арналған жаңа даму стратегиясын әзірледі.
АӨК бағдарламасы 14.02.2017	Қоғамның Даму стратегиясы тек 16.10.2017 жылы, 8 айдан

	кейін бекітілді.
2017 жылы қоғамды жекешелендіру	2016 жылмен салыстырғанда 2017-2018 жылдары несие портфелінің төмендеуі
Холдингтің Даму стратегиясы	Қоғамды жекешелендіру тізбесінен алып тастау негізгі құжатты (инвест бөлігінде) түзетуді талап етеді. Жобаларды
Қоғамның Даму стратегиясы (5-тармақ)	Жоспарланған 18 ҚНҚ-нің тек 14-і ғана орындалды, сондай-ақ 4 ҚНҚ-де жоспарлы мәнге қол жеткізілмеді.
2. Қаржы-шаруашылық негізгі көрсеткіштеріне қол жеткізу дәрежесін талдау. қы. даму жоспарына сәйкес.	
Қоғамның 2017 жылға арналған даму жоспары (6-тармақ)	Қоғамның 2017 жылға арналған даму жоспары Қоғамның Директорлар кеңесімен 21.12.2017 №5 шешімімен бекітілген, яғни 2017 жылдың соңында, бұл ретте 2017 жылға арналған даму жоспарының орындалуы туралы есепті Қоғам жыл соңында қабылданған даму жоспары бойынша жасаған.
3. Ұлттық қор қаражатын пайдаланудың жоспарлы мақсаттарын талдау және бағалау және мемлекеттік аудит объектісі жұмысының нақты қол жеткізілген нәтижелерінің экономикалық әсерін бағалау	
Инвестициялық жобаларды субсидиялау қағидалары (7-тармақ)	Инвестициялық субсидиялар алынған жоқ.
Қоғамның даму жоспары 2014 (8 тармақ)	Жасанды жарықтандыру қолданылмайды.
18.05.2009 №35 Қарыз туралы негіздемелік келісімге 29.12.2014 №8 қосымша келісім (9-тармақ)	Бөлінбеген қаражат мөлшері - 623 008,1 мың теңге.
2009.05.18 №35 Қарыз туралы негіздемелік келісім (10-тармақ)	391 886,1 мың теңге. ұзақ уақыт бойы 5 ЕДБ-дағы қоғамның есеп айырысу шоттарындағы қалдықтарда болады
№118, №64 қарыз шарты; №39 қарыз туралы негіздемелік келісім(11-тармақ)	Жылдық 6% - бен қарыз орнына №118 қарыз шарты бойынша тиімді. мөлшерлеме жылдық 7,17% – ды, №64 қарыз шарты бойынша-жылдық 11,97% - ды, Рмак бойынша келісім-шартты құрады. №39 қарыз туралы – жылдық 8,49%.
Ұлттық қор қаражаты есебінен инвестициялық жоба (12-тармақ)	Инвестициялық жоба іске асырылмады («Комсомольская птицефабрика» АҚ)
Қоғамның кредит комитетінің 2012.06.7 №147-11 шешімі (13-тармақ)	Инвестициялық жоба жұмыс істемейді
Бизнес-жоспар, Ұлттық қор қаражаты есебінен инвестициялық жоба (14-тармақ)	Инвестициялық жоба бизнес-жоспарда белгіленген көлемге шыққан жоқ.
№35 инвестициялық қарыз және №118 қарыз шарты (15-тармақ)	Инвестициялық жобаларды қаржыландыру тоқтатылды
Ұлттық қордан қарыз қаражатын пайдалану (16-тармақ)	Қарыз алушының бизнес-жоспарынан ауытқу
Бекітілген қаржыландыру жоспары (17-тармақ)	Бекітілген 3000 бас айналымдағы малдың (бордақылауға арналған бұқашықтар) орнына 1364 аналық мал басы сатып алынды.
Ұлттық қор қаражаты есебінен қаржыландырылды (18-тармақ)	Инвестициялық жоба («Комсомольская птицефабрика» АҚ) іске асырылмаған.

Шарттың (19-тармақ)	Сыйақы алынбаған
Шарт (20-тармақ)	Жоба айналым қызметін жүзеге асырған жоқ. Сыйақы алынбаған
Ұлттық қор қаражаты есебінен қаржыландыру (21-тармақ)	Айналым капиталының болмауы және технологиялық проблемалар
Ұлттық қор қаражаты есебінен қаржыландыру (22-тармақ)	Қаржы міндеттемелеріне қызмет көрсету үшін қаражат жоқ
Ұлттық қор қаражаты есебінен қаржыландыру (23-тармақ)	Қаржы міндеттемелеріне қызмет көрсету үшін қаражат жоқ
субсидиялау қағидаларының 5-бөлімі 12-тармағының 6.1-тармақшасы (24-тармақ)	266,5 мың теңге көлемінде инвест субсидиялар қосылмады.
ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіру ережесінің 13 тармағы (25 тармағы)	Қоғам «Global Beef KZ» ЖШС-ін ауыл шаруашылығы жануарларын бірдейлендіру жөніндегі дерекқорға енгізу бойынша бақылауды жүзеге асырған жоқ
ІҚМ сатып алу-сату шарттары. (26 тармақ)	«Усманова Е.С.» ШҚ-дан сомасы 169 774,7 мың теңгеге 728 бас ірі кара мал сатып алу. сондай-ақ 379 бас ІҚМ жеткізілімі расталмады.
Ескертпе-авторлар «ҚазАгроҚаржы» АҚ-ның 2019 жылғы 24 мамырдағы аудиторлық есебінің негізінде жасаған [88]	

Жүргізілген тексеру қорытындылары бойынша аудиторлардың негізгі назары негізінен мақсаттарға, міндеттерге және негізгі көрсеткіштерге қол жеткізу дәрежесін Сандық, қаржылық бағалауға аударылғанын атап өткен жөн. Мысалы, зерттелген аудиторлық есепте анықталған бұзушылықтар ретінде:» жоспарланған 18 ҚНҚ-нің тек 14-і ғана орындалды, сондай-ақ 4 ҚНҚ-де жоспарлы мәнге қол жеткізілмеді»,» бекітілген 3000 бас айналымдағы малдың (бордақылауға арналған бұқаның) орнына 1364 аналық мал басы сатып алынды», « №118 қарыз шарты бойынша жылдық 6% - бен қарыздың орнына тиімді. пайыздық мөлшерлеме жылдық 7,17% – ды, №64 қарыз шарты бойынша-жылдық 11,97% - ды, Негіздемелік келісім бойынша болды. №39 қарыз туралы – жылдық 8,49%» және т. б.

Осыған байланысты, INTOSAI халықаралық стандартының «GUID 3910 басшылығы «тиімділік аудитінің негізгі тұжырымдамалары» 2.8-тармағына сәйкес, бұл жағдайда жүргізілген аудиторлық іс-шара барысында тек саны тұрғысынан ғана емес, сондай-ақ іске асырылған жобалардың тиісті сапасын және фермерлер мен халық үшін алынған әлеуметтік-экономикалық әсерлерді бағалауды көздейтін тиімділік қағидаты жеткілікті түрде іске асырылған жоқ деп санаймыз.

2. Жоғарыда аталған аудиторлық іс-шараның объектісі «Аграрлық несие корпорациясы» акционерлік қоғамы (бұдан әрі-қоғам) болды [3]. «ҚазАгро «Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ мен оның еншілес

ұйымдарының қызметін бағалау мәнмәтінінде осы мемлекеттік объектідегі мемлекеттік аудиттің негізгі мақсаты – бәсекеге қабілетті және экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы саласын қалыптастыру мен дамытудың мемлекеттік саясатын іске асыруда «ҚазАгро «Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ мен оның еншілес ұйымдарының қызметі тиімділігінің мемлекеттік аудиті болып табылады. Тиісінше, 262 «Агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін қолдау жөніндегі іс-шараларды жүргізу үшін «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ кредит беру» бюджеттік бағдарламасы аудиторлық тексерудің мәні болды.

Сәйкестік аудиті шеңберінде мынадай көрсеткіш негізге алынды:

1) нәтижелілік – даму жоспарын орындау, жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу дәрежесін бағалау.

Қойылған аудиторлық мәселелер шеңберінде инфрақұрылымдық, техникалық және сандық сипаттағы бірқатар бұзушылықтар анықталды (2-кесте).

2-кесте – «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ тексеру объектісі бойынша анықталған негізгі бұзушылықтар

Бұзылған құқық нормалары	Бұзушылықтың сипаттамасы
1. Мақсаттарға, міндеттерге және көрсеткіштерге қол жеткізу дәрежесін талдау және бағалау	
АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы	Корпорацияның Даму стратегиясы уақытында бекітілмеген.
АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы	Даму жоспарының көрсеткіштерін орындау бойынша есеп корпорацияның уақытында бекітілмеген даму стратегиясына сәйкес жасалды
Холдингінің 2011-2020 жылдарға арналған Даму стратегиясы	Корпорация 2017-2026 жылдарға арналған жаңа даму стратегиясын әзірледі, ол да бас компанияның даму стратегиясынан айтарлықтай ерекшеленеді.
Қоғамды қаржыландыру бағдарламасы	Негізгі көрсеткішке қол жеткізілген жоқ, орындалмау 8,5 млрд.теңгені құрады.
2017 жылға арналған даму жоспары	«Еңбек өнімділігі» негізгі көрсеткішіне қол жеткізілген жоқ, 34,6 млн.теңгеге орындалған жоқ.
2. Қаржы-шаруашылық негізгі көрсеткіштеріне қол жеткізу дәрежесін талдау. даму жоспарына сәйкес қызметті	
3. Ден-ді қоса алғанда, активтерді басқару тиімділігінің аудиті.құралдар және олардың баламалары	
Қарыз шарты (6-тармақ)	Қарыз алушылар бойынша жалпы сомасы 8 829 000,1 мың теңгеге «Урицкое-МТС» ЖШС, «Тимирязевское МТС» ЖШС, «Шаруа-несие» КС, «Оқжетпес» КС, «Көк Жазық» ЖШС, «жаңа Бас» ЖШС, «Донское» ЖШС, «Богви» ЖШС, «Вест» ЖШС анықталды. Бизнес белсенді емес, кепіл мүлкі жоқ.
Бюджет Кодексінің 4-бабы 12-тармағы (7-тармағы)	2 593 970,0 мың теңге сомасына тиімділік қағидатына қол жеткізілген жоқ.

Дивидендтерді аудару ережесі (тармақ)	Корпорацияның таза кірісінің төмендеуі және дивидендтерді аудару сомасына әсер ету.
пп12 б. 4 Бюджет кодексі (9-тармақ)	Тиімділік принципіне, атап айтқанда, ең жақсы тікелей және түпкілікті нәтижеге қол жеткізу қажеттілігіне сүйене отырып, бюджеттің кірісі мен орындалуына қол жеткізілмейді.
Бюджет Кодексінің 190-бабы (10-тармағы)	Республикалық бюджет қаражаты есебінен бюджеттік кредитті мақсатсыз пайдалануға жол берілген.
пп12 б. 4 Бюджет кодексі (11-тармақ)	Бюджет қаражатының бекітілген көлемін пайдалану арқылы нәтижеге қол жеткізілген жоқ.
Банкроттық (12 тармақ)	Корпорация тарапынан қарыз алушының қаржылық жағдайына тиісті мониторингтің болмауына байланысты қарыз алушыларды банкрот деп тану фактілеріне жол беріледі.
Қатты кепіл шарты (13-тармақ)	Корпорацияда болашақта түсетін кепілдер бойынша қатты кепіл шарттарының болмауы. Корпорация берілген кредиттік қарыздардың ерекше талаптарын орындамаған қарыз алушыларға қатысты ден қою шараларын уақтылы қабылдамады.
Бағалы қағаздарды сатып алу ережесі (14-тармақ)	Ақшалай қаражаттың нысаналы мақсатын белгілеу мүмкін емес. Соның есебінен Ұлттық Банк ноталарының бағалы қағаздарын сатып алу жүргізілді.
4. Міндеттемелер мен капиталды басқару тиімділігінің аудиті.	
043 «ҚазАгро «Ұлттық холдингі «АҚ жарғылық капиталын ұлғайту» бюджеттік бағдарламасы (15-тармақ)	043 бюджеттік бағдарламасының түпкі мақсатына (2007 жылы бөлінген қаражат есебінен) толық көлемде қол жеткізілген жоқ.
5. Дивидендтерді аударудың дұрыстығы мен уақтылығын қоса алғанда, кірістер мен шығыстарды талдау.	
6. Бухгалтерлік есепті жүргізудің және қаржылық есепті жасаудың дұрыстығы мен дұрыстығы	
7. Қабылданған шарттық міндеттемелерді орындау және жеткізушілермен және мердігерлермен өзара есеп айырысудың дұрыстығы.	
Агроэкспорт « кредит беру бағдарламасы (16	80 519,9 мың теңге сомасындағы несие қаражаты. Корпорация несиеге тиімсіз.
пп13 Б. 4 Бюджет кодексі (17	ҚР заңнамасына сәйкес келмейтін шешімдерді қабылдау.
пп13 Б. 4 Бюджет кодексі (18	Корпорацияның шешім қабылдау үшін жауапкершілігі қамтамасыз етілмеген.
пп13 Б. 4 Бюджет кодексі (19	ҚР заңнамасына сәйкес келмейтін шешімдерді қабылдау.
пп13 Б. 4 Бюджет кодексі (20	Корпорацияның шешім қабылдау үшін жауапкершілігі қамтамасыз етілмеген.
пп13 Б. 4 Бюджет кодексі (21	ҚР заңнамасына сәйкес келмейтін шешімдерді қабылдау.

Несие желісін ашу туралы негіздемелік келісім. (22 тармақ)	Несие бойынша сыйақы түріндегі несиелік қаражаттан түскен кіріске байланысты соңғы қарыз алушының несиелік жүктемесіне әсері.
ппБюджет Кодексінің 4-бабы (23-тармағы)	ҚР заңнамасына сәйкес келмейтін шешімдерді қабылдау.
пп13 Б. 4 Бюджет кодексі (24-тармақ)	Корпорацияның шешім қабылдау үшін жауапкершілігі қамтамасыз етілмеген.
пп13 Б. 4 Бюджет кодексі (25-тармақ)	ҚР заңнамасына сәйкес келмейтін шешімдерді қабылдау.
ппБюджет Кодексінің 4-бабы (26-тармағы).	Корпорацияның шешім қабылдау үшін жауапкершілігі қамтамасыз етілмеген.
ппБюджет Кодексінің 4-бабы (27-тармақ).	ҚР заңнамасына сәйкес келмейтін шешімдерді қабылдау.
29.11.2017 ж. №2 қосымша келісім (28-тармақ)	Несие қаражаты 293 722,2 мың тг. Корпорация несиеге тиімсіз
«Кең Дала» бағдарламасы (29 тармақ)	Несиелік бюджет қаражаты ең ірі қарыз алушыға берілді.
№15 қосымша кредит беру рәсімдері (30-тармақ)	Корпорация талап етілетін ақпарат бөлігінде талап етілетін нысанға сәйкес келмейді.
Дебиторлық және кредиторлық берешектің болу қоры (31-тармақ)	Корпорация дебиторлық және кредиторлық берешектің қолда бар қорларын есепке алмай, «Атамекен Агро» АҚ қарыз алушысына кредиттік қаражат беруді жүзеге асырды.
ппБюджет Кодексінің 4-бабы (32-тармақ).	Корпорация түпкілікті қарыз алушылардың кредиттік қаражатын мақсатты пайдалану мониторингін жүргізбейді.
Кредиттік қорытынды (33-тармақ)	Түпкілікті қарыз алушылардың қарыз қаражаттарына қажеттілігі туралы ақпарат жоқ, түпкілікті қарыз алушылардың қаржылық есептілігі жоқ.
ппБюджет Кодексінің 4-бабы (34-тармағы).	Корпорацияның шешім қабылдау үшін жауапкершілігі қамтамасыз етілмеген.
пп8-1, 9-1, 10-1 ҚР Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі Басқармасының 23.02.07 №49 қаулысымен бекітілген Кредиттеу бойынша құжаттаманы жүргізу қағидалары (35-тармақ).	Порталда осы функционалдың болмауына байланысты Корпорация «ҚазАгро «ҰБХ» АҚ ақпараттық жүйесінің порталы арқылы кредиттік досьеге қосылмаған.
Берілген қаражат есебінен Корпорацияның егіс нормативтері (36-тармақ)	3 000 000 га орнына 1 904 650 га ғана егу жүзеге асырылды.
Көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарының нормативі және шығындардың арақатынасы (37-тармақ)	Корпорация несие берілген астық жинау мониторингін жүзеге асырмайды. Кредиттік қаражатқа сатып алынған ЖЖМ, қосалқы бөлшектер мен қарыз алушының жинау жұмыстарын жүзеге асыруға жұмсаған басқа да шығындарының нақты шығыстарын анықтау мүмкін емес.

Бюджеттік кредит беру нормативтері (38-тармақ)	Корпорация 7 701 022,0 мың теңге сомасында бюджеттік кредит берді. немесе түпкілікті қарыз алушылардың қорларын есепке алмағанда, бюджеттік кредиттің жалпы сомасының 12% - ын құрайды.
Қарыз шарты, кредиттік досье (39-тармақ)	«Атамекен Агро» АҚ қарыз алушысына несиені қаражатына деген қажеттілікті ескерместен несиені қаражаты берілді.
ппБюджет Кодексінің 4-бабы (40-тармақ).	Корпорация түпкілікті қарыз алушылардың кредиттік қаражатын мақсатты пайдалану мониторингін жүргізбейді.
«Мичурин» ЖШС қосымша келісімі (41-тармақ)	623 га егу қажет болды, тек 380 га егілді, айырмашылығы 243 га.
7.2.12 т. қарыз шарты (42 тармақ)	Корпорация «Золотая Нива Агрообъединение» ЖШС қарыз алушысына несиені қаражатына қажеттілікті ескермей несиені қаражатын берді. Соңғы қарыз алушылардың кредиттік досьеде кредиттік қаражатты мақсатты пайдалануы жоқ.
ппБюджет Кодексінің 4-бабы (43-тармақ).	Корпорация түпкілікті қарыз алушылардың кредиттік қаражатын мақсатты пайдалану мониторингін жүргізбейді.
8. Аудит барысында туындайтын және аудит мәніне қатысты басқа да мәселелер.	
Ескерту – «Аграрлық несиені қорпорациясы» АҚ-ның 2019 жылғы 24 мамырдағы аудиторлық есебі негізінде жасалды [89]	

Осы аудиторлық іс-шара шеңберінде Қазақстан Республикасында АӨК-ні қаржыландырудың тиімділігі бағаланды, атап айтқанда, «ҚазАгро «ҰБХ»АҚ-ға қатысты бюджеттен қаржыландырылған АӨК-ні дамыту мәселелері бойынша шарттар талаптарының орындалуына мемлекеттік аудит жүргізу мақсаты қойылды.

Бұл ретте аудиторлық зерттеудің нысанасы ретінде 262 «Агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін қолдау жөніндегі іс-шараларды жүргізу үшін «Аграрлық кредит корпорациясы» АҚ кредит беру» бюджеттік бағдарламалары сөз сөйледі [90].

Заңнаманың, ішкі нормативтік актілер мен құжаттардың сақталуын және (немесе) мемлекеттік аудит объектісі қызметінің сәйкестігін бағалау шеңберінде бюджеттік бағдарламаның мақсаты мен көрсеткіштеріне (критерийлеріне) сәйкес мемлекеттік аудиторлық тексерумен институттың мынадай стратегиялық бағыттар бойынша зерттеулері қамтылды: «АӨК субъектілерін қаржылық қызметтермен қамтуды арттыру», «қаржы институттары мен АӨК субъектілерінің институционалдық кемелденуін арттыру», «деталь тиімділігін арттыру» және т. б.. Аудиторлық тексеру нәтижесінде аудиторлық мәселе мәнмәтінінде бұзушылықтар анықталды «1.

Мақсаттарға, міндеттерге және көрсеткіштерге қол жеткізу дәрежесін талдау және бағалау» деген бөлімде: 1) корпорацияның даму стратегиясы уақытында бекітілмегені; 2) Корпорация 2017-2026 жылдарға арналған жаңа даму стратегиясын әзірлегені, ол да бас компанияның даму стратегиясынан айтарлықтай ерекшеленетіні анықталды.

Сонымен бірге, біздің ойымызша, аудиторлық тексеру жүргізу кезінде аудиторлық мәселені тұжырымдауда агроөнеркәсіптік кешенді дамыту

мәселелерінің басымдылығынан және Холдинг қызметін жүзеге асыру тұрғысынан алынған нәтижелерді бағалаудың кейінгі нәтижесінен біршама ауытқу байқалады.

3. Аудиторлық іс-шараны жүргізу барысында Есеп комитеті «**Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры**» АҚ (бұдан әрі – АҚ) Жамбыл филиалында сәйкестік аудитін жүзеге асырды [6]. Осы аудиторлық тексерудің тұжырымдалған мақсатын негізге ала отырып, осы аудиторлық іс-шараның нысанасы ретінде бәсекеге қабілетті және экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы саласын қалыптастыру мен дамытудың мемлекеттік саясатын іске асыру үшін «ҚазАгро «Ұлттық басқарушы холдингі «АҚ жарғылық капиталын ұлғайту» 258 бюджеттік бағдарламасы болды.

«Негізділік» көрсеткіші бойынша бағалау шеңберінде аудиторлар сұрақтар қойды («1. Кредиттік шарт талаптарының сақталуы, қарыз қаражаты мен ол бойынша сыйақылардың уақтылы және толық қайтарылуы»). Осы мәселелер шеңберінде анықталған негізгі бұзушылықтар 3-кестеде келтірілген.

3-кесте-тексеру объектісі бойынша анықталған негізгі бұзушылықтар «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ Жамбыл филиалы

Бұзылған құқық нормалары	Бұзушылықтың сипаттамасы
1. Кредиттік шарт талаптарын сақтау, қарыз қаражатын және ол бойынша сыйақыларды уақтылы және толық қайтару	
2016 жылғы «Ырыс» бағдарламасынан кейінгі несие желісі	Кредитті толық өтегенге дейін қарыз алушының қызмет түрін жүзеге асыруды жалғастыруға қатысты шарттар көзделмеген. Шарт бойынша міндеттемелердің орындалмағаны анықталған кезде Қарыз алушының жауапкершілігі көзделмеген.
2016-2017 жылғы «Ырыс» бағдарламасынан кейінгі несие желісі	Кредитті толық өтегенге дейін қарыз алушының қызмет түрін жүзеге асыруды жалғастыруға қатысты шарттар көзделмеген. Шарт бойынша міндеттемелердің орындалмағаны анықталған кезде Қарыз алушының жауапкершілігі көзделмеген.
Ә.6.2.20 бекітілген 31.03.2017 №10, 6.2.9 бет 14.06.2017 №21, 6.2.9 бет 28.07.2017 №31	Несие беру туралы шарттың баяндалған талаптарында мемлекеттік және орыс тілдерінде екі түрлі түсінік берілген.
ҚР Ауыл шаруашылығы министрінің 30.01.2015 №7-1/68 бұйрығымен бекітілген Қағиданың 1-беті 8-беті жануарлардың идентификаторлары, ф/х	20 бас ІҚМ (сиырлар) «Ағалиев Н»ЖК қарыз алушысында жеке нөмір (құлақ сырғалары) берілмеген
1 жол 8 жол ережелер идентификаторлар	12 бас ІҚМ (сиыр) «Ислам»ЖК қарыз алушысында берілген жеке нөмірлер (құлақ сырғалары) жоқ
Ә.6.2.9 келісім №ПСУК-17-БУ/022 (6-тармақ)	Қарыз алушы АШҚҚҚ Жамбыл филиалының қарыз берушісіне мекенжай өзгергені туралы хабарламады
Ә.4.5 келісім №ПСУК-17-БУ/022 (БӨП 7)	АШҚҚҚ Жамбыл филиалы міндеттемелерді уақтылы орындамағаны үшін «Серікбаев х.» ЖК - мен игерілген кредит сомасының 10% мөлшерінде айыппұл өндіріп алу құқығын пайдаланбады
Бюджет Кодексінің 4-бабы 12-	Жабдық өнім (сүт) көлемінің болмауы себебінен пайдаланылмайды,

тармағы (8-тармақ)	бұл бюджет жүйесінің тиімділігі қағидатын сақтамауға әкеп соқты.
пп3 т.7 және т. б.ІҚМ басын сәйкестендіру ережесінің 8 тармағы (9 тармақ)	«Шауенов М. А.»ЖК қарыз алушысында берілген жеке нөмірлер (құлақ сырғалары) жоқ.
пп3 т.7 және т. б.ІҚМ басын сәйкестендіру ережесінің 8 тармағы (10 тармақ)	«Абдрахман»ЖК қарыз алушысында берілген жеке нөмірлер (құлақ сырғалары) жоқ
«салық және бюджетке төленетін басқа да төлемдер туралы (Салық кодексі)» ҚР 25.12.2017 жылғы Кодексінің 26,27 және 28-баптары (11-тармақ)	«Абдрахман» ЖК қарыз алушысы ЖК қызметін тоқтатты
пп3 т.7 және т. б.ІҚМ басын сәйкестендіру ережесінің 8 тармағы (12 тармақ)	«Шакир г. С.»ЖК қарыз алушысында берілген жеке нөмірлер (құлақ сырғалары) жоқ
пп3 т.7 және т. б.ІҚМ басын сәйкестендіру ережесінің 8 тармағы (13 тармақ)	15 бас ІҚМ (сиырлар) «Мелдебеков Д. И.»ЖК қарыз алушысында жеке нөмір (құлақ сырғалары) берілмеген
пп3 т.7 және т. б.ІҚМ басын сәйкестендіру ережесінің 8 тармағы (14 тармақ)	10 бас ІҚМ (сиырлар) «Ибрахим»ЖК қарыз алушысында жеке нөмір (құлақ сырғалары) берілмеген
пп3 т.7 және т. б.ІҚМ басын сәйкестендіру ережесінің 8 тармағы (15 тармақ)	9 бас ІҚМ (сиырлар) «Эюбов С. З.»ЖК қарыз алушысында берілген жеке нөмірлері (құлақ сырғалары) және ветеринариялық паспорттары жоқ.
пп3 т.7 және т. б.ІҚМ басын сәйкестендіру ережесінің 8 тармағы (16 тармақ)	10 бас ІҚМ (сиырлар) «Нусратдинов Фахраддин»ЖК қарыз алушысында берілген жеке нөмірлері (құлақ сырғалары) және ветеринариялық паспорттары жоқ
пп3 т.7 және т. б.ІҚМ басын сәйкестендіру ережесінің 8 тармағы (17 тармақ)	15 бас ІҚМ (сиыр) «Тойчиев»ЖК қарыз алушысында берілген жеке нөмірлері (құлақ сырғалары) және ветеринариялық паспорттары жоқ
«салық және бюджетке төленетін басқа да төлемдер туралы (Салық кодексі)» ҚР 25.12.2017 №120-VI Кодексінің 26,27 және 28-баптары (18-тармақ)	Қарыз алушы ЖК «Тойчиев» ЖК қызметін тоқтатты
пп3 т.7 және т. б.ІҚМ басын сәйкестендіру ережесінің 8 тармағы (19 тармақ)	16 бас ІҚМ «Керемкул Н.А.»ЖК қарыз алушысында берілген жеке нөмірлері (құлақ сырғалары) және ветеринариялық паспорттары жоқ.
«салық және бюджетке төленетін басқа да төлемдер туралы (Салық кодексі)» ҚР 25.12.2017 №120-VI Кодексінің 26,27 және 28-баптары (20-тармақ)	Қарыз алушы «Керемкул Н.А.» ЖК қызметін тоқтатты
«Ырыс» және «Береке» бағдарламалары (21-тармақ)	394 бас ІҚМ (сиырлар мен бұқалар) 141-де берілген жеке нөмірлер (құлақ сырғалары) жоқ. 50 бастың ветеринариялық паспорты жоқ.
«салық және бюджетке төленетін басқа да төлемдер туралы (Салық кодексі)» ҚР 25.12.2017 №120-VI Кодексінің 26,27 және 28-баптары (22-тармақ)	15 қарыз алушы (жеке тұлғалар) салық салу базасы мен салық міндеттемелері болған кезде қызмет түрлерін тоқтатты және тоқтатты.
«Береке» бағдарламасы бойынша шарттардың 6.2.8 т. (23-тармақ)	2017 жылы 15 қарыз алушы АШҚҚҚ Жамбыл филиалының алдын ала жазбаша келісімінсіз қызмет түрін тоқтатты, осы мақсатта жалпы сомасы 55 600,0 мың теңге кредит берілді.
«Береке» бағдарламасы бойынша шарттың 4.9, 4.10-т. (24-тармақ)	2017 жылы АШҚҚҚ Жамбыл филиалы 15 қарыз алушыға 10% көлемінде жалпы сомасы 5 560,0 мың теңге айыппұл өндіріп алу құқығын пайдаланбады. немесе жалпы сомасы 55 600,0 мың теңгеге

	кредитті мерзімінен бұрын өтеу талабы бойынша.
Бюджеттік бағдарлама 258 (25 тармақ)	15 қарыз алушының қызметін тоқтатуына байланысты 8 937,0 мың теңге мөлшерінде мемлекеттің жіберіп алған пайдасы.
Ырыс бағдарламасы бойынша кредит желісін ашу туралы негіздемелік келісімнің 6.2.8-тармағы (26-тармақ)	2016-17 жылдары 348 қарыз алушы тоқсан сайын есеп бермеген.
«Ырыс» бағдарламасы бойынша кредиттік желі ашу туралы негіздемелік келісімнің 4.5 т. (27-тармақ)	Жамбыл филиалы 10% немесе 132 320,0 мың теңге көлемінде айыппұл өндіріп алу құқығын пайдаланған жоқ.
№18-өл шартқа 4-қосымша-18/23-19-11/95 2018 жылғы 4 мамырдағы (28-тармақ)	«Green Mart Kazakhstan» ЖШС сатушысы жұмыс кестесінен қалып қою фактісі бар.
2.4-т. қарыз бойынша кредиттік шарт (29-тармақ)	АШҚҚҚ Жамбыл филиалында 7 қарыз алушының сыйақы бойынша мерзімін өткізіп алу
кредиттік шарттардың 2.4-т. (30-тармақ)	18 388,9 мың теңге сомасына бұзушылықтар.
кредит шарттарының 6.2.3 Т. және негіздемелік келісімдердің 7.2.1 т. (31-тармақ)	4 қарыз алушы бойынша 25 526,9 мың теңге сомасына негізгі борыштың және өсімпұлдармен сыйақылардың берешегі.
Бюджет Кодексінің 4-бабы 12-тармағы (32-тармақ)	4 қарыз алушы бойынша 16 250,0 мың теңге сомасында қарызды мақсатсыз пайдалану.
№МУП-17-ТР/1102 келісімінің 7.2.8 т. (33 тармақ)	«Құлан Агро Групп» ӘКК қарыз алушысы келісім жасалған сәттен бастап Қаржы-шаруашылық қызметі туралы тоқсан сайынғы есептілікті ұсынбады.
№МУП-17-ТР / 1102 келісімінің 4-тармағының 4.5-тармақшасы (34-тармақ)	АШҚҚҚ Жамбыл филиалы міндеттемелерді уақтылы орындамағаны үшін «Құлан Агро Групп» ӘКК қарыз алушысынан 10% көлемінде айыппұл өндіріп алу құқығын пайдаланбады.
Бюджет Кодексінің 4-бабы 12-тармағы (35-тармағы)	ЖБТ және рефрижератор жалпы құны 29 000,0 мың теңге. 2018 жылғы жеткізу сәтінен бастап толық пайдаланылмайды және жұмыс істемейді, бұл бюджет жүйесінің тиімділігі қағидатын сақтамауға әкеп соқты.
№ММП-17-КО/499-КЛ келісімінің 7.2.8 т. (36-тармақ)	Қарыз алушы «Қарасу-Өтеген» ӘКК 2018 жыл үшін I, II, IV тоқсан сайынғы есептілікті ұсынбаған.
№ММП-17-КО/499-КЛ келісімінің 4.5-Т.4-т. (37-тармақ)	АШҚҚҚ Жамбыл филиалы міндеттемелерді уақтылы орындамағаны үшін «Қарасу-Өтеген» ӘКК қарыз алушысынан 10% көлемінде айыппұл өндіріп алу құқығын пайдаланбады.
Бюджет Кодексінің 4-бабының 12-тармағы (38-тармағы)	Құны 22 000,0 мың теңге., 2018 жылғы жеткізілімнен бастап толық пайдаланылмайды және жұмыс істемейді, бұл бюджет жүйесінің тиімділігі қағидатын сақтамауға әкелді.
№ММП-17-311 келісімнің 7.2.8 т. (39-тармақ)	Қарыз алушы «Берекелі - 2016» ӘКК Қаржы-шаруашылық қызметі туралы тоқсан сайынғы есептілікті ұсынбаған.
№ММП-17-КО/499-КЛ келісімінің 4.5-Т.4-т. (40-тармақ)	АШҚҚҚ Жамбыл филиалы міндеттемелерін уақтылы орындамағаны үшін «Берекелі - 2016» ӘКК қарыз алушысынан 10% көлемінде айыппұл өндіріп алу құқығын пайдаланбады.
Бюджет Кодексінің 4-бабы 12-тармағы (41-тармақ)	Құны 22 000,0 мың теңге., мақсаты бойынша пайдаланылмайды, бұл бюджет жүйесінің тиімділігі қағидатын сақтамауға әкеп соқты.
Ескерту - «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ Жамбыл филиалының 2019 жылғы 22 ақпандағы аудиторлық есебі негізінде жасалды [91]	

2019 жылғы аудиторлық іс-шаралар.

Есеп комитетінің 2019 жылға арналған аудиторлық іс-шаралар жоспарына сәйкес, «ҚазАгро «Ұлттық басқарушы холдингі» АҚ мен оның

еншілес ұйымдарының бәсекеге қабілетті ауыл шаруашылығы саласын қалыптастыру мен дамытудың мемлекеттік саясатын іске асырудағы қызметі тиімділігінің мемлекеттік аудиті» аудиторлық іс-шарасы шеңберінде мынадай объектілер бойынша тиімділік пен сәйкестік аудиті жоспарланып, өткізілді:

1. «ҚазАгро» Ұлттық басқарушы холдингі « АҚ;
2. «Азық-түлік келісім шарт корпорациясы» Ұлттық компаниясы « АҚ;
3. «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ;
4. «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ Ақмола филиалы;
5. «Аграрлық несие корпорациясы» АҚ Қостанай филиалы;
6. «Ауыл шаруашылығын қолдау қоры» АҚ;
7. «Ауыл шаруашылығын қолдау қоры» АҚ Жамбыл филиалы;
8. «Ауыл шаруашылығын қолдау қоры» АҚ Ақтөбе филиалы;
9. «Ауыл шаруашылығын қолдау қоры» АҚ Қарағанды филиалы;
10. «Қазагрокепіл» АҚ;
11. «ҚазАгроҚаржы» АҚ.

Осы аудиторлық іс-шараны талдау аясында біз талдау үшін екі негізгі нысанды таңдадық.

1. Жоғарыда аталған аудиторлық іс-шараның объектісі Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі (бұдан әрі-Министрлік) мемлекеттік мекемесі болды. ҚР АШМ ММ және еншілес ұйымдардың қызметін бағалау мәнмәтінінде осы мемлекеттік объектідегі мемлекеттік аудиттің негізгі мақсаты – ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының іске асырылуын, сондай-ақ дағдарысқа қарсы шараларға бағытталған қаражаттың пайдаланылу тиімділігін аралық бағалаудың мемлекеттік аудиті болып табылады. Тиісінше аудиторлық тексерудің нысанасы: 001 «Ауыл шаруашылығы және табиғат пайдалану саласындағы жоспарлау, реттеу, басқару»/100 «Ауыл шаруашылығы, табиғат пайдалану және жер ресурстарын пайдалану саласындағы жоспарлау, реттеу, басқару», 001/111 «Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің күрделі шығыстары», 131 «Ғылыми және/немесе ғылыми-техникалық қызмет субъектілерін базалық қаржыландыруды қамтамасыз ету», 249/100 «мал шаруашылығын дамыту және өндірісті, Жер ресурстарын өңдеуді және, мал шаруашылығы өнімдерін сату» «жануарлар ауруларының диагностикасы».

Тиімділік аудиті шеңберінде мынадай көрсеткіш негізге алынды: 1) нәтижелілік – даму жоспарын орындау, жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу дәрежесін бағалау.

Қойылған аудиторлық мәселелер шеңберінде инфрақұрылымдық, техникалық және сандық сипаттағы бірқатар бұзушылықтар анықталды (4-Кесте).

4-кесте-ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі ММ тексеру объектісі бойынша анықталған негізгі бұзушылықтар

Бұзылған құқық нормалары	Бұзушылықтың сипаттамасы
1. 2017-21 мемлекеттік бағдарлама шеңберінде АӨК дамытуға бағытталған шаралардың (іс-шаралардың) тиімділігі мен жеткіліктілігін талдау	
ҚР Стратегиялық даму жоспарын, Елді аумақтық-кеңістікте дамытудың болжамды схемасын, мемлекеттік бағдарламаларды, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларын, аумақтарды дамыту бағдарламаларын әзірлеу жөніндегі әдістемелер 19.02.2018 №64	Ауыл шаруашылығы өнімдері мен тауарларына әдістемелерді бекітусіз тәсілдер қолданылады, яғни деректерді есептеудің ашықтығы және пайдаланушылар үшін анық емес.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы	«Сауда-логистикалық инфрақұрылымды дамыту» міндеті алынып тасталды, бұл жауапты орындаушылардың жұмысын өлшеуге мүмкіндік бермейді және мемлекеттік бағдарламаның мемлекет Басшысының тапсырмаларын орындауға бағытталмағанын көрсетеді.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы	Бірде-бір көрсеткіш халықтың қажеттілігін қамтамасыз етудің 80%-ын көрсетпейді. Жетістіктер / жетістіктер өлшенбейді.
АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары	Көлемді ұлғайтуға ықпал ететін нақты іс-шаралар енгізілмеген, яғни мемлекеттік бағдарлама азық-түлік тәуелсіздігіне қол жеткізуге бағытталмаған.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (5-тармақ)	Мемлекеттік бюджетке қосымша жүктеме жасалуда.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (6-тармақ)	Қаржыландыру көлемі бойынша жоспар орындалмайды.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (7-тармақ)	«Мемлекеттік субсидиялардың төмен қайтарымы», «көптеген ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер арасында тиісті практикалық тәжірибенің болмауы», «ҚР-ға басқа елдерден әкелінетін ІҚМ бейімделуіне кешенді бағалаудың болмауы» проблемаларын шешу үшін тиісті шаралардың болмауы
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (8-тармақ)	АӨК дамыту үшін шаралардың жеткіліксіздігі байқалады, барлық проблемалар үшін шешу іс-шаралары жоспарланбаған.
«Ұсақ және орта шаруашылықтарды ауыл шаруашылығы кооперациясына тарту» (9-тармақ)	Толық көлемде орындалмады.
2-міндет «ішкі нарықты молықтыру және отандық өнімнің экспорттық әлеуетін дамыту» (10-тармақ)	Толық көлемде орындалмады.
3-міндет «мемлекеттік қолдаудың	Толық көлемде орындалмады.

қаржылық шараларын тиімді пайдалану» (11-тармақ)	
4-міндет «су ресурстарын тиімді пайдалану» (12-тармақ)	Нәтиже көрсеткіштері, іс-шаралар арасында тиісті өзара байланыстың болмауы
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (13-тармақ)	Бөлінген бюджет қаражатын игерудің жоғары пайызы аясында мемлекеттік бағдарлама нәтижелеріне айтарлықтай қол жеткізбеу.
4-міндет «су ресурстарын тиімді пайдалану» (14-тармақ)	Толық көлемде орындалмады.
5-міндет « өткізу нарықтарының қолжетімділігін қамтамасыз ету және өнім экспортын дамыту» (15-тармақ)	Толық көлемде орындалмады.
4-міндет «су ресурстарын тиімді пайдалану» және 5-міндет «өткізу нарықтарының қолжетімділігін қамтамасыз ету және өнім экспортын дамыту» (16-тармақ)	2 жыл қатарынан міндеттерді толық орындамау
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (17-тармақ)	Қаражатты толық игерген кезде 4 іс-шара орындалмады.
4-міндет «су ресурстарын тиімді пайдалану» (18-тармақ)	Толық көлемде орындалмады.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (19-тармақ)	ҚР АШМ проблемаларды шешу үшін тиісті шаралар қабылдаудың орнына төмендеу үрдісі бар «АӨК өнімдері экспортының көлемі...» көрсеткіштерін алып тастады. Сондай-ақ, мемлекеттік бағдарламаны іске асыру туралы есепте осы көрсеткіштің нақты нәтижелері көрсетілмеген.
6-міндет» аграрлық ғылымның дамуын қамтамасыз ету... « (20-тармақ)	Толық көлемде орындалмады.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (21-тармақ)	Мемлекеттік бағдарламаның 2 міндетін орындамау
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (22-тармақ)	13 іс-шара орындалмаған, бірақ қаражат толық көлемде игерілді.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (23-тармақ)	2019 жылмен салыстырғанда 2018 барлық көрсеткіштердің нашарлауы
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (24-тармақ)	Импортқа тәуелділіктің жыл сайын ұлғаюы, тікелей инвестициялардың жыл сайын қысқаруы, ауыл шаруашылығы өнімдерінің жалпы шығарылымы үлесінің жыл сайын төмендеуі.
пп2. ҚР Үкіметінің 29.11.2017 №790 «мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы» қаулысының 65-тармағы және ҚР Ұлттық экономика министрінің 19.02.2018 №64 «ҚР Мемлекеттік жоспарлау жүйесінің кейбір мәселелері туралы» бұйрығына 3-қосымшаның 33-тармағы (25)	1) 2018 жылғы іске асыру туралы есептер ҰЭМ-ге мерзімнен кеш жолданды. 2) 2017-2019 жылдарға арналған іске асыру туралы есептерге вице-министрлер қол қойды, ал оларға әзірлеуші мемлекеттік органның бірінші басшысы қол қоюы тиіс. 3) іске асыру туралы есептер ҚР АШМ интернет-ресурсында орналастырылмаған.

ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (26-тармақ)	ҚР АШМ-де мемлекеттік бағдарламаны іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары тармақтарының барлық бірлесіп орындаушылары бойынша ақпарат жоқ
Іске асыру туралы есеп нысаны (мемлекеттік бағдарлама, аумақтарды дамыту бағдарламасы) (27-тармақ)	Бірлесіп Орындаушының іс-әрекеті (әрекетсіздігі) нәтижесінде қол жеткізілмеген көрсеткіштер, нысаналы индикаторлар бөлінісінде талдау ұсынылмаған.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (28-тармақ)	Кооперативтердің ІҚМ басын және сүт қабылдау пункттерін сатып алуы жөніндегі іс-шараларды уақтылы ұйымдастырмауы бөлігінде АШМ мен ЖАО тарапынан ведомствоаралық өзара іс-қимылдың жеткіліксіз деңгейі.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (29-тармақ)	2017 жылы егіс алқаптарының құрылымын әртараптандыру жөніндегі меморандумдардың индикативтік көрсеткіштерінің орындалмауы.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (30-тармақ)	Құс еті мен шошқа етін өндіру, сондай-ақ бекіре балықтарын өсіру бойынша жоспарланған көлемдерге қол жеткізбеу.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (31-тармақ)	Құрама жем өндіру көлемі бойынша деректер статтарындағы елеулі айырмашылықтар.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (32-тармақ)	Жемшөп дақылдары алаңдарын кеңейту жөніндегі меморандумдардың индикативтік көрсеткіштерінің орындалмауы.
АШМ бюджеттік бағдарламалары (33-тармақ)	РБ 2017-2018 орындалуы туралы Үкіметтің есептерінде қол жеткізілгені/қол жеткізбегені туралы ақпарат жоқ.
АШМ бюджеттік бағдарламалары (34-тармақ)	РБ 2019 орындалуы туралы Үкіметтің есептерінде қол жеткізілгені/қол жеткізілмегені туралы ақпарат жоқ.
ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (35-тармақ)	Жобаларды уақтылы іске асырмау және бюджеттен қосымша қаржы шығындарының тәуекелдері.
Мемлекеттік кепілдік беру туралы Келісімге 1-қосымша 10.05.2017 №4 ЕҚДБ МФО035 (36-тармақ)	Белгіленген мерзімдерден және аз көлемдерден кеш қалу.
Мемлекеттік кепілдік беру туралы Келісімге 1-қосымша 10.05.2017 №4 МФО041 (37-тармақ)	Белгіленген мерзімдерден және аз көлемдерден кеш қалу.
ЕҚДБ қарызы (38-тармақ)	Негізгі борышты өтеу мерзімдері бойынша сәйкессіздіктер.
Мемлекеттік кепілдік беру туралы Келісімге 1-қосымша 10.05.2017 №4 ЕҚДБ МФО035 (39-тармақ)	Сыйақылар (комиссиялар) бойынша төленбеген мерзімі өткен төлемдердің 65,1%
БП-249/110 бойынша бюджеттік өтінім (40-тармақ)	2, 4-тармақтардың бұзылуы.11) Қағидалардың 7-тармағының, 8 және 51-тармақтарының №511 10 500 000,0 мың теңге сомасына.
Ереженің 20 тармағы №195 (41 тармағы)	БП-249/110 өңірлер бойынша ауыл шаруашылығы басқармаларымен келісілмеген.
БП-249/102 бойынша бюджеттік өтінім (42-тармақ)	4, ТП тармақтарын бұзу.11) Қағидалардың 7-тармағының, 8 және 51-тармақтарының №511 сомасы 18 026 118,0 мың тг.
Ереженің 20 тармағы №195 (43 тармағы)	БП-249/102 өңірлер бойынша ауыл шаруашылығы басқармаларымен келісілмеген.
№44 Хаттаманың 2 т. БП-249/102 бойынша бюджеттік өтінім (44 тармақ)	Жалпы сомасы 2 762 894,0 мың теңгеге импортты алмастыруға субсидиялау қарастырылған.
ҚР Бюджет кодексінің 67-бабы 12	Қарыздарға кепілдік беру және сақтандыру қағидаларын бұзу

және 12-1-тармақтары, 2-тармақшасы.11)2-қосымшаның №511 қағидаларының 7-т. және 8-т. (45-тармақ)	
Ереженің 20 тармағы №195 (46 тармағы)	БП-250/103 өңірлер бойынша ауыл шаруашылығы басқармаларымен келісілмеген.
ҚР Бюджет кодексінің 67-бабы 12 және 12-1-тармақтары, 2-тармақшасы.11)Қағидалардың 7-т. және 8-т. №511 (47-тармақ)	Тармақтарды бұзу және тиімділік қағидатын сақтамау
БП-250/106 (48 тармақ)	Жалпы сомасы 10 029 746,0 мың теңгеге №511 Қағидалардың 7, 8-тармақтарының 2, 4-тармақшасын бұзу кезінде.
№195 Ереженің 20 тармағы (49 тармақ)	БП-250/106 өңірлер бойынша ауыл шаруашылығы басқармаларымен келісілмеген.
БП-250/106 (50 тармақ)	Жалпы сомасы 10 029 746,0 мың теңгеге №511 Қағидалардың 7, 8-тармақтарының 2, 4-тармақшасын бұзу кезінде.
Ескерту-ҚР АШМ ММ-нің 2020 жылғы 23 қазандағы аудиторлық есебі негізінде жасалды [92]	

Осы аудиторлық іс-шара шеңберінде Қазақстан Республикасында АӨК қаржыландырудың тиімділігі бағаланды, атап айтқанда, ҚР АШМ ММ қатысты бюджеттен қаржыландырылған АӨК дамыту мәселелері бойынша шарттар талаптарының орындалуына мемлекеттік аудит жүргізу мақсаты қойылды.

Бұл ретте аудиторлық зерттеудің нысанасы ретінде агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін қолдау жөніндегі іс-шараларды жүргізу үшін 001 «Ауыл шаруашылығы және табиғат пайдалану саласындағы жоспарлау, реттеу, басқару» бюджеттік бағдарламалары болды [93].

Аудит бағдарламасына сәйкес, осы объектіде тиімділік аудиті, сәйкестік аудиті, мемлекеттік бағдарламаны, даму жоспарын орындау, жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу дәрежесін бағалау сияқты тиімділік, тиімділік көрсеткішін анықтауды көздейтін қатар тексеру жүргізілді. Сондай-ақ, әрбір қызмет бойынша белгіленген міндеттердің іске асырылу дәрежесін және тиісті қызметтің жоспарлы (тікелей, түпкілікті) және нақты нәтижелерінің арақатынасын көрсету.

2. «Солтүстік Қазақстан облысының Ауыл шаруашылығы және жер қатынастары басқармасы» коммуналдық мемлекеттік мекемесі.

Аудиторлық іс – шараның негізгі мақсаты – Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының іске асырылуын, сондай-ақ дағдарысқа қарсы шараларға бағытталған қаражаттың пайдаланылу тиімділігін аралық бағалаудың мемлекеттік аудиті болып табылады.

Жүргізілген мемлекеттік аудит мәнмәтінінде мемлекеттік бағдарламаның өңірдің агроөнеркәсіптік кешенін дамытуға әсерін бағалау, дағдарысқа қарсы шараларға бағытталған қаражат, сондай – ақ республикалық бюджеттік бағдарламалар, соның ішінде:

- 250/107 қаржылық қызметтердің қолжетімділігін арттыру- (Облыстық бюджеттерге, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың бюджеттеріне агроөнеркәсіптік кешен саласындағы дайындаушы ұйымдарға есептелген қосылған құн салығы шегінде бюджетке төленген қосылған құн салығы сомасын субсидиялауға берілетін ағымдағы нысаналы трансферттер);

– 249/110 мал шаруашылығын дамыту және мал шаруашылығы өнімдерін өндіру, сату үшін жағдайлар жасау - (Облыстық бюджеттерге, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың бюджеттеріне асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды субсидиялауға, мал шаруашылығы өнімінің өнімділігі мен сапасын арттыруға берілетін ағымдағы нысаналы трансферттер).

Аудит бағдарламасына сәйкес, осы объектіде тиімділік аудиті, сәйкестік аудиті, мемлекеттік бағдарламаны, даму жоспарын орындау, жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу дәрежесін бағалау сияқты тиімділік, тиімділік көрсеткішін анықтауды көздейтін қатар тексеру жүргізілді. Сондай-ақ, әрбір қызмет бойынша белгіленген міндеттердің іске асырылу дәрежесін және тиісті қызметтің жоспарлы (тікелей, түпкілікті) және нақты нәтижелерінің арақатынасын көрсету.

Мемлекеттік бағдарламаның, даму жоспарының мақсаттарына, міндеттеріне және түйінді көрсеткіштеріне қол жеткізу дәрежесін (тікелей және түпкілікті нәтижелерге, сапа көрсеткіштері мен тиімділік көрсеткіштеріне қол жеткізу) талдау мен бағалауға қатысты мәселе бойынша олардың нақты мәндерін мемлекеттік бағдарламада, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің Даму стратегиясында көзделген жоспарланған мәндермен салыстыру арқылы аудиторлық тексеру Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында белгіленген бағыттар бойынша жүргізілді.

Аудиторлық тексеру қорытындылары бойынша түрлі бағыттар бойынша бұзушылықтар анықталды және негізделді (5-Кесте). Атап айтқанда, бұзушылықтар «Солтүстік Қазақстан облысының Ауыл шаруашылығы және жер қатынастары басқармасы» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің қызметі көрсеткіштерінің сәйкессіздігі бөлігінде анықталды.

Жалпы, аудиторлық іс-шаралардың мәселелері дұрыс анықталған, аудит критерийі ашылған, рәсімдер дұрыс қолданылған. Критерийлердің бірі азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге қатысты, атап айтқанда:

- 1) Азық-түлік тауарларына нақты қолжетімділік;
- 2) Азық-түлік тауарларына экономикалық қолжетімділік;
- 3) Тамақ өнімдері қауіпсіздігінің кепілдігі.

5-кесте – «Солтүстік Қазақстан облысының Ауыл шаруашылығы және жер қатынастары басқармасы» коммуналдық мемлекеттік мекемесінің тексеру объектісі бойынша анықталған негізгі бұзушылықтар

Бұзылған құқық нормалары	Бұзушылықтың сипаттамасы
1. АӨК шығындарын субсидиялау және субсидияларды пайдалану негізділігінің аудиті	
«АӨК және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» ҚРЗ 08.07.2005 №66 11-б. 2-т. сәйкес асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды субсидиялау қағидалары	Мал шаруашылығын дамытуды субсидиялауға 1 000 000,0 мың теңге сомасында ағымдағы нысаналы трансферттер бөлінді., бұл РБ жоспарлаудың тиімсіздігін көрсетеді.
инвестициялық салымдар кезінде АӨК субъектісі шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау қағидаларының 48-тармағы	Басқарма ресми интернет-ресурста инвестициялық субсидия алған инвесторлардың тізбесін орналастыруды қамтамасыз етпеді.
Ережелерінің 26 тармағына инвестсубсидирования	Басқармамен өтінімге қоса берілген құжаттаманың дұрыстығы қамтамасыз етілмеген
Ережелерінің 26 тармағына инвестсубсидирования	Жобаның сметалық құнының дұрыстығы қамтамасыз етілмеген.
Бюджет Кодексінің 97-бабы 6-тармағы, инвестициялық субсидиялау қағидаларының 14-тармағы (5-тармақ)	Басқарма "Заградовское" ЖШС инвестициялық субсидиясына 163 645,6 мың теңге сомасында негізсіз төлем жүргізді.
бюджеттік бағдарламаларды әзірлеу және бекіту қағидаларының 15-тармағының 14) тармақшасы (6-тармақ)	250/102, 250/105, 250/106 бюджеттік бағдарламалар арасында 2018 жылы түпкі нәтижелердің қайталануына жол берілген
бюджеттік бағдарламаларды әзірлеу және бекіту қағидаларының 15-тармағының 14) тармақшасы (7-тармақ)	250/102, 250/105, 250/106 бюджеттік бағдарламалар арасында 2019 жылы түпкі нәтижелердің қайталануына жол берілген
бюджеттік бағдарламаларды әзірлеу және бекіту қағидаларының 15-тармағының 14) тармақшасы (8-тармақ)	250/102, 250/105, 250/106 бюджеттік бағдарламалар арасында 2020 жылы түпкі нәтижелердің қайталануына жол берілген
№107 Қағидалардың 48-тармағының 3) тармақшасы (9-тармақ)	Тауардың БЭЖ-ге мүше мемлекеттерден 50 өтінім бойынша 149 439,2 мың теңге сомасында әкелінгенін растайтын мәліметтер қабылданбаған.
ҚР Бюджет кодексінің 67	800 000,0 мың теңге сомаға есептердің толықтығы мен дұрыстығы қамтамасыз етілмеген.
Бюджет кодексінің 4	Бөлінген бюджет қаражаты негізділік принципіне сәйкес келмейді.
Ескерту – «СҚО а/ш және ш/о басқармасы» КММ 2020 жылғы 10 тамыздағы аудиторлық есебінің негізінде жасалды [94]	

2020 жылғы аудиторлық іс-шаралар.

Аудиторлық іс-шараның объектісі «Қызылорда облысының Ауыл шаруашылығы басқармасы» мемлекеттік мекемесі (бұдан әрі-Басқарма) болды. «Қызылорда облысының Ауыл шаруашылығы басқармасы» мемлекеттік мекемесінің қызметін бағалау мәнмәтінінде осы мемлекеттік объектідегі мемлекеттік аудиттің негізгі мақсаты – Қызылорда облысына бөлінген бюджет қаражатын және мемлекет активтерін пайдалану тиімділігін бағалау болып табылады. Тиісінше, аудиторлық тексерудің мәні: Қызылорда облысына республикалық бюджеттен және Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорынан бөлінген бюджет қаражаты болды.

Аудит бағдарламасына сәйкес осы объектіде тиімділік аудиті жүргізілді, ол экономикалық өсуге және АӨК салаларының бәсекеге қабілеттілігінің сапалы жаңа деңгейіне қол жеткізуге жәрдемдесу мақсатында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту саласында мемлекеттің аграрлық саясатын іске асыру ретінде тиімділік, нәтижелілік көрсеткішін айқындауды көздейді. Сондай-ақ, әрбір қызмет бойынша белгіленген міндеттердің іске асырылу дәрежесін және тиісті қызметтің жоспарлы (тікелей, түпкілікті) және нақты нәтижелерінің арақатынасын көрсету.

Сәйкестік аудиті шеңберінде мынадай көрсеткіш негізге алынды: 1) нәтижелілік – экономикалық өсуге және АӨК салаларының бәсекеге қабілеттілігінің сапалы жаңа деңгейіне қол жеткізуге жәрдемдесу мақсатында агроөнеркәсіптік кешенді дамыту саласында мемлекеттің аграрлық саясатын іске асыру, жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу дәрежесін бағалау.

Қойылған аудиторлық мәселелер шеңберінде инфрақұрылымдық, техникалық және сандық сипаттағы бірқатар бұзушылықтар анықталды (6-кесте).

6-кесте – «Қызылорда облысының Ауыл шаруашылығы басқармасы» мемлекеттік мекемесінің тексеру объектісі бойынша анықталған негізгі бұзушылықтар

Бұзылған құқық нормалары	Бұзушылықтың сипаттамасы
1. АӨК саласында іске асырылатын бюджеттік бағдарламалардың КҚҚ әлеуметтік-экономикалық дамуына әсерін талдау	
финмониторинг жүргізу жөніндегі нұсқаулықтың 54-т. ҚР Қаржы министрінің 30.11.2016 №629 бұйрығымен	Тікелей және түпкілікті нәтижелер туралы есепте дұрыс емес деректер.
ӨЖ әзірлеу және бекіту Ережесінің 15 т.	255/112 БП-дағы соңғы нәтиже БП мақсатына қол жеткізуді санмен өлшейтін көрсеткішті қамтымайды
БП 255/112 2020 жылға	Тікелей нәтижелерге қол жеткізуге негізделген түпкілікті нәтиже көрсеткіштерін қамтымайды
ӨЖ әзірлеу және бекіту Ережесінің 15 т.	255/106 БҚ-дағы түпкілікті нәтиже БҚ мақсатына қол жеткізуді сандық өлшейтін көрсеткішті қамтымайды
Бюджеттік мониторинг жүргізу нұсқаулығының 49-тармағы (5-	БП 255/106 іске асыру туралы есеп дұрыс көрсетілмеген.

тармақ)	
БП әзірлеу және бекіту Ережесінің 15 тармағы (6 тармақ)	255/106 БҚ-дағы түпкілікті нәтиже БҚ мақсатына қол жеткізуді сандық өлшейтін көрсеткішті қамтымайды
Бюджеттік мониторинг жүргізу нұсқаулығының 49-тармағы (7-тармақ)	БП 255/000 іске асыру туралы есеп түпкілікті нәтижені қамтымайды.
БП әзірлеу және бекіту Ережесінің 15 тармағы (8 тармақ)	БП 255/115 соңғы нәтижесі тікелей нәтижені қайталайды.
Бюджеттік мониторинг жүргізу нұсқаулығының 49-тармағы (9-тармақ)	БП 264/000 іске асыру туралы есеп түпкілікті нәтижені қамтымайды.
БП әзірлеу және бекіту Ережесінің 15 тармағы (10 тармақ)	250/102 БҚ - да түпкілікті нәтиже анықталды – инвестициялардың НКИ, бірақ инвестициялардың номиналды көлемі көрсетілді.
Бюджеттік мониторинг жүргізу нұсқаулығының 49-тармағы (11-тармақ)	БП 250/102 іске асыру туралы есепте түпкі нәтиже қамтылмаған.
БП әзірлеу және бекіту Ережесінің 15 тармағы (12 тармақ)	250/106 БҚ - да түпкілікті нәтиже анықталды – инвестициялардың НКИ, бірақ инвестициялардың номиналды көлемі көрсетілді.
Бюджеттік мониторинг жүргізу нұсқаулығының 49-тармағы (13-тармағы)	БП 250/106 іске асыру туралы есепте түпкі нәтиже қамтылмаған.
Бюджеттік мониторинг жүргізу жөніндегі нұсқаулықтың 53, 54-Т. (14-тармақ)	Жалған деректермен есеп жасалып, АШМ ұсынылды.
субсидиялау қағидаларының 51-тармағы (15-тармағы)	Басқарма сайтында мониторинг бойынша мәліметтер мен есеп орналастырылмаған.
субсидиялау қағидаларының 47-Т және инвестициялық субсидиялау шартының 5.4-т. (16-тармақ)	Техника мен жабдықтың мақсатты пайдаланылуына мониторинг жүргізілмейді.
субсидиялау қағидаларының 49-тармағы (17-тармағы)	5 120,0 мың теңге сомасындағы ақшалай қаражатты қайтару бойынша сот талқылауы бастамаланбаған., «Бақтияр Шаған» ӨК берген
Бюджет Кодексінің 4-б. 14-т. (18-тармақ)	Мақсатсыз пайдаланылғаны 6 000,0 мың теңге.. айналым салық органымен расталмаған.
инвестициялық субсидиялау шартының 5.2-тармағы және Бюджет Кодексінің 4-бабының 14-тармақшасы (19-тармақ)	5 120,0 мың теңге сомасына мақсатсыз пайдалану анықталды. жер учаскесін иеліктен шығаруға байланысты.
Ескерту – «а/ш КЗО басқармасы» ММ-нің 2021 жылғы 09 шілдедегі аудиторлық есебінің негізінде жасалды [94]	

Аудиторлық іс-шараларды талдау

ҚР агроөнеркәсіптік кешенінің құрылымы шартты болып табылады және топырақ алқаптарын дайындаудан бастап шикізат пен ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу мен тасымалдауға дейінгі ауыл шаруашылығының барлық салаларын қамтиды.

Осылайша, агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың негізгі аспектілерінің бірі кешеннің барлық компоненттерінің өсу динамикасының біркелкілігі мен жоспарлылығы болып табылады. Сондықтан АӨК өзара байланысты салаларының ағымдағы жай-күйіне тұрақты мониторинг және талдау қажет.

Осыған байланысты орталық тексеру жүргізуді ұсынады, оның тақырыбы әлеуметтік-экономикалық нәтижеге нақты әсер ете отырып, саланың барлық элементтерінің өзара байланысын жан-жақты бағалауға бағытталатын болады.

Сондай-ақ, нақты уақыт режимінде АӨК үшін маңызды тәуекелдердің туындау белгілерін анықтауға бағытталған кешенді талдамалық жүйе жоқ. Бұл мемлекеттік аудиторларға АӨК бақылау жүйесінің жай-күйін үздіксіз мониторингтеу үшін пайдалануға мүмкіндік берер еді.

Сонымен қатар, агроөнеркәсіптік кешендегі мемлекеттік аудитке байланысты мәселелер бар - бұл ғылыми қоғамдастық тарапынан сұрақтар тудыратын зияткерлік меншіктің мемлекеттік аудиті. Бұл АӨК ұйымдары үшін өзекті, өйткені ауыл шаруашылығы өнімін өндіру қызметтің осы бағытына ғана тән бірқатар тән ерекшеліктерге ие. Ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекшелігі АӨК ұйымдарының есептік процестерінде көрініс табады. Қалыптасқан жағдай АӨК-дегі зияткерлік меншікті бақылаудың теориялық және әдістемелік құралдарына қағидатты жаңа тәсілдерді әзірлеуді талап етеді.

Агроөнеркәсіптік кешеннің зияткерлік меншігінің мемлекеттік аудиті негізінен фрагменттік және дара сипатқа ие, атап айтқанда, стратегиялық аудиттің негізі болып табылатын АӨК-дегі зияткерлік меншіктің өмірлік циклінің ерекшеліктеріне байланысты мәселелер ашылмаған, АӨК-дегі зияткерлік меншік объектілерін бақылау мен басқарудың жетілдіру бағыттары мен өзара байланысы жеткілікті түрде толық ашылмаған. Тұжырымдамалық аппарат жетілдіруді талап етеді.

Инновациялық экономиканы дамытудың тұрақсыздығы мен тәуекелдері жағдайында зияткерлік меншікті құру мен пайдалануды бақылау тұжырымдамасын қалыптастыру. Осының аясында сіз келесі тапсырманы шешіп, қоя аласыз:

зияткерлік меншік объектілеріне тәуекелге бағдарланған мемлекеттік аудит тұжырымдамасын агроөнеркәсіптік кешеннің ерекшелігіне бейімдеу.

Бәсекеге қабілетті және экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы саласын қалыптастыру мен дамытудың мемлекеттік саясатын іске асыруда АӨК-ті дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне жүргізілген аудиттердің нәтижелерін талдау мынадай бірқатар тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді:

Аудиторлық іс-шаралар мәселелері жиынтығының сипаты тиімділік аудитінің мәлімделген түріне қарамастан сәйкестік аудитінің ішінара сипатын көрсетеді. Басқаша айтқанда, жоспарланған индикаторлар мен көрсеткіштерге қол жеткізуді, сондай-ақ объектіні дамыту жоспарындағы іс-шараларды бағалаумен қатар, аудит мәселелерін тұжырымдау кезінде

аудиторлық тексеру объектілерінің тікелей АӨК дамыту процесіндегі рөлі басым емес шамада қаралады.

«Тиімділік» көрсеткіші бойынша аудиторлық зерттеу бөлігінде мәселелер проблемаларды, сондай-ақ олардың туындау себептерін анықтай отырып, аудиттелетін объектілер қызметіндегі қатынастар мен заңдылықтарды зерделеуді көздейтін басым түрде Талдамалық сипатқа ие болады. Сонымен қатар, тексеру нәтижелері бойынша аудиторлық іс-шараның тақырыптық бағыты аудит объектісінің агроөнеркәсіптік кешенін дамыту тұрғысынан айтарлықтай байқалмайды.

Жалпы, бұл жағдайда да, аудиторлық іс – шаралардың барлық басқа жағдайларындағыдай, тиімділік аудитін жүргізу стандартында көзделген үнемділік пен нәтижелілік қағидаттарының басымдығы байқалатынын атап өткен жөн - «GUID 3910 тиімділік аудитінің негізгі тұжырымдамалары» басшылығы. Тиімділіктің негіз қалаушы қағидаты, біздің ойымызша, толық көлемде іске асырылмаған. Осылайша, егер қол жеткізілген және жоспарланған нәтижелер арасындағы өзара байланыс саны мен мерзімдері тұрғысынан қамтамасыз етілсе, онда есепте ұсынылған материалдар «ҚазАгро «ҰБХ» АҚ жұмысындағы іс-шаралардың орындалу сапасы тұрғысынан аз дәрежеде ашылған.

«ҚазАгро «ҰБХ» АҚ өз қызметінде аграршыларға, бизнес субъектілеріне қызмет көрсету процесінде қаржы құралдарын пайдаланатынын ескере отырып, бұл ұйым есеп комитеті АӨК дамыту саласында «ҚазАгро «ҰБХ» АҚ мемлекет активтерін пайдалану тиімділігінің аудиті (тиімділік аудиті және сәйкестік аудиті) ретінде жүргізген тағы бір мемлекеттік аудит объектісі ретінде қаралды.

Қаралған аудиторлық іс – шаралар шеңберінде мынадай көрсеткіштер зерттелді: 1) нәтижелілік-даму жоспарының орындалуы, жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу дәрежесін бағалау.

Осы зерттеу тақырыбына тікелей қатысты мәселелерге толығырақ тоқталайық (кестелер 1, 2, 3, 4, 5, 6).

Жүйелік кемшіліктермен, бюджет қаражатын тиімсіз жоспарлаумен және пайдаланумен және мемлекеттік аудит объектісінің қызметінде нәтижелерге қол жеткізбеумен байланысты бұзушылықтарға әкеп соққан себептерді талдау мемлекеттік жоспарлау жүйесінің негізгі құжаттарында, «ҚазАгро «ҰБХ» АҚ-ның 2011-2020 жылдарға арналған стратегиясында және еншілес ұйымдардың даму стратегиясында тіркелген көрсеткіштердің бюджеттік бағдарламалар көрсеткіштерімен өзара байланысының жоқтығы байқалып отырғанын көрсетті. Осылайша, нәтижелілік көрсеткіші шеңберінде «ҚазАгро «ҰБХ» АҚ-ның даму стратегиялары мен жоспарларында тіркелген көрсеткіштердің ықпалдасу қағидатын іске асыру қамтамасыз етілмегені анықталды, бұл мемлекеттік аудит объектісін дамыту стратегиялары мен жоспарлары арасында қалыптастыру және өзара байланыс кезінде осы саланы дамытуға қатысушылар қызметінің бытыраңқылығы және жүйесіз болу тәуекелдерін көрсетеді. Мемлекеттік жоспарлау жүйесінде

түйінді құжаттарды іске асыру мерзімі аяқталғанға дейін олардың жиі ауысуы және қайта бекітілуі (Холдингтің 2011-2020 жылдарға арналған Даму стратегиясы, Холдингтің 2017-2026 жылдарға арналған Даму стратегиясы, Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі жалпыұлттық басымдықтары) байқалатыны осы жағдайды ушықтырды деп ойлаймыз.

Тиімділік көрсеткіші шеңберінде аудиторлық тексеру нәтижесінде Екінші деңгейдегі банктерде ақша қаражатын тиімсіз орналастыруға; инвестицияларды тиімсіз жүзеге асыруға байланысты бұзушылықтар анықталды, бұл олардың құнсыздануына және залалдың пайда болуына және басқаларға алып келді.

Сонымен қатар, жоғарыда келтірілген «ҚазАгро «Ұлттық басқарушы холдингі «АҚ және оның еншілес ұйымдары қызметінің бәсекеге қабілетті және экспортқа бағдарланған ауыл шаруашылығы саласын қалыптастыру мен дамытудың мемлекеттік саясатын іске асырудағы тиімділігінің мемлекеттік аудиті» аудиторлық іс-шарасы шеңберінде осы аудиторлық іс-шараны жүргізуге және АӨК-нің дамуын бағалау шеңберінде аудиторлық мәселелерді тұжырымдауға қарамастан, Аудиторлық топ өкілдері» ҚазАгро «ҰБХ «АҚ-ның қызметін дамыту ерекшеліктерінің»ҚазАгро» ҰБХ «АҚ-ның, оның даму стратегиясы, атап айтқанда жарғылық капиталды ұлғайтуға бөлінген мемлекет активтерін пайдаланудың тиімділігі аграрийлер үшін көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі, сондай-ақ аудит объектісі ұсынатын көрсетілетін қызметтердің сапасына фермерлердің қанағаттану дәрежесінің көрсеткіштері сияқты экономикалық-әлеуметтік әсерлерде көрсетіледі. Аудиторлар тиімділік қағидаты сияқты қағидатқа ерекше назар аударды, өйткені аграршыларға көрсетілетін қызметтердің, оның ішінде өңірлік бөліністе сапа мәселелері жеткілікті түрде егжей – тегжейлі түрде зерттелді, бұл күрделі кеңістіктік ұйымы бар ел ретінде (өңірлердің орталық-Астанадан едәуір шалғайлығы), сондай-ақ осы ұйымның кредит беру, қаржыландыру мәселелеріндегі рөлін ескере отырып, Қазақстан үшін өте маңызды, бұл сондай-ақ осы қоғамның АӨК дамытудағы, оның ішінде пандемия кезеңіндегі сапасын арттыруға қосқан үлесін көрсетеді.

Бағалау көрсеткіштерін талдау нәтижелері және олардың сипаты «ҚазАгро «ҰБХ»АҚ-ның стратегиялық және бағдарламалық құжаттарында және даму жоспарларында тіркелген негізгі көрсеткіштерді қалыптастыру және түсіндіру кезінде сандық тәсілдің басымдығын растайды. Осыған байланысты, әділеттіліктің төртінші қағидатын іске асырудың орындылығын (тиімділік, нәтижелілік және үнемділік қағидаттарымен қатар) атап өту қажет [29], оған сәйкес АӨК саласындағы әрбір заңды тұлға өз құқықтарын пайдалануға құқылы (сапалы қызметтерге құқық, қызметтерге тең қолжетімділік, ресурстарды әділ бөлу және т.б.). Біріншіден, аудиторлық тексеру процесінде осы принципті іске асыру әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуді бағалауда көрініс табады, бұл мемлекеттік жоспарлау жүйесінде агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға және экономиканың бәсекеге қабілетті дамуына бағытталған бюджет қаражатын тиімді пайдалануда

мемлекеттік стратегияны іске асыруда көрінеді. Біздің ойымызша, әділеттілік қағидатын іске асыру аудиторлық бағдарламаларды қалыптастыру процесінде және іске асырылатын мемлекеттік стратегиялар мен бағдарламалардың түпкі мақсатының көрінісі ретінде аудиторлық мәселелерді тұжырымдауда көрініс табуға тиіс.

Қарастырылған аудиторлық іс-шараларды талдау әзірленген аудиторлық бағдарламаларда таңдалған аудит объектілеріне байланысты нақтыланбаған аудиттің қажетсіз жалпыланған және анық емес мақсаттарын тұжырымдау байқалатынын көрсетті. Аудиттің мақсаты аудиторлық іс-шараның тақырыбымен (атауымен) толық дерлік бірдей. Мұндай тәсіл аудиттің барлық бағдарламаларында бар.

Аудиттің тақырыптары әр түрлі болғанына қарамастан, аудиттің әртүрлі тақырыптары бойынша сәйкестік аудитінің осы мәселелерінің тұжырымдары мен мазмұны бірдей. Өткен жылдар ішінде Есеп комитетінің тәжірибесінде жинақталған аудит бағдарламаларына енгізілетін «стандартты» сұрақтар жиынтығы қолданылды. Әсіресе, бұл тәсіл республикалық бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі мәселелері бойынша өңірлерде жүргізілген аудит бағдарламалары бойынша байқалады.

2018 – 2020 жылдардағы тиімділік аудиттерінің материалдарын зерделеу аудит бағдарламаларында белгілі бір сипаттамаларға (қолданылуы, қолайлылығы, сенімділігі, объективтілігі, толықтығы, пайдалылығы, түсініктілігі) жауап беретін аудиттің базалық және арнайы өлшемшарттарын әзірлеу туралы көрсетілген талаптың сақталмағанын көрсетті. Іс жүзінде барлық бағдарламаларда аудиттің келтірілген көрсеткіштерін тұжырымдау бірдей және осы көрсеткіштердің тұжырымдамалары болып табылады:

1) тиімділік-алынған нәтижелердің оларға қол жеткізу үшін пайдаланылған ресурстарды ескере отырып, жоспарланғанға арақатынасы;

2) нәтижелілік-әрбір қызмет бойынша белгіленген міндеттерді іске асыру дәрежесі және тиісті қызметтің жоспарлы (тікелей, түпкілікті) және нақты нәтижелерінің арақатынасы;

3) перспективалылық-жүргізілген шығыстардың белгіленген күтілетін кезеңге қойылған мақсаттар мен міндеттерге сәйкестігі), бұл тиімділік, нәтижелілік, өнімділік, перспективалылық аудитінің барлық бағдарламалары бойынша өз мазмұны бойынша ұқсас базалық көрсеткіштері ретінде аудит көрсеткіштері ұғымдарын олар бойынша көрсеткіштердің индикаторларын айқындамай формальды пайдалану практикасы болып табылады.

Сонымен қатар, зерделенген кезең ішінде Есеп комитетінің аудиторлық бағдарламаларын талдау есеп комитетінің аудиторлары жүргізген ауқымды жұмысты, жүргізілген аудиттердің Талдамалық құрауышының сапасы мен мазмұндылығының жоғары деңгейін және тұжырымдар мен ұсынымдардың нақтылығын көрсетті, бұл аудит объектілеріне қысқа мерзімде белгіленген проблемаларды тиімді құруға және шешуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, аудиторлық іс-шараларды талдау қалыптасқан практика мен

әдіснамалық және нормативтік-құқықтық негіз арасындағы жекелеген қайшылықтарды, сәйкессіздіктерді көрсетті.

Аудит бағдарламаларының мазмұны тиімділік аудитін жүргізудің стандартты тәсілдерінің, әсіресе өңірлерде аудиторлық іс-шараларды жүргізу кезінде қолданылуын көрсетеді, бұл тұтастай алғанда мемлекеттік аудитті жүргізу сапасына теріс әсер етеді. Бұл ретте аудит объектілерінде алдыңғы кезеңдердегідей бұзушылықтар анықталады.

Жекелеген іс-шараларды қоспағанда, аудит бағдарламаларында тексерілетін объектілердің ішкі бақылау және аудит жүйелерінің қызметін бағалау мәселелері қойылмайды, нәтижесінде операциялық қызметке қатысты мәселелер (нормативтердің, шығыстар нормаларының сақталуы, бухгалтерлік есепті жүргізудің дұрыстығы және т.б.) тексеріледі, ал бұзушылықтар анықталған кезде құзыретіне осындай мәселелер кіретін ішкі бақылау қызметтерінің қызметіне баға берілмейді. Бұдан басқа, аудит объектілерінің қаржы тәуекелдерін бағалаудың пәрменді жүйесін және оларды барынша азайту жөніндегі шараларды қамтамасыз етуіне байланысты аудиторлық мәселелер жоспарланбайды.

Аудит бағдарламаларында тиімділік көрсеткіштерін әзірлеуге оңайлатылған тәсіл байқалады: базалық көрсеткіштер ретінде аудиттің барлық бағдарламалары бойынша өз мазмұны бойынша бірдей, олар бойынша көрсеткіштердің индикаторларын айқындамай, аудит тақырыбының ерекшеліктеріне қарай арнайы көрсеткіштерді әзірлемей (жекелеген аудиторлық іс-шараларды қоспағанда) осы көрсеткіштердің ұғымдары (тиімділік, үнемділік, өнімділік, нәтижелілік) келтіріледі.

Жоғарыда көрсетілгендер практикада есеп комитеті әзірлеген тиімділік аудитін жүргізу жөніндегі әдіснамалық құжаттардың нашар пайдаланылатынын куәландырады, бұл оның ішінде олардың практикалық қолайлылығын, күшті және әлсіз жақтарын объективті бағалауға мүмкіндік бермейді. Бұл жағдайдың себептері болуы мүмкін:

- мемлекеттік аудиторлардың аудиттің әртүрлі бағыттары бойынша қолда бар пайдалы және жеткілікті әдіснамалық база, оның ішінде халықаралық (ИСАИ стандарттары) туралы жеткіліксіз хабардар болуы;

- аудиторлық іс-шараның дайындық және негізгі кезеңі үшін мемлекеттік аудиторларға бөлінетін уақыттың шектеулілігі;

- қазіргі уақытта мемлекеттік аудит нәтижелерін пайдаланушылар тарапынан үздік практикаларды қолдануда, Аудиттің халықаралық әдіснамасына сәйкес тиімділік аудитін жүргізуде қажеттіліктің болмауы;

- тек қана ақшалай нысанда көрсетілген бұзушылықтарды, кемшіліктерді, тиімсіз шығыстарды анықтауға сыртқы мемлекеттік аудит органдары қызметінің түйінді көрсеткіштерінің бағдарлануы.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу жөніндегі әдіснамалық басшылық жобасын әзірлеу

Жоба

Мазмұны

Бөлім 1.	Жалпы ережелер	
1.1	Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу жөніндегі басшылықтың әдіснамалық негізі	
1.2	Аудиттің мәні, мақсаты және кезеңдері	
Бөлім 2	Мемлекеттік аудит объектілерінің тізбесін қалыптастыру	
Бөлім 3.	Мемлекеттік аудитті жоспарлау	
3.1	Аудит объектісі мен нысанасын алдын ала зерделеу.	
3.2	Аудиторлық іс-шараға дайындық: аудиттің түріне қарай аудиттің тақырыбын, мақсатын, сұрақтарын және өлшемшарттарын (көрсеткіштерін) таңдау	
Бөлім 4.	Мемлекеттік аудит жүргізу	
4.1	Аудит объектісі бойынша дәлелді базаны жинау және қалыптастыру	
4.2	Аудиторлық есепті дайындау	
	Қосымша	

Бөлім 1. Жалпы ережелер

1.1 агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу бойынша әдіснамалық басшылық

1. Тиімділік аудитін жүргізу жөніндегі әдістемелік басшылық аудиттің тақырыбын, мәнін, ерекше өлшемшарттарын және аудиторлық іс-шаралардың қаралатын мәселелерін әзірлей отырып, саланың ерекшеліктерін анықтау мақсатында агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға бағытталған бюджет қаражатын заңнамаға сәйкестігі және пайдаланудың тиімділігі тұрғысынан пайдалану бойынша шаралар қабылданатын болады.

Басшылық нормативтік құқықтық актілерге сәйкес әзірленді.

1. халықаралық стандарттардың (ISSAI) қолайлы ережелерін ескере отырып, сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау мәселелерін реттейтін Қазақстан Республикасының актілерімен: «ИССАЙ 3000, 77-тармақ»,

3. Басшылықтың мақсаты ҚР АӨК дамыту аудитін жүргізуге қойылатын ерекшеліктер мен ерекше талаптарды айқындау болып табылады.

4. Басшылық тиісті аудиторлық, Талдамалық рәсімдерді жүргізу және аудиторлық құжаттаманы жүргізу жөніндегі нұсқаулықтарды қоса отырып, аудитті жоспарлау кезеңінен бастап жекелеген мемлекеттік аудиттің (бұдан әрі – аудиторлық іс – шара) қорытындыларын іске асыруға дейінгі барлық кезеңдер бойынша АӨК саласындағы аудитті жүзеге асыру тәртібінің егжей-тегжейлі сипаттамасын білдіреді.

5. АӨК дамыту саласына аудит рәсімдерін жүргізу кезінде осы басшылық реттемеген бөлігінде Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің 2020 жылғы 30 шілдедегі №6-НҚ нормативтік қаулысымен бекітілген сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүргізу қағидаларын (бұдан әрі - қағидалар) және республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің 2016 жылғы 31 наурыздағы №5-НҚ нормативтік қаулысымен бекітілген сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарттарын басшылыққа:

- Тиімділік аудитін жүргізу бойынша сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарты;

- Сәйкестік аудитін жүргізу бойынша сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарты;

- Қаржылық есептілік аудитін жүргізу бойынша сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарты;

6. Басшылықтың ережелері Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілеріне, ISSAI-дің тиісті ережелеріне тиісті өзгерістер енгізілген жағдайларда, сондай-ақ сыртқы мемлекеттік аудит органдарының ҚР АӨК-нің дамуына аудит жүргізу жөніндегі қызметін одан әрі жетілдіру процесінде түзетуге және толықтыруға жатады.

7. Осы басшылық мемлекеттік органдар мен ұйымдардың мамандарын, кәсіби ұйымдардың өкілдерін, сондай-ақ мемлекеттік аудит органдары тартатын тәуелсіз сарапшыларды қоса алғанда, мемлекеттік аудиторлар мен басқа да мүдделі тұлғалардың перспективалы тақырыптарды айқындау кезінде, ҚР АӨК-нің дамуына аудит жоспарлау, ұйымдастыру және жүргізу және оның нәтижелерін іске асыру кезінде пайдалануына арналған [92].

1.2. Аудиттің мақсаты, мәні және кезеңдері

2. ҚР АӨК дамыту аудитінің мақсаты заңнамаға (салалық, бюджеттік), стандарттарға, стратегияларға (ұлттық және халықаралық) сәйкес бюджет қаражатын пайдалану тиімділігі саласында мемлекеттік органдардың функцияларын орындау заңдылығы мен тиімділігіне тәуелсіз, құзыретті және объективті бағалауды, осы саладағы бағдарламалардың

пәрменділігі мен нәтижелілігін қалыптастыру және осы саладағы бюджеттік бағдарламаларды іске асыру үшін ұсынымдар дайындау болып табылады.:

1) бар және / немесе ықтимал жүйелік проблемаларды, кемшіліктер мен бұзушылықтарды жою және / немесе оларға жол бермеу бойынша мемлекеттік аудит объектілеріне жәрдем көрсету; ;

2) мемлекеттік аудит объектісі қызметінің тиімділігін арттыру, басқару мен әкімшілендірудің ашықтығы мен есептілігін күшейту.

3. ҚР АӨК-ін дамыту аудиті аудит объектісі қызметінің тиімділігін арттыру жөніндегі ұсынымдарды тұжырымдай отырып, аудиттелетін объект туралы ақпаратты алудың, зерделеудің және оның қызметін бағалаудың жүйелендірілген процесі ретінде оның сәйкестігін немесе белгілі бір критерийлерге сәйкес келмеуін тәуелсіз тексеруді жүзеге асыру негізінде ұсынылады.

4. ҚР АӨК дамыту саласында жүргізілетін аудит мәні болып табылады:

- нормативтік-құқықтық реттеу, оның ішінде ЗАҢДАР, ҮКІМЕТ шешімдері, тиісті органдардың ережелері;

- ұлттық және / немесе аймақтық стратегиялар;

- мақсатты бағдарламалар;

- ҚР АӨК дамытуға бөлінген және жұмсалған қаржылық және материалдық ресурстар;

- үкіметтердің, органдардың қызметі, шешімдер қабылдау, міндеттерді бөлу және органдар арасындағы үйлестіру тетіктері.

5. ҚР АӨК дамыту аудиті келесі кезеңдерден тұрады:

1) мемлекеттік аудит объектілерінің тізбесін қалыптастыру;

2) аудит объектілерін алдын ала зерделеуді, аудит жоспарын, аудит бағдарламасын, аудиторлық тапсырма мен тапсырмаларды дайындауды қамтитын жеке аудитті жоспарлау;

3) аудиторлық іс-шараны жүргізудің ұйымдастырушылық негіздерін, аудиторлық есептерді, аудиторлық қорытындыны жасауды және ресімдеуді қамтитын жеке аудит жүргізу [93];

2. Мемлекеттік аудит объектілерінің тізбесін қалыптастыру

5. Мемлекеттік аудит объектілерінің тізбесін қалыптастыру заңнаманы сақтамау, ресурстарды тиімсіз пайдалану тәуекелінің дәрежесіне қарай мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау органдары қолданатын тәуекелдерді басқару жүйесіне (бұдан әрі – ТБЖ бірыңғай қағидаттары) және мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау объектілерінің тиісті жылға арналған тізбесін қалыптастыру кезінде қолданылатын тәуекелдерді басқарудың үлгілік жүйесіне (бұдан әрі – үлгілік ТБЖ) бірыңғай қағидаттар мен тәсілдер негізінде жүзеге асырылады.

6. Перспективалық жоспарды қалыптастыру және мемлекеттік аудитті жүзеге асыру үшін объектілерді айқындау кезінде бар немесе ықтимал тәуекелдердің, ықтимал проблемалардың және сала ерекшеліктерінің болуын ескеру қажет.

13. Қол жетімділікке ерекше назар аудару керек:

- бағдарламалық құжаттар, Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің ҚР АӨК дамытуға қатысты тапсырмалары ; ;

- халыққа және тұтастай алғанда елдің әлеуметтік - экономикалық өміріне тікелей әсер ететін ҚР АӨК дамытуға байланысты кең ауқымды жобалардағы Үкіметтің, Парламенттің, сондай-ақ прокуратура және қылмыстық қудалау органдарының сұрау салулары (ұсыныстары) ;

- ҚР АӨК дамытуға байланысты іс-шараларды реттейтін халықаралық құжаттар;

- ҚР АӨК дамуымен байланысты проблемаларға қоғамдық қызығушылық.

5. ҚР АӨК дамыту саласын регламенттейтін құқықтық базаны, атап айтқанда, болжамды аудит объектілерінің қызметін реттейтін құрылтай құжаттарын алдын ала талдау негізінде, сондай-ақ қосымша көздерден алынған мәліметтер негізінде аудит жүргізу мақсатын, мемлекеттік органдар мен олардың ведомстволық бағынысты ұйымдарының (мемлекеттік мекемелер, квазимемлекеттік сектор субъектілері) тізбесін айқындау қажет - аудиттеуге жататын республикалық мемлекеттік кәсіпорындар, акционерлік қоғамдар, жауапкершілігі шектеулі серіктестіктер), сондай-ақ олардың қызметінің бағыттары айқындалсын [94].

ҚР АӨК дамыту саласындағы ықтимал тақырыптардың, объектілердің және мемлекеттік аудит мәнінің мысалдары (1-кесте).

7-кесте-ҚР АӨК дамытудың мемлекеттік аудитінің ықтимал тақырыптары, объектілері және мәні

№ р/с	Аудит тақырыбы	Аудит объектісі	Аудит мәні
1	2	3	4
1	ҚР АӨК дамытуға бөлінген республикалық бюджет қаражатын пайдалану.	Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі (ҚР АШМ)	Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету.
2	«Бәйтерек» ҰБХ республикалық бюджет қаражатын тікелей кредит беру, сондай-ақ негізінен шағын және орта бизнесті қаржыландыру және қоса қаржыландыру арқылы АӨК субъектілеріне жеңілдікті	«Бәйтерек»ҰБХ (Ведомстволық бағынысты ұйымдар-мемлекеттік мекемелер)	АӨК субъектілері үшін қаржыландырудың қолжетімділігін арттыру және АӨК субъектілеріне салық салудың оңтайлы режимдерін қамтамасыз ету

	қаржыландыру беру үшін пайдалану.		
3	Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың тиімділігі (салалар бойынша)	ҚР АШМ, Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті атқарушы органдары	Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламасының нысаналы көрсеткіштеріне қол жеткізу
4	АӨК саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың әлеуметтік әсері. Ауыл халқының табысын арттыруға қол жеткізілді ме?	ҚР АШМ, Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті атқарушы органдары	Ауыл халқының табысын экономиканың басқа салалары мен салалары қызметкерлерінің табысымен талдау, ауылдық аумақтардың инфрақұрылымын дамытуды, ауыл шаруашылығы өндірісін техникалық жарақтандыруды талдау

1. Тақырыпты таңдау барысында саясатпен танысу керек, іс-шараларымен, негізгі қатысушылар туралы ақпарат жинау, құжаттандыру, ішкі бақылаудың қолданыстағы жүйелерін айқындау, басшылықтың рөлі мен жауапкершілігін зерделеу негізінде тиісті мекемелердің қызметін түсінуге арналған шаралармен және іс-шаралармен қамтамасыз етіледі.

2. Аудит үшін тақырыпты таңдауды түсіндіру үшін тақырыпты таңдау критерийлерін белгілеу және бекіту қажет:

- шешімін талап ететін бар проблема туралы хабардар болу;
- аудит нәтижелері бойынша мәселені шешу дәрежесін анықтау және басқару процесін жақсарту;
- бар және ықтимал тәуекелдерді талдау нәтижелері.

3. Тәуекелдерді талдау кезінде жоғары тәуекелді көрсететін факторларды ескеру қажет:

- іске қосылған бюджет қаражатының мөлшері, сондай-ақ өсу немесе азаю жағына қарай олардың мөлшерінде болған өзгерістер.

4. Аудитті жүргізудің тәсілдерін, аудиттің тақырыбын, мәселелері мен көрсеткіштерін айқындау, аудиторлық іс - шараны жүргізуге байланысты тәуекелдерді есептеу-осы әдіснамалық басшылыққа сәйкес, ал олар реттелмеген бөлігінде-аудиттің түріне қарай сыртқы мемлекеттік аудиттің және қаржылық бақылаудың рәсімдік стандарттарына сәйкес жүзеге асырылады.

5. ҚР АӨК дамыту саласындағы аудиттер аудиттің жеке түрі болып табылмайды және тиісінше, оларды жүргізудің жалпы тәсілдері мен әдіснамасы қойылған тақырыпты барынша жақсы ашу үшін таңдалған аудит түріне байланысты болады.

6. ҚР АӨК дамыту саласындағы аудиттер бюджет қаражатын басқарудың барлық кезеңдерін қамтиды: алдын алу және әзірлікті қамтамасыз ету, шұғыл ден қою [95].

3. ҚР АӨК мемлекеттік аудитін жоспарлау

3.1 Аудит объектісі мен пәнін алдын ала зерделеу

Мемлекеттік аудитті жоспарлау Қағидаларға сәйкес жүргізіледі және мыналарды қамтиды: мемлекеттік аудит объектілерін алдын ала зерделеу; аудит жүргізудің тақырыбын, мақсаты мен негізділігін айқындау; тәуекелдердің елеулілігі мен бағалануын айқындау; аудиттің мәселелері мен көрсеткіштерін (өлшемшарттарын) әзірлеу; мемлекеттік аудит жүргізу жоспарын (бұдан әрі – Аудит жоспары), Мемлекеттік аудит жүргізу бағдарламасын (бұдан әрі – Аудит бағдарламасы) және аудиторлық тапсырманы жасау.

Мемлекеттік аудит объектісін алдын ала зерделеу мақсатында ақпарат жинауды жүзеге асыру және оларға мынадай көздер негізінде талдау жүргізу қажет:

- ҚР АӨК реттейтін нормативтік құқықтық актілер, оның ішінде заңдар, тұжырымдамалар, ұлттық стратегиялар, бағдарламалар, оларды іске асыру тетіктері;

- ҚР АӨК дамытуға жауапты органдар арасында шешім қабылдау, міндеттерді бөлу және үйлестіру механизмдерін көрсететін құжаттар;

- Ұлттық жобалар, бюджеттік бағдарламалар, мемлекеттік мекемелер және квазимемлекеттік сектор субъектілері әкімшілерінің қаржылық есептілігі, бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің бюджеттік өтінімдері, инвестициялық ұсыныстар, мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарлары, квазимемлекеттік сектор субъектілерінің даму жоспарлары, Мемлекеттік сатып алу жоспарлары, ішкі немесе сыртқы аудиторлардың есептері;

- Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің, Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Ұлттық статистика бюросының ресми деректерін.

ҚР АӨК дамыту саласындағы нормативтік құқықтық актілердің және мемлекеттік органдардың ішкі актілерінің үлгі тізбесі.

Қажетті ақпаратты жинау сұрау салу әдістерін (құжаттарды ұсыну туралы талаптарды), Талдамалық рәсімдерді, тиісті лауазымды адамдарға, мемлекеттік органдардың және басқа да ұйымдардың мамандарына, сарапшыларға сауалнама жүргізуді, сондай-ақ донорлардың веб-сайттарындағы, БАҚ-тағы ақпаратты зерделеуді, үкіметтік емес ұйымдар жүргізген зерттеулерді, ғылыми жұмыстарды талдауды қолдана отырып, әртүрлі көздерден жүзеге асырылады.

Аудит объектісін алдын ала зерделеу қорытындылары бойынша аудиттің мақсаты мен тәсілдерін айқындау, мәселелерді аудит тақырыбымен нақты логикалық өзара байланыста және аудиторлық тәуекелді бағалау негізінде тұжырымдау, аудит көрсеткіштерін, сондай-ақ аудит жүргізу әдістерін (талдау, салыстыру, бағалау, тексеру, физикалық инспекциялау

және тексеру, аудиторлық іріктеу және басқалар) әзірлеу және (немесе) айқындау қажет [96].

Мемлекеттік қолдау шараларын талдау

Оларға жататын АӨК субъектілерін қаржылық қолдау шараларының түрлерін талдау қажет:

1. Ауылдық елді мекендерде, шағын қалаларда, қалалар мен моноқалаларда микрокредит беруді кеңейту (операторлар - «Даму «КДҚ» АҚ, «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ, «Аграрлық несие корпорациясы»АҚ);

2. Ауылдық елді мекендерде және шағын қалаларда, қалалар мен моноқалаларда кредиттерге/микрокредиттерге кепілдік беру (операторлар - «Даму» КДҚ « АҚ, «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ, «Аграрлық кредиттік корпорация»АҚ);

3. Өнімнің шығымдылығы мен сапасын арттыруды субсидиялау
Басым дақылдар өндіруді субсидиялау арқылы өсімдік шаруашылығы, көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын жүргізу үшін қажетті ЖЖМ және басқа да ТМҚ құнын субсидиялау қағидаларын бекіту туралы (оператор - ЖАО);

4. Құнын субсидиялау өндеп өсіру шығындарын ауыл шаруашылығы дақылдарының қорғалған топырақтағы үлесі (оператор-ЖАО);

5. Жеміс-жидек дақылдары мен жүзімнің көпжылдық көшеттерін отырғызу және өсіру шығындарының құнын субсидиялау (оператор-ЖАО);

6. Минералдық тыңайтқыштардың құнын субсидиялау (оператор – ЖАО);

7. Мақта талшығының, шитті мақтаның сапасын сараптауға арналған шығындардың құнын субсидиялау (оператор-ЖАО);

8. Тұқым шаруашылығын дамытуды қолдауды субсидиялау (оператор-ЖАО);

9. Ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге гербицидтердің құнын арзандату,
өсімдіктерді қорғау мақсатында ауыл шаруашылығы дақылдарын өңдеуге арналған биоагенттерді (энтомофагтарды) және биопрепараттарды (оператор-ЖАО);

10. АӨК субъектілеріне көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын жүргізуге кредит беру (оператор-ЖАО);

11. Асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуға арналған шығындардың құнын субсидиялау (оператор-ЖАО);

12. Қайта өңдеуші кәсіпорындардың құрғақ сүт, сары май және ірімшік өндіру үшін шикізат сатып алуға арналған шығындарын субсидиялау (оператор-ЖАО);

13. Есептелген ҚҚС шегінде бюджетке төленген ҚҚС сомасын АӨК саласындағы дайындаушы ұйымдарға субсидиялау (оператор-ЖАО) ;

14. Кредиттік және лизингтік міндеттемелер бойынша пайыздық мөлшерлемені субсидиялау (оператор-ЖАО);

15. АШТӨ - нің негізгі борышын азайту мақсатында сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау (қаржылық сауықтыру) (оператор-ЖАО);

16. Шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау инвестициялық салымдар кезінде АӨК субъектілері (оператор-ЖАО);

17. Қарыздарды кепілдендіру және сақтандыру шеңберінде субсидиялау

АӨК субъектілерінің (оператор-ЖАО);

18. Ауыл шаруашылығы кооперативтерінің тексеру одақтарының ішкі аудит жүргізуге арналған шығындарын субсидиялау (ЖАО операторы) [97].

3.2 аудиторлық іс-шараға дайындық: аудиттің түріне қарай аудиттің мақсатын, мәселелерін және көрсеткіштерін (өлшемшарттарын) айқындау

Тақырыпты таңдау кезінде ҚР АӨК дамыту аудитін жоспарлау және жүргізу үшін аудит объектісі қызметінің мақсаты мен мәнін, сондай-ақ оның қызметіне тән тәуекелдерді зерделеу қажет.

Аудиттің мәні белгілі бір өлшемдерге сәйкес жүйелі бағалауды анықтау мүмкіндігін ескере отырып және аудиторлық пікір немесе қорытынды жасау үшін жеткілікті және тиісті нақты деректерді жинау бойынша қажетті рәсімдерді әзірлеу мақсатында белгіленеді.

ҚР АӨК дамыту аудитін жоспарлау кезінде осы саланың нормативтік құқықтық актілердің ойластырылуына және келісілуіне байланысты оның ерекшелігін ескеру қажет.

Тексерілетін қызметті реттейтін нормалар үшін олардың салмағын анықтау ұсынылады, оның мәні сәйкес келмеген жағдайда мүмкін болатын залалдардың масштабына тікелей пропорционалды болады және осы салмаққа байланысты аудитті жоспарлау және жүргізу кезінде маңыздылық дәрежесін бағалау қажет.

ҚР АӨК дамыту саласына аудит жүргізу кезінде екі тәсіл қолданылуы мүмкін: нәтижеге бағдарланған тәсіл және проблемаға бағдарланған тәсіл.

ҚР АӨК дамыту кезеңі шеңберінде нәтижеге бағдарланған тәсіл қолданылады [98].

Мақсаттардың, мәселелердің, жалпы және ерекше критерийлердің (көрсеткіштердің), сондай-ақ аудит түрлерінің үлгі тізбесі 8-кестеде келтірілген.

8-кесте-ҚР АӨК дамыту аудитінің болжамды мақсаттарының, мәселелерінің, жалпы және ерекше критерийлерінің (көрсеткіштерінің) тізбесі

№ р/с	Аудит мақсаты	Аудит түрі	Аудит мәселелері	Аудиттің жалпы критерийлері	Аудиттің ерекше критерийлері	Нақты критерийлерге қол жеткізу көзі
1. АӨК дамытуға бөлінген мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалау						
1	Мемлекеттік қолдау шараларының салаға әсерін бағалау	Тиімділік аудиті, сәйкестік аудиті	1. Әлеуметтік-экономикалық даму басымдықтарына сәйкес ҚР АӨК дамытуға бөлінетін бюджет қаражатының негізділігі және сәйкестігі 2. Азық-түлік қауіпсіздігін қолдау бойынша АӨК қолдау шараларының тиімділігі 3. Өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығын мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалау 4. Саланың негізгі көрсеткіштеріне АӨК қолдау шараларының тиімділігін талдау	Көрсеткіштер «тиімділік», «нәтижелілік»,	1. Салада құрылатын жұмыс орындарының саны 2. ҒЗТҚЖ саны 3. ҚР АӨК дамыту бойынша жүргізілетін шаралардың сәйкестігі. 4. ҚР-дағы ауыл шаруашылығы құралымдарының сандық және сапалық құрамы 5. Саладағы импортты алмастыру 6. Еңбек өнімділігі индексінің өсуі. 7. Мемлекеттік саясат бағытталған азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізуге және халықты өз өндірісінің тамақ өнімдерімен толық қамтамасыз етуге	1. ҚР АӨК дамыту саласын реттейтін НҚА. 2. Бюджеттік өтінім және оған есеп айырысу 3. Аудит объектісінің қаржылық және бухгалтерлік есептілігі. 4. Мемлекеттік органның ережесі және квазимемлекеттік сектор субъектілерінің құрылтай құжаттары. 5. Мемлекеттік органның стратегиялық жоспары және оның орындалуы жөніндегі есеп. 6. Квазимемлекеттік сектор субъектілерінің Даму стратегиясы мен даму жоспары, сондай-ақ олардың іске асырылуы мен мониторингі бойынша есептер. 7. БНС АСПИР мәліметтері
2. Өсімдік шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару тиімділігінің аудиті						
2	Өсімдік шаруашылығын дамытуға бөлінген бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін бағалау	Тиімділік Аудиті	1. Өсімдік шаруашылығын дамытуға бөлінген бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі. 2. Дәнді және бұршақты дақылдарды дамытуға бөлінген қаражатты пайдаланудың тиімділігі 3. Егіс алқаптарын пайдалану	Көрсеткіштер «тиімділік», «нәтижелілік»,	1. Өсімдік шаруашылығында мемлекеттік қолдау шараларының қолжетімділігі туралы ақпарат 2. Өсімдік шаруашылығы өнімінің жалпы шығарылымы 3. Егіс алқаптарын пайдалану тиімділігін талдау	1 Мемлекеттік саясат жайылымдарды басқару және пайдалану салалары, жайылымдарды суландыру жөніндегі іс-шаралар жоспары; жайылымдардың азықтық сыйымдылығы және жайылымдық инфрақұрылым объектілерінің жай-күйі туралы деректер

			тиімділігін талдау			2. Статистика комитетінің деректері ҚР Ұлттық экономика министрлігінің елдің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі туралы
1. Мал шаруашылығы саласындағы мемлекеттік қолдау тиімділігінің аудиті						
Мал шаруашылығын дамытуға бөлінген бюджет қаражатын пайдаланудың негізділігін, тиімділігін бағалау	Тиімділік Аудиті	1. Мал басының өсуіне бөлінген бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі. 2. Сүттің сауылуын арттыруға бөлінген қаражаттың тиімділігін талдау	Көрсеткіштер «тиімділік», «нәтижелілік»,	1. Мал басын қолдауға және өсіруге бөлінген бюджеттік субсидияларды тиімді ұсыну. 2. Асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуға субсидиялар. 3. ҚР АӨК дамыту саласындағы ұлттық жобаның нысаналы көрсеткіштеріне қол жеткізу	1. Бекітілген ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі асыл тұқымды мал шаруашылығын дамытуды, мал шаруашылығының өнімділігін және өнім сапасын арттыруды субсидиялау қағидаларын бекітеді 2. Бекітілген ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігімен басым тәртіппен субсидиялауға жататын мал тұқымдарының тізбесі 3. Мемлекеттік саясат ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің қызметі туралы жедел және жылдық есептілік	
4. АӨК мемлекеттік қолдау көрсету жүйесі тиімділігінің аудиті						
АӨК-дегі мемлекеттік қолдау шараларын басқару және бақылау тиімділігін талдау	Тиімділік аудиті, сәйкестік аудиті	1. ҚР АӨК дамытуға бөлінген бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі және олардың заңнамаға сәйкестігі. 2. Мониторинг, бақылау және субсидиялар беру бойынша шешімдер қабылдау тиімділігін талдау	Көрсеткіштер «тиімділік», «тиімділік».	1. Құқықтық база мыналарды қамтиды АӨК дамытудың нақты мақсаттары, міндеттері мен бағыттары. 2. Клиентке бағдарлану және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендету тұрғысынан субсидиялар беру жүйесін талдау. 3. Басқарушылық шешімдер қабылдау шеңберінде барлық мүдделі тараптардың өзара іс-қимылын талдау.	1. Регламенттейтін НҚА ауыл шаруашылығы және АӨК дамыту, стратегиялық құжаттар. 2. Жүйелерді бақылау тәуекелі саласындағы озық әлемдік практика. 3. Бастапқы және бағдарламалық құжаттарды талдау. 4. АӨК саласына тартылған ведомстволардың есептері.	
5. Аграрлық саясатты дамыту және оның мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізуді қолдау аудиті						
Республикалық		1. ҚР АӨК дамытуға бөлінген		1. Барлығын іске асыру	1. Іс-шаралар, мақсатты	

бюджет қаражатын пайдаланудың негізділігін, тиімділігін және заңдылығын бағалау		бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі және олардың заңнамаға сәйкестігі. 2.ҚР АӨК дамыту бойынша аудит объектісі қызметінің нәтижелілігі 3.ҚР АӨК дамытуға бөлінген бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі және олардың заңнамаға сәйкестігі.		мемлекеттік бағдарламада, Бюджеттік бағдарламаларда, ұлттық жобаларда белгіленген нысаналы индикаторлар мен көрсеткіштерге қол жеткізу 2. Үлесті арттыру тартылған тікелей шетелдік инвестициялар	АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасының, салалық және бюджеттік бағдарламалардың индикаторлары мен көрсеткіштері, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің Мемлекеттік бағдарламалар мен бюджеттік бағдарламалардың орындалуы туралы есептері, ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің деректері 2. Ұлттық Деректер ҚР Банкінің ТШИ туралы https://nationalbank.kz/?docid=680&witch=rus салым бағыты бойынша тікелей инвестициялар статистикасы қойындысы)
6. Ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісін дамыту үшін қолайлы жағдай жасайтын іс-шаралар аудиті					
Бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігін талдау		1. ҚР АӨК дамытуға бөлінген бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі және олардың заңнамаға сәйкестігі.		1. Ұлғайту «Бәйтерек» ҰБХ « АҚ қызметінің тиімділігі 2. Көкөністердің жалпы жиналуының өсуі, ірі қара мал басының 3. Өндірістің өсуі қайта өңделген өсімдік шаруашылығы және мал шаруашылығы өнімдері 4. Индекстің өсуі ауыл шаруашылығы өнімінің нақты көлемін 5. Ауыл шаруашылығының тиімділігін арттыру	1. «Бәйтерек» ҰБХ « АҚ жылдық есептілігі 2. Статистика комитетінің деректері ҚР Ұлттық экономика министрлігінің елдің ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі туралы
7 ҚР АӨК дамытуға бюджет қаражатын және табиғи ресурстарды пайдаланудан болатын әлеуметтік тиімділік аудиті					
Бюджет қаражатын		1. ҚР АӨК дамытуға бөлінген бюджет қаражатын		1. Азық-түлік қауіпсіздігі деңгейіне қол жеткізілді	1. Статистика комитетінің деректері

	пайдаланудың тиімділігін талдау		пайдаланудың тиімділігі және олардың заңнамаға сәйкестігі.		<p>2. АӨК мемлекеттік қолдау шараларының нәтижесінде ауыл халқының әл-ауқатын арттыруға қол жеткізілді</p> <p>3. Азық-түліктің экономикалық қол жетімділік деңгейі:</p> <p>4. Ауыл шаруашылығы шикізаты мен азық-түлік өндірісі көлемінің өсуі</p>	<p>ҚР Ұлттық экономика министрлігінің https://stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/5 өмір сүру деңгейінің статистикасы қойындысы)</p> <p>2. Министрліктің Деректері «Бәйтерек «ҰБХ» АҚ Ауыл шаруашылығы ұйымдарын қаржылық сауықтыру жөніндегі шараларды іске асыру нәтижелері туралы</p>
7. Өсімдік шаруашылығы саласындағы реттеу аудиті.						
	Республикалық бюджет қаражатын пайдаланудың негізділігін, тиімділігін және заңдылығын бағалау		1. Өсімдік шаруашылығы саласындағы мемлекеттік реттеудің тиімділігі.		<p>1. Тұқым шаруашылығы Заңына сәйкес ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі тұқым шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыруда.</p> <p>2. Астық туралы Заңға сәйкес ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі астық өндірісін мемлекеттік қолдау саласындағы саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеп, жүзеге асыруды ұйымдастырды.</p> <p>3. Астық туралы Заңға сәйкес ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі астық нарығының мониторингін жүзеге асырады.</p> <p>4. Өсімдіктерді қорғау және өсімдіктер карантині туралы заңдарға сәйкес ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі Өсімдіктерді қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын әзірледі, өсімдіктер карантині саласындағы мемлекеттік саясат қалыптастырылды және іске</p>	<p>1. Мемлекеттік саясат тұқым шаруашылығы салалары.</p> <p>2. Саласындағы саясат астық өндірісін мемлекеттік қолдау.</p> <p>3. Мониторинг деректері, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрінің 2012 жылғы 8 мамырдағы №18-03/241 бұйрығымен бекітілген астық нарығына мониторинг жүргізу қағидаларына сәйкес, Интернет желісінде мына мекенжай бойынша орналастырылған астық қолхаттарын ұстаушылардың мемлекеттік электрондық тізіліміне ұсынылатын: https://grain.qoldau.kz/p/ru/gr-operations/granary-statistics.</p>

					<p>асырылды.</p> <p>5. Суармалы жерлердің мелиорациялық жай-күйін мониторингтеу мен бағалаудың тиімділігі.</p> <p>6. Ауыл шаруашылығына агрохимиялық қызмет көрсету жүйесінің тиімділігі.</p> <p>7. Ауыл шаруашылығы дақылдарын мемлекеттік сорттық сынаудың тиімділігі.</p> <p>8. Фитосанитариялық қауіпсіздік жүйесінің тиімділігі.</p>	
1. Мал шаруашылығы саласындағы тиімділік аудиті						
	Асыл тұқымды мал шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясаттың болуын және іске асырылуын бағалау және талдау		1. Тиімділік мал шаруашылығы саласындағы мемлекеттік реттеу.		<p>1. Заңына сәйкес туралы ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі жайылымдарды басқару және пайдалану саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырды.</p> <p>2. Заңына сәйкес туралы ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі асыл тұқымды мал шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын қалыптастырды және іске асырды</p>	<p>1. Мемлекеттік саясат жайылымдарды басқару және пайдалану салалары, жайылымдарды суландыру жөніндегі іс-шаралар жоспары; жайылымдардың азықтық сыйымдылығы және жайылымдық инфрақұрылым объектілерінің жай-күйі туралы деректер</p> <p>2. Асыл тұқымды мал шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясат, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің қызметі туралы жедел және жылдық есептілік</p>
2. АӨК саласындағы тиімділік аудиті						
	Ағымдағы нысаналы трансферттерді игеруді бағалау және талдау		1. АӨК саласындағы мемлекеттік реттеудің тиімділігі.		1. Субсидияларды дайындау агроөнеркәсіптік кешен саласындағы ұйымдарға ағымдағы нысаналы трансферттерді бөлу шеңберінде алынған есептелген қосылған құн салығы шегінде бюджетке төленген	1. Болжамды қажеттілік қаржыландыру жоспарлары; бюджеттік бағдарламаның орындалуы туралы есептер; субсидиялаудың ақпараттық жүйесінің деректері.

				<p>қосылған құн салығының сомалары уақтылы және толық көлемде игеріледі.</p> <p>2. Кепілдендірілген сатып алу бағасы мен сатып алу бағасы арасындағы айырманы өтеуге арналған субсидиялар уақтылы және толық көлемде игеріледі.</p> <p>3. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы Заңды іске асыру агроөнеркәсіптік кешен мен ауылдық аумақтарды орнықты дамытуға қол жеткізуге мүмкіндік берді</p>	<p>2. Субсидиялар нормативтері, облыс, республикалық маңызы бар қалалар, астана әкімдігінің қаулысымен бекітілген қаржыландыру жоспарлары; облыстық қаржыландыру жоспарлары; қаржыландыру жоспарының орындалуы туралы есептер; субсидиялаудың ақпараттық жүйесінің деректері.</p> <p>3. Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы Заңды іске асыру туралы ақпарат</p>
--	--	--	--	---	---

Аудит тақырыбы: АӨК дамытуға бөлінген мемлекеттік қолдау шаралары тиімділігінің аудиті						
Аудиттің мақсаты: Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау						
Аудиторлық мәселе: АӨК дамытуға бөлінген мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалау						
Көрсеткіші	Қажетті ақпарат	Ақпарат көзі	Ақпарат жинау әдістері	Талдау	Шектеулер	Күтілетін қорытынды
Мал басының саны егіс алаңдарының саны халықтың отандық өндірістің азық-түлік себетімен қамтамасыз етілуі сыртқы саудадағы АӨК үлесі	Шығарылған және өткізілген АӨК өнімдерінің саны, оның ішінде мемлекеттік қаражат есебінен динамикадағы ауыл шаруашылығы жерлерінің сандық және сапалық	Ресми статистикалық деректер қызмет алушылардан сұрау	Сандық мәліметтерді жинау әдістері. Жұмыс ортасын талдау, регрессиялық талдау.	ҚР АӨК реттейтін нормативтік құқықтық актілерді, оның ішінде заңдарды, тұжырымдамаларды, ұлттық стратегияларды, бағдарламаларды, оларды іске асыру тетіктерін талдау;		Пайдаланылған ресурстарды ескере отырып, көрсеткіштерді жоспарлау мен орындаудың тиімділігі

	құрамы туралы ақпарат сыртқы саудадағы АӨК өнімінің көлемі			- ҚР АӨК дамытуға жауапты органдар арасында шешім қабылдау, міндеттерді бөлу және үйлестіру механизмдерін көрсететін құжаттар		
Аудиторлық мәселе: өсімдік шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқару тиімділігінің аудиті						
Дәнді және бұршақ дақылдарының, картоптың, зәйтүн дақылдарының, көкөністердің, қант қызылшасы мен мақтаның көлемі Қайта өңделген өсімдік шаруашылығы өнімінің көлемі	Саланың статистикалық мәліметтері Өсімдік шаруашылығының негізгі өнімдерінің динамикасы Өсімдік шаруашылығын қолдауды реттейтін НҚА	Іс-шаралар жоспары, БНС аспирантура, НҚА деректері, АШМ мен Үкіметтің есептері	Іс-шаралардың сала көрсеткіштеріне әсерін талдау Регрессиялық талдау	Серпіндегі сала нарықтарының көрсеткіштерін талдау Егістік жерлердің өсуі/кемуі бойынша талдау		АӨК есебінен ҚР әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі көрсеткіштеріне қол жеткізу өсімдік шаруашылығы саласындағы импортты алмастыру өңделген өнім үлесінің өсуі
Аудиторлық сұрақ: мал шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау						
Мал шаруашылығы саласындағы мал басының саны Өндірілген және қайта өңделген сүт өнімдерінің көлемі	Бөлінген қаражат есебінен мал басы санының серпіні Сүт өнімдерінің динамикасы	БНС аспирантура, НҚА деректері, ресми статистикалық деректер	Сандық мәліметтерді жинау әдісі. Регрессиялық талдау	Серпіндегі сала нарықтарының көрсеткіштерін талдау		Саланың көрсеткіштері сандық және сапалық жағынан оң немесе теріс динамиканы көрсетеді
Аудиторлық мәселе: АӨК мемлекеттік қолдау шараларын талдау						
Тиімділік	ауылдық елді мекендердегі микрокредиттер; өнімнің	АӨК мемлекеттік қолдау көрсету саласын реттейтін	Нәтижеге бағытталған әдіс және мәселеге бағытталған тәсіл	Сандық және сапалық талдау		АӨК-ні мемлекеттік қолдау бюджет жүйесінің негізгі қағидаттарына сай

	<p>шығымдылығы мен сапасын арттыруды субсидиялау</p> <p>өсіру шығындарының құнын субсидиялау; жеміс-жидек дақылдары мен жүзімнің көпжылдық көшеттерін отырғызу және өсіру шығындарының құнын субсидиялау;</p> <p>мал шаруашылығы және т.б.</p>	<p>нормативтік құқықтық актілер, АШМ ресми деректері, БНС статистикалық деректері</p>				<p>келеді, АӨК субъектілері өзінің операциялық қызметі барысында оң не теріс динамиканы көрсетеді.</p>
--	--	---	--	--	--	--

АӨК бойынша тиімділік аудитінің жалпы және арнайы өлшемдерін айқындау

Аудиттің жалпы және арнайы критерийлерінің анықтамалығында екі негізгі бағыт бойынша аудиторлық мәселелер мен тиімділік аудитінің критерийлері бар:

- саланы мемлекеттік қолдау/мемлекеттік реттеу шараларының жеткіліктілігі мен тиімділігін бағалау;
- саланың дамуын талдау негізінде мемлекеттік қолдау шараларының нәтижелілігі мен тиімділігін бағалау.

Анықтамада экономиканың негізгі салалары бойынша тиімділік аудитінің мынадай критерийлері бар.

Жалпы критерийлер: жалпы критерийлер қандай да бір саладағы ағымдағы жағдай туралы ақпаратты ұсынуға және ашуға қатысты және аудит барысында кейіннен нақтылаумен және терең талдаумен аудит объектісін алдын ала зерделеу сатысында қолданылуы мүмкін. Саланың жай-күйі мен даму үрдістерін, сондай-ақ аудит объектісінің қызметін бағалауға мүмкіндік беретін осы Критерийлердің кейбір жалпыланған мысалдары:

- Саладағы қызметтің барлық аспектілерін қамтитын оң база бар;
- Саладағы мемлекеттік саясатқа сәйкес стратегиялық мақсаттар мен нысаналы индикаторлар айқындалды;
- Стратегиялық мақсаттар мен міндеттерді іске асыру үшін қаржы және еңбек ресурстары бөлінген;
- Есептілік саланы дамыту жөніндегі іс-шаралардың орындалуын, нысаналы индикаторларға қол жеткізуді көрсетеді;
- Түйінді ұлттық көрсеткіштер, басқа да ұқсас экономикалық бірліктердің көрсеткіштері, Қазақстанның басқа елдерге қатысты позициялары.

Арнайы критерийлер: арнайы критерийлер аудит объектісінің құқықтық актілерінің талаптарымен, мақсаттарымен, бағдарламаларымен, басқару құралдарымен және жүйелерімен тығыз байланысты. Арнайы критерийлер, әдетте, белгілі бір бағдарламаның белгілі бір мақсаттарынан және оны жүзеге асыру тетіктерінен алынады. Бұл салада мемлекеттік аудиторлар кәсіби пайымдауды қолданады, өйткені аудит объектісінің кейбір аспектілері өлшенетін өлшемдерге ие болмауы мүмкін, сондықтан терең зерттеуді қажет етеді.

Экономика салаларының дамуына әсер ететін көптеген маңызды факторлар жалпы және арнайы критерийлермен қамтылғанымен, олардың тізімін толық деп санауға болмайды.

Рәсімдік стандарттың 40-тармағына сәйкес (30.11.2019 ж. жағдай бойынша редакцияда) арнайы критерийлер тиімділік аудитінің басқа бағыттарына немесе мемлекеттік аудит объектілеріне қатысты, оларды қолданудың белгілі бір (2 жылдан астам) уақыты немесе қызмет саласының, саласының немесе бағытының ерекшелігі өткеннен кейін қолданылмайды. Демек, 12-кестеде ұсынылған критерийлер кейіннен өзектендіруге жатады.

4. АӨК дамытуға бағытталған бюджет қаражатын пайдалану тиімділігіне аудит жүргізу.

INTOSAI GUID 3920 «Тиімділік аудиті процесі» нұсқаулығына сәйкес аудиторлық дәлелдерді жинау үшін аналитикалық және аудиторлық процедураларды әзірлеу аудиторлық іс-шара процесін жобалаудың жалпы процесінің құрылымдық құрамдас бөлігі болып табылады [99].

ҚР АӨК дамуының тиімділігіне аудит жүргізу рәсімдері сыртқы мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау жүргізудің бекітілген қағидаларына сәйкес жүзеге асырылады (Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің 2020 жылғы 30 шілдедегі №6-НҚ нормативтік қаулысы). Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2020 жылғы 7 тамызда №21070 болып тіркелді) және сыртқы мемлекеттік аудит жүргізуді регламенттейтін өзге де құжаттармен бекітілген [100].

1. ҚР АӨК дамуына аудит жүргізу кезінде есептік аудит объектісінің ақпараттық базасынан, ресми статистика, қаржылық есептілік және бухгалтерлік құжаттама органдарынан, басқа да ресми көздерден алынған деректер. Бастапқы және ресми құжаттармен міндетті түрде тексеріле және растала отырып, ашық көздерден алынған ақпарат пайдаланылуы мүмкін.

2. Аудит объектісі өзінің ақпараттық жүйесінде орналастырылған ақпараттың сапасы үшін жауапты болады. Объектінің ақпараттық жүйесінде орналастырылған ақпарат негізінде мемлекеттік аудиторлар жасаған тұжырымдардың сапасы жиналған ақпараттың сапасына сәйкес келеді.

3. АӨК дамуына аудит жүргізудің ерекшелігі орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдар, сондай-ақ негізгі міндеттерді іске асыруға мүдделі ұйымдар арасында жауапкершілік саласын бөлумен байланысты екенін ескеру қажет.

4. Мемлекеттік аудит жүргізу кезінде аудит жоспары мен бағдарламасына сәйкес аудиторлық дәлелдемелерді жинау жүзеге асырылады.

5. Аудит жүргізу үшін ҚР АӨК дамыту процесінің әрбір кезеңінің мақсаттарын түсіну қажет.

6. Әрбір кезеңде тәуекелдердің сипатын бағалауды көрсететін құжаттарға талдау жүргізу, бақылау объектісі қолданатын ішкі бақылау тетіктерімен танысу қажет.

7. Аудит жүргізу кезінде топ құрамына мемлекеттік органдардың мамандары, ҚР АӨК дамыту саласындағы сарапшылар тартылуы мүмкін.

Государственному аудитору с позиции профессионального суждения необходимо применить аудиторские процедуры, наиболее подходящие и уместные для осуществления оценки:

1) Мемлекеттік органдардың стратегиялық жоспарларының, мемлекеттік даму бағдарламаларының (ұлттық жобалардың), квазимемлекеттік сектор субъектілерінің стратегиялары мен даму жоспарларының нысаналы индикаторлары арасындағы елдің ұзақ мерзімді және орта мерзімді стратегиялық құжаттарымен өзара іс-қимылдың болуы; ;

2) нысаналы көрсеткіштер мен индикаторлардың толықтығы, олардың нақты мақсаттар мен міндеттерге сәйкестігі;

3) бағдарламалық құжаттардың, статистикалық деректердің және талдамалық шолулардың іске асырылу барысы туралы Мемлекеттік органдардың есептік ақпаратын зерделеу негізінде қазіргі кездегі ахуал негізінде жүзеге асырылады.

Мемлекеттік аудитор әртараптандыру және бюджет саясатының тікелей мақсаттары қандай болғанын және олардың Қазақстанның жаһандық рейтингтер мен әлемнің топ-30 еліне кіру мақсаттарымен қалай байланысты екенін, сондай-ақ фискалдық және әлеуметтік мәселелерді белгілеуге тиіс.

Мақсатына қарай мемлекеттік аудитор ҚР АӨК дамыту тиімділігінің аудитіне деген тәсілдерді нақтылайды. Мысалы, егер мемлекеттік саясаттың басымдығы ұлттық экономиканың құрылымдық трансформациясы және салалардың инновациялық дамуы ғана емес, экономикалық өсу болса.

Мемлекеттік аудитор экономикалық шығындар мен жоғалған пайданы анықтауы керек. Экономикалық ысыраптар мен жіберіп алған пайда есеп комитеті Төрағасының 2020 жылғы 23 қарашадағы №136-НҚ бұйрығымен бекітілген Экономикалық ысыраптар мен жіберіп алған пайданы айқындау әдістемесіне сәйкес айқындалады [101].

Аудиторлық рәсімдердің аяқталу нәтижелері бойынша мемлекеттік аудитор аудиттелетін мәселелер бойынша өз пікірін білдіруге тиіс. Мысалы:

1) Мемлекеттік әртараптандыру саясаты мақсатының стратегиялық құжаттарға сәйкестігі туралы;

2) ҚР АӨК дамыту саласындағы заңнаманы сақтау туралы;

3) ҚР АӨК тұрақты дамыту саласындағы ағымдағы жағдай туралы;

4) мемлекеттік даму бағдарламаларын (ұлттық жобаларын) іске асыру кезінде мемлекеттік орган мен квазимемлекеттік сектор субъектісі қызметінің тиімділігі туралы;

5) ҚР АӨК-нің дамуы мемлекеттік қаржыға және қазақстандықтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайына қалай әсер ететіні туралы.

Тиімділік аудитін жүргізудің нәтижесі осы саладағы қызмет заңнамаға және стратегиялық құжаттарға сәйкес жүзеге асырылатынына, сондай-ақ ұлттық экономиканы әртараптандырылған дамыту саласында бағдарламалық құжаттардың үнемді, тиімді және нәтижелі іске асырылуын қамтамасыз етуге сенімділік алу болуға тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Н.В. Климова шет елдердегі агробизнеске мемлекеттің реттеуші әсерінің ерекшеліктері //КубГАУ, №90(06).- 2013ж.
2. Introduction to the OECD producer support estimate and related indicators of agricultural support [Электронды ресурс]. Қатынау режимі: <http://www.oecd.org/tad/agricultural-policies/pse-introduction-august-final.pdf>
3. Н.Н.Семенова экономиканың аграрлық секторын мемлекеттік қолдаудың тиімділігін бағалау //қаржылық аналитика: проблемалар мен шешімдер №9 (243).- 2015 ж.
4. <http://www.statdata.ru/>
5. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2020 <https://www.oecd.org/agriculture/>
6. «Ресей Федерациясы Үкіметінің 2012 жылғы 14 шілдедегі N717 қаулысына өзгерістер енгізу туралы», Ресей Федерациясы Үкіметінің 2019 жылғы 8 ақпандағы N98.10 қаулысы
7. «2013-2020 жылдарға арналған ауыл шаруашылығын дамыту және ауыл шаруашылығы өнімдері, шикізат және азық-түлік нарықтарын реттеу мемлекеттік бағдарламасының іске асырылуы мен нәтижелері туралы» 2018 жылғы Ұлттық баяндама
<http://mcx.ru/upload/iblock/61d/61d430039b8863186a4fbb1f60fab1c6.pdf>
8. Федералды бюджеттің орындалуы туралы есеп, 1 қаңтар, 2020 жыл <http://www.roskazna.ru/>.
9. Финляндиядағы ауыл шаруашылығы және орман шаруашылығы министрлігі / қол жеткізу режимі <http://mavi.fi/en/support-and-services/farmer/Pages/Support-forms-in-Finland.aspx>
10. И.Н. Рыкова, Шкодинский С.В., Юрьева А.А. Еуропалық Одақтың жекелеген елдерінің агроөнеркәсіптік кешенді қолдаудағы тәжірибесі //Тверь мемлекеттік университетінің хабаршысы. Серия: Экономика және басқару. №1.-2019ж.
11. Ауылдық аумақтардың тұрақты даму жүйесіндегі Органикалық ауыл шаруашылығы: оқулық / жалпы ред. Т.М. Полушкина. - Саранск: басылым: тұмсық. ун-т, 2019ж. 284 б.
12. Maaja metsätalousministeriö / Электрондық ресурс. Қатынау режимі: <https://mmm.fi>
13. Statistisk Sentralbyraa <https://www.ssb.no/en/natur-og-miljo/areal/statistikk/arealbruk-og-arealressurser>
14. Норвегия: экономика және ауыл шаруашылығы-Светич (svetich.info)
15. Семкин а., Быков в. ауыл шаруашылығының жергілікті өзін-өзі басқару органдарын мемлекеттік басқарумен өзара байланыста дамытудың шетелдік тәжірибесі //АӨК: Экономика, басқару №02. – 2018ж. 64 бет
16. <https://www.ers.usda.gov/data-products/farm-household-income-and-characteristics.aspx>

17. Келеметов Э.М., Якубович Е.Н. ЕО және АҚШ елдеріндегі ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің кірістерін мемлекеттік қолдау тәжірибесін трансформациялау // Мәскеу экономикалық журналы №5(2). - 2018ж.

18. Е.Е. Григорьева Канаданың АӨК экономикасының жағдайы Халықаралық ауылшаруашылық журналы №3 (363). - 2018ж.

19. Ауыл шаруашылығын қолдаудың әлемдік модельдері <https://allinsurance.kz/articles/analytical/11691-mirovye-modeli-podderzhki-selskogo-khozyajstva>

20. AAFC (2018) <http://www.agr.gc.ca/eng/about-us/key-departmental-initiatives/canadian-agricultural-partnership/?id=1461767369849>

21. <https://allinsurance.kz/articles/analytical/11691-mirovye-modeli-podderzhki-selskogo-khozyajstva>

22. <https://www.agric.wa.gov.au/>

23. РФ Есеп палатасы алқасының 2021 жылғы 9 ақпандағы №2пк қаулысымен АрММ 104 «Тиімділік аудиті» сыртқы мемлекеттік аудит (бақылау) стандарты бекітілді ach.gov.ru

24. РФ есеп палатасы Алқасының 2015 жылғы 22 шілдедегі №34к (1045) шешімімен бекітілген «2015 жылы отандық ауыл шаруашылығы техникасына сұранысты ынталандыру бойынша бірінші кезектегі іс-шаралардың іске асырылу тиімділігін тексеру» Бақылау іс-шарасының нәтижелері туралы есеп ach.gov.ru

25. РФ есеп палатасы Алқасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы №56к (1067) шешімімен бекітілген «РФ Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2015 жылы Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау бойынша бірінші кезектегі іс-шараларды іске асыруға федералдық бюджет қаражатын беру тиімділігін тексеру» Бақылау іс-шарасының нәтижелері туралы есеп ach.gov.ru

26. «2014 жылы және 2015 жылдың өткен кезеңінде Агроөнеркәсіптік және балық шаруашылығы кешендерінде импортты алмастыруға жәрдемдесуге бағытталған мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін талдау және бағалау» сараптамалық-талдау іс-шарасының нәтижелері туралы есеп РФ Есеп палатасы Алқасының 2015 жылғы 4 желтоқсандағы №56к (1067) шешімімен бекітілген ach.gov.ru

27. «2016-2017 жылдары және 2018 жылдың өткен кезеңінде ауыл шаруашылығын дамыту және ауылшаруашылық өнімдерін, шикізат пен азық-түлік нарықтарын реттеудің 2013-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында шағын бизнес нысандарын қолдауға бағытталған федералды бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін тексеру» Бақылау шарасының нәтижелері туралы есеп РФ есеп палатасы алқасының 2018 жылғы 6 желтоқсандағы №64к (1285) шешімімен бекітілген. ach.gov.ru

28. Laillisuustarkastuksen, tuloksellisuustarkastuksen ja fnanssipolitiikan tarkastuksen ohje Annettu 16.12.2020 <https://www.vtv.fi/>

29. Tuloksellisuustarkastuskertomus «Maatalouden tukihallinto»
Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 4/2013 <https://www.vtv.fi/>
30. Tuloksellisuustarkastuskertomus «Biotalous hallituksen
kärkihankkeena Maatilatalouden kehittämisrahaston Makeran lisärahoitus»
valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomukset 1/2019ж.
<https://www.vtv.fi/>
31. Faglige retningslinjer for forvaltningsrevisjon Versjon: 9.3 Endret:
27.05.2020 <https://www.vtv.fi/>
32. Riksrevisjonens undersøkelse av måloppnåelse og styring i jordbruket
Dokument 3:12 (2009–2010) <https://www.riksrevisjonen.no/>
33. Revisjonsrapport for 2018 om myndighetenes saksbehandling og
kontroll av produksjonstilskudd og avløsertilskudd i jordbruket
<https://www.riksrevisjonen.no/>
34. An Auditee’s Guide to the Performance Audit Process What to
Expect—An Auditee’s Guide to the Performance Audit Process (oag-bvg.gc.ca)
35. An Auditee’s Guide to the Performance Audit Process in the
Territories What to Expect—An Auditee’s Guide to the Performance Audit
Process in the Territories—November 2018 (oag-bvg.gc.ca)
36. Farm Support Programs Follow-Up on VFM Section 3.05, 2017
Annual Report
37. Онтарио провинциясының аудиторының 2001 жылғы жылдық
есебі
38. 2011 Fall Report of the Auditor General of Canada. Payments to
Producers—Agriculture and Agri-Food Canada
[https://www.oag-
bvg.gc.ca/internet/English/parl_oag_201111_03_e_35935.html#hd3a](https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/parl_oag_201111_03_e_35935.html#hd3a)
39. Government Auditing Standards 2018 Revision техникалық жаңарту
сәуір 2021 (сары кітап) <https://www.gao.gov/>
40. Crop Insurance In Areas with Higher Crop Production Risks, Costs
Are Greater, and Premiums May Not Cover Expected Losses February 2015
<https://www.gao.gov/>
41. Indian Issues Agricultural Credit Needs and Barriers to
Lending on Tribal Lands May 2019 <https://www.gao.gov/>
42. INTOSAI WGEA Work Plan 2017-2019 Project 2.1 (f) Auditing
Agriculture and Food Production Guidance for Supreme Audit Institutions
<https://www.gao.gov/>
43. Agricultural Lending Information on Credit and Outreach to Socially
Disadvantaged Farmers and Ranchers Is Limited <https://www.gao.gov/>
44. Standard on Assurance Engagements ASAE 3500 Performance
Engagements <https://www.anao.gov.au/>
45. Farm Management Deposits Schem The Auditor-General Auditor-
General Report No.51 2018–19 Performance Audit <https://www.anao.gov.au/>

46. Administration of Concessional Loans Programs Department of Agriculture and Water Resources The Auditor-General ANAO Report No.28 2015–16 Performance Audit <https://www.anao.gov.au/>

47. Drought Assistance Department of Agriculture, Fisheries and Forestry The Auditor-General Audit Report No.53 2010–11 Performance Audit <https://www.anao.gov.au/>

48. Қазақстандағы БҰҰ
<http://kz.one.un.org/content/unct/kazakhstan/ru/home/mdgs-sdgs/sustainable-developmentgoals.html>

49. «Ауыл шаруашылығы» саласын талдау KZSJ-1.1/CS-23-CQS «Агроөнеркәсіптік кешен «бағыты бойынша салалық біліктілік шеңберін және кәсіптік стандарттарды әзірлеу жөніндегі консультациялық қызметтер» келісімшарты шеңберінде орындалды, Алматы қ. – 2019 ж.

50. ТМД аймағындағы ТДМ көрсеткіштерінің мониторингі 2016-2019// «Monitoring of Sustainable Development Goal (SDG) indicators in CIS region 2016-2019: Statistical abstract / Interstate Statistical Committee of the Commonwealth of Independent States –M., 2021

51. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің ұлттық статистика бюросы <https://stat.gov.kz/>

52. Қазақстан Республикасының Президенті - Елбасы Н. Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Қазақстан-2050» Стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты, 2012 жыл.

53. 2019 жылғы 2 қыркүйектегі» сындарлы қоғамдық диалог - Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі « атты Қазақстан халқына Жолдауында <https://www.akorda.kz/>

54. Макроэкономикалық зерттеулер - <http://be5.biz/makroekonomika/agriculture/ca.html>

55. UNECE - <https://w3.unecce.org/PXWe>

56. «Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту мәселелері» тақырыбына парламенттік тыңдауларға ақпараттық-талдамалық шолу, Нұр-сұлтан Қ., 2020 жылғы ақпан

57. «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламасының іске асырылуын аралық бағалау» аудиторлық іс-шараның қорытындылары бойынша аудиторлық қорытынды 2017-2021 жылдар, сондай-ақ дағдарысқа қарсы шараларға бағытталған қаражатты пайдалану тиімділігі», 2020 ж.

58. «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы»Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі №423 қаулысы

59. Үкіметтің 2017-2020 жылдардағы есептері

60. «Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің кейбір мәселелері» туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 6 сәуірдегі №310 қаулысы

61. «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 29 қарашадағы №790 қаулысы

62. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі жалпыұлттық басымдықтарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы №520 Жарлығы

63. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы №636 Жарлығы

ҚОСЫМШАЛАР

План аудита								
Аудит міндеті	АӨК дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін талдау, бағалау және тексеру							
Аудит мәселелері	Мал шаруашылығын дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау		Ауыл шаруашылығы дақылдарын дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау		Орман және балық шаруашылығын дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау		АӨК-дегі өңдеу өнеркәсібінің тиімділігін талдау	
Аудит критерийлері	АӨК жалпы көлеміндегі мал шаруашылығының көрсеткіштері Импорт экспортындағы мал шаруашылығының көрсеткіштері	Саланың жалпы құрылымындағы қайта өңделген мал шаруашылығы өнімдерінің саны	Сандық және сапалық құрамы Егістік алқаптарын	Өсімдік шаруашылығы саласындағы өнімділік Шығарылған өнімге қайта өңделген өнімнің көлемі	Жер қорының құрылымындағы орман қорының үлесі	Мемлекеттік бақылау мен мониторингтің тиімділігі	Өндірілген тауарлардың жалпы көлеміндегі АӨК өңделген өнімінің үлесі	Жалпы экспорттағы АӨК өңделген өнімінің үлесі Өндірушілердің сандық және сапалық құрамы
Әдісі	Саланың озық әлемдік тәжірибесі мен үрдістеріне шолу Регрессиялық талдау Статистикалық деректерді жинау әдісі		Саланың озық әлемдік тәжірибесі мен үрдістеріне шолу Статистикалық деректерді жинау әдісі. Регрессиялық талдау Іс-шаралардың сала көрсеткіштеріне әсерін талдау		Саланың озық әлемдік тәжірибесі мен үрдістеріне шолу Статистикалық деректерді жинау әдісі. Регрессиялық талдау Іс-шаралардың сала көрсеткіштеріне әсерін талдау		Саланың озық әлемдік тәжірибесі мен үрдістеріне шолу Статистикалық деректерді жинау әдісі.	
Аудиторлық дәлелдемелер	<p>Аудиторлық дәлелдеменің сипаттамалары:</p> <ol style="list-style-type: none"> жеткіліктілік - алынған куәліктер санының өлшемі; тиісті сипат – осы куәлік нақты мән-жайды көрсететінін көрсететін сапалық фактор. <p>Аудиторлық дәлелдемелердің түрлері:</p> <p>Дерек көзі бойынша:</p> <ol style="list-style-type: none"> ішкі-аудит жүргізілетін тұлғадан немесе оның өкілдерінен жазбаша немесе ауызша алынған; сыртқы-үшінші тұлғалар тарапынан аудиторлық сұрау салуға жауап ретінде берілген мәліметтер; 							

	<p>3) аралас – аудиттеуден алынған, үшінші тарап растаған деректер. Сипаты (нысаны)бойынша: 1) ауызша-уәкілетті адамдардың Құзыретті сөздері немесе қызметкерлерге сұрақ қою нәтижелері; 2) визуалды – аудиторлардың жеке бақылаулары нәтижесінде алынған; 1) 3) құжаттық – талдауға алынған ресми қағаздарда немесе жазбаша мәлімдемелерде көрсетілген деректер.</p>		
Аудиттен күтілетін қорытындылар	Кіші салаларды дамытуға және қайта өңдеуге бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау өлшемі бойынша бұзушылықтарды анықтау немесе көрсетпеу	Мемлекеттік жоспарлау жүйесі құжаттарының нысаналы индикаторлары мен көрсеткіштеріне қол жеткізу, бюджет қаражатын пайдалану фактілері бойынша бұзушылықтарды анықтау немесе айқындамау	Қазақстан Республикасының АӨК дамытуға жұмсалған шығындардың нәтижелілігі мен тиімділігі
Күтілетін қорытындылар (сұрақтарға сәйкес)	Сфера оң / теріс динамиканы көрсетеді	Жоспарланған мақсаттарға қол жеткізу, алға қойылған әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешу және жүктелген функцияларды орындау үшін аудиторлық іс-шара объектілері алған бюджет қаражатын жоспарлау мен пайдаланудың тиімділігі.	қаржылық және материалдық құралдарды пайдаланудың нәтижелілігі-тиімділік аудиті объектілері қызметінің нәтижелерінің жоспарланған нәтижелерге сәйкестік дәрежесі. қаржылық және материалдық құралдарды пайдалану өнімділігі-тиімділік аудиті объектісі қызметінің нәтижелері мен оларды өндіруге пайдаланылған материалдық және қаржылық қаражат арасындағы арақатынас.
Күтілетін қорытындылар (міндетке сәйкес)	Жіберілетін шаралардың тиімділігі, сәйкестігі және нәтижелілігі, сондай-ақ мемлекеттік реттеудің тиімділігі, АӨК-дегі Қаржы-шаруашылық қызмет процестеріне қатысушылардың тиімділігі.		
Жалпы кәсіби шешім қажет			
Ескерту: кестені автор құрастырған			

1 қосымша

Кесте-зерттелетін елдердің АӨК саласында тиімділік аудитін жүргізу әдістемесі бойынша жиынтық деректер

		РФ	АҚШ	Канада	Норвегия	Финляндия
1	Аудит мақсаты	Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау, АӨК-нің тұрақты дамуын қамтамасыз ету, іс-шараларды іске асыруға, Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдауға, АӨК-дегі импортты алмастыруға жәрдемдесуге бағытталған қаражаттың тиімді пайдаланылуын тексеру жөніндегі іс-шараларды құқықтық реттеу.	Әлеуметтік қорғалмаған фермерлердің ауыл шаруашылығы кредиттері туралы хабардар болуын айқындау, оларды алу кезінде проблемаларды анықтау, сондай-ақ ауыл шаруашылығы кредиттері мен ілеспе қызметтерге қатысты жүргізілетін ақпараттық-насихаттық қызметтің сапасы туралы; Өсімдік шаруашылығының тәуекелі жоғары аумақтағы шығындарды сақтандыру бағдарламаларын бөлінген мемлекеттік қаражаттардың орнын толтыру деңгейі, сондай-ақ шығындарды жабуға арналған пайдаланылатын сақтандыру	Фермерлік шаруашылықтарды қолдау бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру кезінде тәуекелге бағдарланған тәсілді қолдану; фермерлік шаруашылықтарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларының стратегиялық және операциялық тиімділігін бағалау және жария хабарлау.	АШМ басшылығы мен Әкімшілігінің үлесін бағалауды айқындау, Парламенттің шешімдері мен болжамдарына сәйкес өнімдермен, тауарлармен қамтамасыз ету.	Мемлекеттік органдардың қызметін жүйелі, мақсатты, ұйымдасқан және объективті зерделеу. Ол олардың қызметін үнемділік, тиімділік және нәтижелілік тұрғысынан бағалауды, сондай-ақ қоршаған ортаға әсерді талдауды, тиімділікті бағалау әдістерін, Есептілік, Мемлекеттік активтерді қорғау, іс-қимылдардың билік органдары мен келісілуі

			мөлшерлемелерінің сәйкестігін айқындау; өнімді сақтандыру бағдарламасында табысы жоғары фермерлерді қысқарту процесінің әсері, олардың саны, сондай-ақ оларды қысқартудың ықтимал жолдарын анықтау АҚШ АШМ.			шеңберіндегі өзара қарым-қатынастарды қамтиды.
2	Аудит объектісі	Табиғи ресурстар министрлігі, Ауыл шаруашылығы министрлігі, Роспироднадзор, Роснедр, Росводресурсов, Рослесхоз, Росрыболовство, Росгидромет, Росрезерва, Ростехнадзор және Россельхознадзор.	Ауыл шаруашылығы министрлігі белгілеген мақсаттар, саясат және рәсімдер.	Ауыл шаруашылығы министрлігі, Агрокорпорация және басқа да байланысты ұйымдар.	Ауыл шаруашылығы министрлігі.	Агроөнеркәсіптік сектор.
2	Аудит мәні	РФ және РФ субъектілерінің заңнамалық және нормативтік құқықтық актілері, Ауыл шаруашылығын дамытудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде мемлекеттік қолдау шараларын көрсетуді	Дамытуды реттейтін нормативтік құқықтық актілер және ынталандыру үшін бөлінген қаражат сияқты АӨК саласын дамытуды қолдау қаражаты.	Канаданың Нормативтік-құқықтық актілері, директивалары, шолулары және стандарттары агроөнеркәсіптік кешенді дамытуды қолдауға арналған.	АӨК саласының дамуын бақылау жөніндегі заңдар мен нормативтік құқықтық актілер.	Нормативтік құқықтық актілер, ведомстволық актілер, саланы дамыту үшін қажетті өзге де құжаттар мен материалд

		реттейтін ведомстволық актілер.				ар.
3	Аудит критерийлері	<p>АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде көзделген жоспарланған нәтижелерге қол жеткізу;</p> <p>АӨК дамытудың мемлекеттік бағдарламасында көзделген бастапқы жоспарланған көлем шеңберінде ресурстарды пайдалану;</p> <p>АӨК-ні дамытуға байланысты мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелілігін бағалау кезінде сандық және сапалық нәтижелерге қол жеткізу;</p> <p>аз ресурс есебінен АӨК дамытуға байланысты мемлекеттік бағдарламалардың үнемділігін бағалау кезінде алынған нәтижеге қол жеткізу;</p> <p>жоспарланған немесе жоспарланғаннан</p>	<p>Ауыл шаруашылығы және өңдеу өнеркәсібі саласын реттейтін заңдар мен нормативтік актілер; АШМ белгілеген мақсаттар, саясат пен рәсімдер; ауыл шаруашылығы қызметін реттейтін техникалық стандарттар немесе нормативтер; алдыңғы кезеңдердің нәтижелері; басқа ұйымдардың немесе секторлардың көрсеткіштерін қоса алғанда, тиімділік салыстырылатын нысаналы көрсеткіштер.</p>	<p>Фермерлік шаруашылық тарды қолдау бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру туралы ақпараттандыру үшін АШМ-де ауыл шаруашылығы секторы туралы толық және өзекті ақпараттың болуы;</p> <p>фермерлік шаруашылық тарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларында әзірленіп, мүдделі тараптарға жеткізілетін қолайлы өлшемдердің болуы;</p> <p>әрбір мемлекеттік бағдарламаға тән сектордың тәуекелдерін анықтау және осы тәуекелдерді</p>	<p>Қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді перспективада а/ш-ның қоғамдық пайдаға жалпы үлесі, сондай-ақ А/ш көпфункционалдылығының рөлі.</p> <p>бүкіл ел бойынша белсенді және әр түрлі ауылшаруашылық жерлерін қолдау деңгейі.</p> <p>елді мекендер аудандағы елді мекендер, жер және ландшафт ресурстарын қорғау және экологиялық мәселелер сияқты қоғамдық тауарларды өндіруге байланысты талаптарға сәйкес келеді.</p> <p>өнімділік және олар бойынша есептілік рәсімдерін белгілеу бөлігінде басқару нысаны ретінде мақсаттар мен нәтижелерді басқаруға қатысты орган әкімшілігіне қойылатын талаптарды белгілеу.</p> <p>өнімділік бойынша мақсаттарға қол жеткізу және шарттарды орындау, сондай-ақ ресурстарды тиімді пайдалану үшін жауапкершілік шеңберінде АШМ мен азық-түліктің оңайлатылған және</p>	<p>Қосымша қаржыландыруды жоспарлау кезінде ауыл шаруашылығы саясатының мақсаттарының келісімділігі.</p> <p>Әр түрлі құралдарда және экономикалық тиімділік пен тиімділік қағидаттарына сәйкес мемлекеттік көмекті бағалаудың сәйкестігі.</p> <p>□ Нормативтік актілер мен ережелердің АӨК дамыту стратегиясының мақсаттарына сәйкестігі.</p> <p>Грант</p>

		<p>жақсы, сандық және сапалық нәтижелерге қол жеткізу үшін қосымша ресурстардың қажеті жоқ.</p>		<p>уақтылы басқару үшін қолданылатын шараларды әзірлеу;</p> <p>фермерлердің төлемдер алуын, сондай-ақ мемлекеттік бағдарламалардың талаптарына сәйкес сыйлықақылар мен алымдар төлеуді қамтамасыз ететін рәсімдердің болуы;</p> <p>фермерлік шаруашылықтардың қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларында нақты нәтижелермен салыстырылатын нысаналы көрсеткіштер мен тиімділік көрсеткіштерін белгілеу;</p> <p>Мемлекеттік орган мен орындаушы ұйымдар арасындағы бағдарламаларды іске</p>	<p>нысаналы құралдарын әзірлеуге қойылатын талаптарды белгілеу</p>	<p>берушілер мен өтініш берушілерге ережелер мен нұсқаулықтардың анықтығы.</p> <p>Ережелер мен басшылықтағы мемлекеттік көмек тәуекелдерін есепке алу.</p>
--	--	---	--	---	--	--

				<p>асыру және/немесе қаржыландыру туралы келісімдер шарттарының орындалуына бақылауды жүзеге асыру;</p> <p>фермерлерге тиесілі сомаларды және олардан төленетін төлемдерді дәл және уақтылы есептеуге ықпал ету; сипаттамаларды өлшеуді жеңілдету үшін толық, дәл және уақтылы ақпарат беру мақсатында шаруашылық тарды қолдау бағдарламаларын іске асыру үшін пайдаланылатын ақпараттық жүйелерді талдау.</p>		
4	Аудит мәселелері	Ауыл шаруашылығын, балық шаруашылығы кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде	<p>1.Есептілікке оның бағдарламалық құжаттарға сәйкестігіне талдау жүргізу.</p> <p>2.Бағдарламалар орта мерзімді перспективада</p>	<p>1.Фермерлердің нақты қажеттіліктері мен жағдайы тұрғысынан бағдарламаларды талдау және бағалау.</p> <p>2.Қолдау</p>	<p>1.Ауыл шаруашылығының жай-күйі мен дамуы бүкіл ел бойынша азық-түлікпен және қоғамдық игіліктермен қамтамасыз ететін өнімді ауыл шаруашылығын құру</p>	<p>1.Аграрлық секторды қосымша қаржыландыруды жоспарлау дәйекті және</p>

		<p>жүзеге асырылатын мемлекеттік қолдауды реттейтін нормативтік құқықтық актілерді, ведомстволық актілерді қабылдаудың жеткіліктілігі мен уақтылығына талдау жүргізу;</p> <p>Агроөнеркәсіптік кешенді дамытуға байланысты іс-шараларды жүзеге асыруға бағытталған федералды бюджет қаражатын пайдалану тиімділігін бағалау, атап айтқанда, заманауи жоғары өнімді ауылшаруашылық техникаларын жеңілдікпен жалға беру бағдарламасын жүзеге асыру;</p> <p>Ауылшаруашылық техникаларын, өсімдік шаруашылығын, мал шаруашылығын және балық шаруашылығын өндіруге және сатуға байланысты ауылшаруашылық</p>	<p>және бағдарламаның қолданылу кезеңінің соңында бағаланады ма?</p> <p>3.Бағдарламаның қойылған мақсаттарының дұрыстығын және оларға қол жеткізу дәрежесін айқындау.</p> <p>4.Төлемдерді қаражат алушыларға жеткізу дәрежесі.</p> <p>5.Сатып алу ережелері сақтала ма?</p> <p>6.Басқару келісімшарттарға сәйкес келе ме және ол тиімді ме.</p> <p>7.АҚШ ауыл шаруашылығы министрлігінің Ауыл шаруашылығы бағдарламалары арасында сәйкестік пен қайталанудың болуы.</p> <p>8.Мемлекеттік қолдау алушылардың бағдарламаларда белгіленген критерийлерге сәйкестігі.</p> <p>9. Өндірістік</p>	<p>бағдарламалары нәтижелілігінің болмауы және оларға фермерлердің аз қатысуының себептерін анықтауды талдау.</p> <p>3.Дағдарыс кезінде фермаларды қолдау үшін қосымша іс-шаралар жоспарларының болуы.</p> <p>4.Мемлекеттік қолдау алу үшін фермерлер ұсынған құжаттаманың дұрыстығын талдау.</p> <p>5.Фермерлердің мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қатысуы бойынша қате ақпарат алуына жол бермеу мақсатында AgriCoop ат-жүйесін талдау.</p>	<p>жөніндегі Парламенттің мақсаттарына қаншалықты сәйкес келеді.</p> <p>2.Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігі Азық-түлік өнімдері мен қоғамдық игіліктерді жеткізуді қамтамасыз ететін өнімді, нәтижелі және тартымды Ауыл шаруашылығын құру бойынша ел Парламенті қойған мақсатқа қол жеткізу үшін өзінің басқарушылық міндеттерін толық көлемде жүзеге асыра ма?</p> <p>3.Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігі саясаттың тиісті құралы үшін өз жауапкершілігін қаншалықты дәрежеде орындайды.</p> <p>4.Ауыл шаруашылығының жағдайы мен дамуы ұлттық азық-түлік өндірісін қолдау мақсатына және ортақ тауарлар өндіру мақсатына сәйкес келе ме?</p> <p>5.Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігі басшылығының, сондай-ақ азық-түлікпен және қоғамдық игіліктермен қамтамасыз ететін өнімді, нәтижелі және тартымды Ауыл шаруашылығын құру</p>	<p>сапалы жүзеге асырылды ма?</p> <p>2.Ауыл шаруашылығына бөлінген әр түрлі қолдау формаларының балама комбинацияларының экономикалық немесе әлеуметтік - экономикалық өміршеңдігі зерттелді ме?</p> <p>3.Ауылшаруашылық тауар өндірушілері үшін өтінімдер беру және гранттар беру жөніндегі ережелер мен нұсқаулықтар дәйекті және түсінікті ме?</p> <p>4.</p>
--	--	--	--	---	--	---

	іс-шараларын субсидиялауға бағытталған федералды бюджет қаражатын пайдаланудың тиімділігі мен тиімділігін талдау;	тәуекелі жоғары аудандарда федералды үкіметтің сақтандыру шығындарын анықтау. 10. Сақтандыру бағдарламаларына мемлекеттік шығыстарды және сақтандыру агенттіктерінің сақтандыру жарналарының ставкаларын айқындау.		бойынша ел Парламенті қойған мақсатқа қол жеткізудегі жауапкершілік деңгейі. 6. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігінің жеткілікті басқарушылық ақпаратты және шешім қабылдау үшін берік негізді қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерін орындау дәрежесі. 7. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігінің нысаналы көрсеткіштерге қол жеткізу дәрежесі. 8. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігі қандай дәрежеде саясат құралдарын жеткілікті түрде оңайлатуды қамтамасыз етеді. 9. Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігімен тиісті бақылау мен бақылауды қамтамасыз ету.	Агроөнеркәсіптік секторды қаржыландырумен байланысты операциялардың тиімділігін бағалау үшін жүйе құрылды ма? 5. Қосымша қаржыландыру басқа инвестициялық қолдауды жоспарлауға және бақылауға қалай біріктірілген.
Ел бойынша әдіснаманың ерекшеліктері	Елдегі аудиттің ерекшелігі белгіленген талаптарға, сандық параметрлерге және қабылданған іс-тәжірибеге сәйкес жеткілікті және тиісті	агроөнеркәсіптік сектордың тиімділігі аудитінің әдіснамасы аудит мақсаттарына қол жеткізу үшін дәлелдемелерді жинау және талдау үшін	Канадада тиімділік аудитінің әдістемесі- бұл мемлекеттік органдардың қызметін жүйелі, мақсатты,	Елдегі тиімділік аудитінің әдіснамасы Норвегия ЖАО тиімділік аудитін қолдану жөніндегі нұсқаулықта негізінен Норвегия бас аудиторының басқармасы нәтижеге бағдарланған тәсілді	Финляндияның аудит әдістемесі тиімділік аудиті қоғамдық құралдарды пайдалану

		<p>дәлелдемелерді анықтауға негізделген тұжырымдар мен кепілдіктердің қалыптасуын қамтамасыз ететін қызмет ретінде көрінеді.</p> <p>Тиімділік аудиті мемлекеттің жұртшылық алдындағы есептілігін қамтамасыз етумен қатар, басқаруға және бақылауға жауапты адамдарды іске асырылатын бағдарламалар мен қызмет бағыттарының тиімділігін арттыру, шығындарды азайту, анықталған кемшіліктерді түзетуді бақылауға жауапты Тараптардың шешімдер қабылдауына жәрдемдесу үшін қажетті объективті ақпаратпен қамтамасыз етеді.</p>	<p>аудиторлық рәсімдердің сипаты мен көлемін сипаттауға тиіс.</p>	<p>ұйымдасқан және объективті зерделеу. Ол олардың қызметін үнемділік, тиімділік және нәтижелілік тұрғысынан бағалауды, сондай-ақ қоршаған ортаға әсерді талдауды, тиімділікті бағалау әдістерін, Есептілік, Мемлекеттік активтерді қорғау, іс-қимылдардың билік органдарымен келісілуі шеңберіндегі өзара қарым-қатынастарды қамтиды.</p>	<p>қолданғанына қарамастан, қажет болған жағдайда тиімділік аудиті жүйелік-бағдарланған тәсілге сәйкес жүргізілуі мүмкін екенін негіздейді.</p>	<p>дың ұтымдылығы мен ұтымдылығын анықтауға бағытталғанын көрсетеді. Тиімділік аудиті үнемділікті, өнімділікті және нәтижелілікті бағалау мақсатында жүзеге асырылады.</p>
--	--	---	---	--	---	--

АӨК саласындағы тиімділікке мемлекеттік аудит жүргізу кезіндегі мәселелердің үлгі тізбесі

1. АӨК дамытуға бөлінген мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалау:

- анализ охвата субъектов АПК финансовыми и нефинансовыми қолдау құралдары

- АӨК субъектілері үшін жеңілдікті салық салу тиімділігін бағалау;

- мемлекеттік бақылау және АӨК-ні дамытуға бағытталған шаралар мониторингі жүйесінің жай-күйін талдау;

- АӨК субъектілері үшін субсидиялардың тиімділігін бағалау;

- көктемгі егіс және егін жинау жұмыстарын жүргізуге жеңілдікпен кредит беру тиімділігін бағалау;

- инвестициялық салымдар кезінде АӨК субъектісі шеккен шығыстардың бір бөлігін өтеу бойынша субсидиялау тиімділігін бағалау;

- кредиттер және технологиялық жабдықтың, ауыл шаруашылығы малын сатып алудың лизингі сондай-ақ ауыл шаруашылығы техникасының лизингі бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау тиімділігін бағалау;

- АӨК дамыту институттарының тиімділігін бағалау («Бәйтерек «ҰБХ» АҚ «ҚазАгроҚаржы» АҚ «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ «Ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қоры» АҚ).

2. Өсімдік шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау:

- егіс алқаптарын дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау;

- егіс алқаптарының жағдайын сандық және сапалық талдау;

- өсімдік шаруашылығы саласындағы ғылыми-зерттеу қызметінің тиімділігін талдау;

- өсімдік шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерін (дәнді және бұршақты дақылдар, майлы дақылдар; картоп және көкөністер, қант қызылшасы және мақта) өндіруге және қайта өңдеуге бағытталған бюджет қаражатын жоспарлау және пайдалану тиімділігін бағалау;

- дәнді және бұршақты дақылдарды, картоп пен көкөністерді, қант қызылшасы мен мақтаны өндіру және қайта өңдеу саласындағы жай-күйді талдау);

- негізгі ауыл шаруашылығы дақылдарының импортын алмастыруға және экспортын жылжытуға бағытталған шараларды бағалау;

- негізгі ауыл шаруашылығы дақылдары экспортының көлемін ұлғайтуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау;

- азық-түлік қауіпсіздігін қолдауға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау.

3. Мал шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау:

- мал шаруашылығын дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау;

- мал шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерін (ет, сүт, жұмыртқа) өндіруге және өңдеуге бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау;
- мал шаруашылығы саласындағы отандық өндірушілердің экспорттық әлеуетін дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау;
- мал шаруашылығы саласында импортты алмастыруға және қолдауға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау;
- мал шаруашылығы саласындағы ғылыми-зерттеу қызметінің тиімділігін талдау;
- АӨК мал шаруашылығы үлесін арттыру;
- қайта өңделген мал шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемін ұлғайту.

3. Орман және балық шаруашылығы саласындағы мемлекеттік басқарудың тиімділігін бағалау:

- орман қорын қолдау мен дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау;
- балық аулау мен акваөсіруді дамытуға бағытталған шаралардың тиімділігін бағалау;
- орман қорының көлемін ұлғайту;
- балық аулау және акваөсіру өндірісінің көлемі;
- орман қорын қолдау және дамыту бойынша мемлекеттік бақылау және мониторинг тиімділігін бағалау;